

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**ESKİ YUNANDA
KADIN FESTİVALLERİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

SİNEM DEMİR

**DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. SİBEL KUNDAKÇI**

KASTAMONU 2016

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİ YUNANDA KADIN FESTİVALLERİ

Sinem DEMİR

**Danışman
II. Danışman
Jüri Üyesi
Jüri Üyesi
Jüri Üyesi**

**Yrd. Doç. Dr. Sibel KUNDAKÇI
Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA
Doç. Dr. M. Serhat YILMAZ
Doç. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÖZLÜ**

KASTAMONU-2016

TEZ ONAYI

Sinem DEMİR tarafından hazırlanan “**Eski Yunanda Kadın Festivalleri**” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve **oy birliği** ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Sibel KUNDAKÇI
Kastamonu Üniversitesi

II. Danışman

Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA
Ege Üniversitesi

Jüri Üyesi

Doç. Dr. M. Serhat YILMAZ
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÖZLÜ
Çankırı Karatekin Üniversitesi

16/05/2016

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Duran AYDINÖZÜ

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

imza

Sinem DEMİR

ÖNSÖZ

Eski Yunan toplumsal hayatına dair bilgilerimizin önemli bir kısmının dayandığı Klasik Dönem Atina'sında kadın, erkeğe kıyasla nadiren karşımıza çıkmaktadır. Kadınların toplumsal hayatta sahip olduğu az sayıdaki rolden en önemlisi ise dini rolleridir. Eski Yunan toplumunda, kadına bahşedilmiş dini rollerin temelinde muhtemelen onların bereket ve verimlilik ile özdeşleştirilmeleri yatmaktadır. Zira yalnızca kadınların katılabildiği ve çoğunluğu verimlilik ile ilişkili ritüeller içeren festivaller, Eski Yunan toplumunda kadınının algılanışına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda tezimin amacı, Eski Yunan kadın festivalleri ile ilgili olarak, antik ve modern kaynakların ışığında genel bir bilgi sunmak olacaktır.

Konu seçiminden itibaren her aşamada çok değerli bilgi ve görüşleriyle tezime yön veren Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Sayın Hocam Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA'ya ve bu süreçteki anlayışı için Yrd. Doç. Dr. Sibel KUNDAKÇI'ya içten teşekkürlerimi sunarım.

Sinem DEMİR

Kastamonu, Mayıs, 2016

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ESKİ YUNANDA KADIN FESTİVALLERİ

Sinem DEMİR
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sibel KUNDAKÇI

II. Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA

Antik dönemlerde yaşamış olan insanlar, yaradılıştan gelen doğurganlık özelliklerinden ötürü kadınları kutsamışlardır. Kadınların bereket ve verimlilik sembolü olarak algılanmaları, Antik toplumların ya da en azından Anadolu'nun erken dönemlerindeki uygarlıkların inanış biçimlerinde rahatlıkla gözlemlenmektedir.

Anadolu uygarlıklarında kadının, gerek dinsel gerek sosyal alanda yüceltilmesi tarihi süreçte etkisini azaltmışsa da tamamen yok olmamıştır. Farklı uygarlıklara farklı yollarla etki etmiş ve varlığını bir şekilde devam ettirmiştir. Doğu ve özellikle Anadolu kültürlerinden etkilerin pek çok alanda hissedildiği Eski Yunanda ise kadın, eski değerinde olmamakla birlikte dini alanda gelenekten gelen verimlilik algısı dolayısıyla saygı görmeye devam etmiştir. Bu saygı Eski Yunan kadınlarına dini alanda göreceli bir özgürlük kazandırmıştır. Öyle ki Eski Yunan toplumsal yaşantısı içinde kadınlar, sahip oldukları dini roller gereği evlerinin hatta yaşadıkları yerleşim yerlerinin dışına çıkabilmiş, aynı zamanda yalnızca kadınların katılımına açık ve çoğunluğu tarımsal verimlilik ile ilişkili festivaller düzenlemişlerdir.

Anahtar Kelimeler : Eski Yunan, kadın, festival
2016, sayfa 113

ABSTRACT

M.Sc.Thesis

WOMEN FESTIVALS IN ANCIENT GREECE

Sinem DEMİR
Kastamonu University
Institute For Social Sciences
Department of History

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Sibel KUNDAKÇI**Co-Supervisor:** Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA

People who lived in Antiquity, blessed the women because of their innately fertility features. Women image perceived as a symbol of abundance and fertility easily could be observed in cults of ancient societies or at least in early beliefs of Anatolian civilizations.

Although exaltation of women in both sacred and also profane area decreased in historical process its effects wasn't completely disappeared. This sense existed and affected different civilizations with various ways. In Ancient Greece, housing eastern and especially Anatolian cultures in many aspects its respective society, though not with earlier value, women were continued to be respected because of religious traditions. This respect provided to women a relative freedom in religious area. So women in Ancient Greek social life, thanks to their religious roles they could go out from their home; in fact women could go out their settlement, and at the same time they organized women-only festivals which are mostly related to agricultural fertility rituals.

Key Words : Ancient Greece, Women, Festival
2016, pages 113

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

ANADOLU DİNİNDE ANA TANRIÇA GELENEĞİ VE KADIN

I.1. Tarih Öncesi Dönemlerde Anadolu'da Kadın.....	5
I.1.1. Paleolitik ve Mezolitik Çağlarda Anadolu'da Kadın.....	5
I.1.2. Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda Anadolu'da Kadın.....	8
I.1.3. İlk ve Orta Tunç Çağlarında Anadolu'da Kadın.....	14
I.2. Tarihi Dönemlerde Anadolu'da Kadın.....	16
I.2.1. Ana Tanrıça İmgesinin Dönüşümü ve Kadının Pasivize Oluşu.....	16
I.2.2. Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da Kadın.....	17
I.2.3. Hitit Çağında Anadolu'da Kadın.....	19
I.2.4. Demir Çağında Anadolu'da Kadın.....	23

II. BÖLÜM

ESKİ YUNAN DİNİNDE KADIN

II.1. Eski Yunanda Kadınların Dinsel Rollerini.....	27
II.1.1. Rahibelik.....	30
II.1.2. Genç Kızlığa Geçiş Ritüelleri.....	33
II.1.3. Yetişkin Kadınların Ritüelleri.....	36

III. BÖLÜM
ESKİ YUNANDA YAYGIN KADIN FESTİVALLERİ:
THESMOPHORÍA ve ADONÍA

III.1. Thesmophoria Festivali	38
III.1.1. Demeter Kültü ve Thesmophoria	38
III.1.2. Festivalin Adı	42
III.1.3. Festivalin Kutlandığı Yerler.....	43
III.1.4. Festivalin Genel Özellikleri	45
III.1.5. Festivalin Katılımcıları	51
III.1.6. Festivalin Düzenlenmesi	53
III.2. Adonia Festivali	57
III.2.1. Aphrodite Kültü ve Adonia.....	57
III.2.2. Festivalin Adı	68
III.2.3. Festivalin Kutlandığı Yerler.....	69
III.2.4. Festivalin Genel Özellikleri	69
III.2.5. Festivalin Katılımcıları	70
III.2.6. Festivalin Düzenlenmesi	72

IV. BÖLÜM
ESKİ YUNANDA AZ BİLİNER KADIN FESTİVALLERİ ve
FESTİVALLERİN ANTİK KAYNAKLARDAKİ YANSIMALARI

IV.1. Az Bilinen Kadın Festivalleri	75
IV.1.1. Stenia	75
IV.1.2. Proerosia	76
IV.1.3. Haloa	77
IV.1.4. Skira	79
IV.2. Kadın Festivallerinin Antik Kaynaklardaki Yansımaları	81
SONUÇ	85
KAYNAKLAR	88
EKLER	101
ÖZGEÇMİŞ	113

KISALTMALAR

<i>ABSA</i>	<i>Annual of the British School of Archaeology at Athens</i>
<i>a.g.e</i>	<i>adı geçen eser</i>
<i>a.g.m</i>	<i>adı geçen makale</i>
<i>a.g.tz.</i>	<i>adı geçen tez</i>
<i>AJA</i>	<i>American Journal of Archaeology</i>
<i>alm. çev.</i>	<i>almancaya çeviren</i>
<i>AÜDTCF</i>	<i>Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi</i>
<i>AÜDTCFD</i>	<i>Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi</i>
<i>BCH</i>	<i>Bulletin de Correspondance Hellénique</i>
<i>Bk.</i>	<i>Bakınız</i>
<i>C</i>	<i>Cilt</i>
<i>CA</i>	<i>Classical Antiquity</i>
<i>CB</i>	<i>Classical Bulletin</i>
<i>CJ</i>	<i>The Classical Journal</i>
<i>CQ</i>	<i>The Classical Quarterly</i>
<i>çev.</i>	<i>çeviren</i>
<i>dn.</i>	<i>dipnot</i>
<i>ed.</i>	<i>editör</i>
<i>GRBS</i>	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies</i>
<i>ing. çev.</i>	<i>ingilizceye çeviren</i>
<i>İÖ</i>	<i>İsa'dan Önce</i>
<i>JHS</i>	<i>Journal of Hellenic Studies</i>
<i>KIP</i>	<i>Der Kleine Pauly</i>

<i>OpAth</i>	<i>Opuscula Atheniensi</i>
<i>RE</i>	<i>Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i>
<i>RIA</i>	<i>Reallexikon der Assyriologie</i>
<i>TAD</i>	<i>Tarih Araştırmaları Dergisi</i>
<i>TİD</i>	<i>Tarih İncelemeleri Dergisi</i>
yay. hz.	yayına hazırlayan
<i>YCS</i>	<i>Yale Classical Studies</i>
vol.	volume

GİRİŞ

İnsanlığın Antik dönemlerinde kadına atfedilen rol belli bir dönem boyunca olumlu ve öncü olmuştur. Yazı öncesi zaman dilimini kapsayan bu dönemlerde kadın, bereketin ve doğurganlığın simgesi olarak kutsanmış, yüceltilmiştir. Bunun en büyük göstergesi ise Prehistorik toplumda başlıca görevi insan üretkenliğini geliştirmek olan Ana Tanrıça inancıdır¹. Ana Tanrıça inancının olduğu varsayılan bölgelerde, kadının sosyal statüsünün mü bu inancı doğurduğu ya da bu inancın mı kadına sosyal statü sağladığı muamma olmakla birlikte esas olan Ana Tanrıça inancının ve kadının sosyal yaşantıda sahip olduğu rollerin birbirine bağlı olarak şekillendiğidir. Bu sebeple kadınların erken dönem tarihinin incelenmesi Ana Tanrıça inancının oluşumu ile yakından ilgilidir.

Bereketi temsil eden Ana Tanrıça'nın Antik Akdeniz coğrafyasının tamamında aynı değere sahip olmadığı açıktır. Ana tanrıça inancı Anadolu'nun Antik uygarlıklarında sıkça karşımıza çıkarken çevre kültürlerde durum farklıdır. Bu kültürlerden Eski Yunanda, Ana Tanrıça karakterine en uygun tanrıça olan Meter, Yunan panteonundaki Olymposlu tanrılar çemberinin dışında yer alır. Ancak bu, Ana Tanrıça inancının tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmez. Çünkü en erken devirlerden Demir Çağı'nın sonlarına kadar olan süreçte Anadolu'da egemen olan Ana Tanrıça, çevre kültürlere de tesir etmiştir. Böylece Anadolu Ana Tanrıça inanç biçiminin temel öğelerini bünyesinde barındıran tek bir tanrıça yerine farklı isimler altında varlığını sürdüren bir inanç ortaya çıkmıştır. Bu sistem içinde analık, eril ilahlara baskın gelemese de kendi içindeki değerini hiçbir zaman yitirmemiştir.

Eril ilahların egemen olduğu Yunan panteonunda da durum bundan farklı değildir. Baş tanrı erildir ve Ana Tanrıça eski değerinde değildir ancak analık, doğurganlık ve verimlilik farklı karakterlerdeki tanrıçaların bünyelerinde devam etmektedir. Bu tanrıçalar aynı şekilde kutsanmakta ve yüceltilmektedir. Ölümsüz tanrıçaların kültlerine hizmet eden ölümlü kadınlar ise bu vesile ile dinin vazgeçilmez unsuru haline gelmektedir. Oysa Antik Yunanda kadının hiçbir yasal yetkisi yoktur. On beş yaşından itibaren babası tarafından evlendirilebilir, asla bir mal edinemez ve eğitimi

¹ Ana Tanrıça inancının evrenselliği üzerine yapılan yorumlar ile ilgili olarak bk. L.E. Roller, *Ana Tanrıça'nın İzinde: Anadolu Kybele Kültü* (çev. B. Avunç). İstanbul 2004, 28-46.

daha çok ev işleriyle ilgilidir. Nadiren dışarı çıkar; dinsel bayramlara gidişi dışındaki ev çıkışlarında kendisine hep eşlik edilir. Onlar ömürleri boyunca bir kyriosun velâyeti altındadır. Özellikle Arkaik ve Klasik Dönem Yunan toplumunda kadınlar, çocuk doğurmak ve ev işi yapmaktan başka bir işe yaramayan varlıklar olarak benimsenmiş, toplumsal alanda güçlü kişisel ilişkiler salt erkeklere özgü kılınmıştır. Böylesi bir ortamda toplumsal yaşama ancak gelenekten gelen verimlilik ile ilişkili misyonları gereği festival ya da doğum, ölüm gibi olaylar aracılığıyla katılabilen Eski Yunan kadını, oikosun² sürekliliğini sağlamak suretiyle yine aynı sebepten göreceli bir saygı da görmüştür.

Eski Yunan dini, oikosun günlük yaşantısından özellikler yansıtan özel ritüellerden, devletin organize ettiği sosyal meseleleri yansıtan büyük festivallere kadar birbirinden farklı içeriklere sahip çok sayıda uygulamaya dayanmaktadır. Oikos ve Polis, yaygın nitelikli dini törenler aracılığıyla birbirine bağlanırken oikosun parçası olan kadınlar da bu törenlerin bütün aşamalarına aktif olarak katılarak polise bağlanmaktadır. Zira ailenin istikrarını ve bağlılığını sürdüren rolüyle kadın, ritüel aktivitelerinin vazgeçilmez işbirlikçisi olarak toplumun birbirine bağlılığını sağlayan kutsal uygulamaların da gerçekleştiricisidir.

Kamusal hayatın bir parçası olan dini uygulamaların tanımlanmış bir bölümünde rol oynayan kadınlar ancak dini roller ile kendilerine kamusal alanda yer bulabilmektedir. Eski Yunan toplumunda, kadınların pek çok alanda sınırlı toplumsal rollerine karşılık dini alanda daha serbest olmaları, onların toplumsal konumlarının tam olarak anlaşılabilmesi için incelenmesi gerekli olan bir konudur. Bu sebeple çalışmamızın temel problematiğini, Eski Yunan kadınının toplumsal hayatta özgür hareket edebildiği tek alan olan din içerisindeki uygulamalarda oynadığı roller oluşturmaktadır.

Festivaller, Eski Yunan toplumsal yaşamının önemli bir parçası olduğundan üzerinde yoğun olarak çalışılmıştır. Atina festivalleri hakkında diğerlerine oranla daha fazla

² Antik Yunan tarihinde sosyal yapının merkez birimi olan aileyi, günümüzde kullandığımız şekline karşılık gelebilecek bir terim bulunmamaktadır. Bununla birlikte aile anlamını karşılayabilecek en yakın kelime oikos veya hanedir. Oikos ile kastedilen yalnızca aile üyeleri değil aynı zamanda ailenin sahip olduğu ev, toprak köle ve hayvanlardır. Oikos ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. L.A. Beaumont, "Family". Şurada: *Encyclopedia of Ancient Greece*. New York 2006, 291-293.

bilgi bulunması, festival çalışmalarının çoğunluğunun bu kente ait olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu noktada Atina festivalleri ile ilgili olarak zikredilmesi gereken en eski çalışmalardan biri L. Deubner'in *Attische Feste* adlı eseridir. Güncel olanlara doğru sıralandığında, konuyla ilgili diğer bir önemli çalışma H. W. Parke'nin *Festivals of the Athenians* adlı eseridir. E. Simon ise *Festivals of Attika* adlı bir eser kaleme almıştır. R. Parker'a ait *Polytheism and Society in Athens*, konuyla ilgili kapsamlı eserlerdendir. Bunların yanında J. D. Mikalson, Atina takvimini incelediği çalışmasında konuyla bağlantılı olan festivallere de yer vermiştir. Atina merkezli olmayan en kapsamlı festival kitabı ise M. P. Nilsson'a aittir.

Belirli bir tanrı ya da festivali konu alan çalışmalar da mevcuttur. Bunlardan tez konumuz ile bağlantılı olan A. Brumfield'in Demeter festivallerini incelediği, *The Attic Festivals of Demeter and Their Relation to the Agricultural Year* adlı eseridir. W. Burkert'ta ait *Greek Religion ve Homo Necans: The Anthropolgy of Greek Sacrificial Ritual and Myth* adlı eserler ise gerek festivaller hakkında verdiği bilgiler gerekse sunduğu çözümler bakımından tez konumuz açısından büyük öneme sahiptir.

Tezimizin konusu ile doğrudan ilişkili olarak Eski Yunan kadınlarının dini akvitelerine yoğunlanmış en güncel çalışma ise Nikolaos Kaltsas ve Alan Shapiro editörlüğünde hazırlanmış *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens* adlı çalışmadır. Bu çalışmada Eski Yunan toplumunda kadınların sahip olduğu roller genel olarak aktarılırken görsel malzemelerin çokluğu anlatımı zenginleştirmiştir.

Sözü edilen modern kaynaklar yanında kadın festivallerine ait bilgi veren Antik kaynaklar da bulunmaktadır. Birincil nitelikli kaynaklar olmalarından ötürü büyük öneme sahip olan bu eserlerin Türkçe çevirisi bulunanların, söz konusu çevirilerinden yararlanılmıştır. Türkçeye çevirisi olmayan Antik edebi eserlerden ise online ortama aktarılmış veya LOEB serisinden çıkmış İngilizce çevirileri aracılığıyla yararlanılmıştır³.

³ Perseus Digital Library: www.perseus.tufts.edu/

Antik ve modern kaynaklar ışığında hazırlanmış olan *Eski Yunanda Kadın Festivalleri* başlıklı tez, çalışmaya dair genel bilgilerin verildiği giriş bölümü, dört ana bölüm ve bölüm alt başlıkları ile konuya dair çıkarımların verildiği sonuç bölümünden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Eski Yunan dini geleneğine etkileri yadsınamaz Anadolu kültürlerindeki Ana Tanrıça geleneği ele alınmış ve bu inanç üzerinden kadının konumuna dair genel çıkarımlara yer verilmiştir. İkinci bölümde, Eski Yunan dini içinde kadının konumu giriş mahiyetinde genel olarak ele alınmıştır. Üçüncü bölümde tezimizin esas konusunu oluşturan yalnızca kadınların katılımına açık festivallerden olan Thesmophoria ve Adonia incelenmeye çalışılmıştır. Bu inceleme sırasında verilerin çokluğu gözetilerek esas alınan zaman dilimi Klasik dönem iken esas alınan mekân Atina olmuştur. Son olarak dördüncü bölümde ise Thesmophoria ve Adonia Festivallerine oranla yaygın olmayan ve hakkında daha az bilgiye sahip olduğumuz festivaller hakkında bilgi verilmiştir. Aynı bölümün son başlığında ise Eski Yunan toplumunda kadınların katıldığı bu festivallerin Antik kaynaklardaki yansımaları incelenmeye çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

ANADOLU DİNİNDE ANA TANRIÇA GELENEĞİ VE KADIN

I.1. Tarih Öncesi Dönemlerde Anadolu'da Kadın

I.1.1. Paleolitik ve Mezolitik Çağlarda Anadolu'da Kadın

Evrensel bir konu olan kadını, Anadolu uygarlık tarihi içerisinde doğru yere oturtabilmek insanlığın ilk dönemleriyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle Anadolu kadınının erken devirlerini anlayabilmek bütün çelişkileri ve tartışmalarıyla birlikte kadının en erken dönemlerindeki durumuna genel bir bakış atmayı gerektirir. Bu doğrultuda Paleolitik Çağ dediğimiz günümüzden yaklaşık 2 milyon yıl öncesinde yaşamış ilk insan topluluklarına bakıldığında oldukça zorlu bir mücadelenin söz konusu olduğu anlaşılır. Zira bu dönemde, sürekli yer değiştirerek besin toplamak ve avcılık ile karın doyurup hayatta kalmak en temel unsurlardır. Avlanmak için silah, avladığı hayvanı pişirmek için ateş ve korunmak için de barınak şarttır. İnsanların bunları sağlayıp geliştirmeleri ve zekâlarını kullanarak yeni yöntemler keşfetmeleri için ise milyonlarca yıl gerekecektir. Geçen zaman zarfındaki her bir keşif, hayat standartlarını yükseltecek ve bu, insanoğlunu etrafında olup bitenler üzerine düşünmeye sevk edecektir. Böylece insan, kendi nesli için yaratılış konusunu sorgulamaya başlayacak ve kendi neslini yaratan olarak en yakınındaki kadını kutsayacaktır⁴.

Tarım öncesinin ilkel toplulukları yiyecek üretimiyle bağlantılı olarak “avcı-toplayıcı”⁵ olarak adlandırılmaktadır. Yaygın kanaate göre, bu aşamayı yaşayan topluluklarda, cinsiyeti temel alan basit bir işbölümü söz konusudur. Ancak burada cinsiyetler arası “efendi-köle” ilişkisinin olmadığı açıktır. Kadın ile erkek arasındaki ilişki, birbirine üstün gelme mücadelesi değil, koşulların gerektirdiği bir dayanışmadır. Bu dayanışmada erkeğe, topluluğunu vahşi hayvanlardan koruma ve avlanma gibi daha fazla fiziki güç gerektiren görevler düşmektedir. Kadınların payına düşen ise çocuk doğurup onunla ilgilenmenin yanında, av için yaşadığı

⁴ Ş.G. Aydıngün, “Mucizenin Kaynağı, Bereketli ve Her Şeye Hâkim”. Şurada: *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 43.

⁵ “Avcı-toplayıcı” adlandırması ile ilgili olarak bk. V. Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan* (çev. F.K. Ofloğlu). İstanbul 1978, 40.

bölgeden uzaklaşan erkeklerin yerine doğanın nimetlerini toplamaktır. Kadınlar, yenilebilecek her türlü sebze ve meyveyi toplu halde yaşadıkları göçebe yerleşim merkezlerine taşımakla vazifelendirilmişlerdir. Uzun bir zaman dilimini kapsadığı düşünülen bu yaşam biçiminde, erkeklerin av etkinliğinden sıkça elleri boş bir biçimde döndüğü sanılmaktadır. Bu gibi durumlarda kadınların topladığı yenilebilir bitkiler oldukça değerli kabul edilmiş olmalıdır⁶.

Tanrıça kültürünün tarihsel bulguları, dünyanın değişik yerlerinde yürütülen arkeolojik çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılmış ve “Venus” olarak adlandırılmış⁷ farklı şekillerdeki kadın figürinlerine dayanmaktadır. Günümüzde çok sayıda araştırmacının doğruluğunu kabul ettiği ve oldukça geniş bir alana yayılan tanrıça kültürünün başlangıç tarihinin İÖ 40 binli yıllara kadar uzandığı ileri sürülmekle birlikte, bu kültürle ilişkilendirilen Venus heykelciklerine daha sık bir şekilde İÖ 25 binlerde rastlanmaktadır⁸. Bunun sebebi muhtemelen avcı toplulukların, Venusler ve çeşitli tılsımların kullanılmasıyla üreme oranının arttırılabileceğine inanmış olmalarıdır⁹. Bu özellikleriyle figürinler aynı zamanda üreme ve verimlilikle ilgili kültürlerin oluşum sürecinin bu dönemlere denk gelebileceğini göstermeleri açısından da önem arz etmektedir¹⁰.

Farklı yaşlarda, abartılı kalça ve göğüslere sahip kadınların, kimi zaman yabani hayvanların desteklediği bir tahtta otururken, kimi zamansa çocuk doğuran ya da emziren bir şekilde sembolize edildiği figürinlere dair çok farklı yorumlar yapılmıştır. Figürinlerin doğurganlık ve bereketi sembolize eden bir tanrıçaya ait olduğunu ileri süren araştırmacılar olduğu gibi figürinlerin tanrıçaya değil de çıplaklıklarından ötürü bir çeşit tılsım, fetiş ya da oyuncak bebeğe işaret ettiğini ileri süren araştırmacılar da olmuştur¹¹. Ancak genel görüş, bu figürinlerin dışı kutsal

⁶ M. Eliade, *Dinler Tarihine Giriş* (çev. L. Arslan). İstanbul 2003, 258-259.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. J. Hahn, “Aurignacian Art in Central Europe”. Şurada: *Before Lascaux: The Complex Record of the Early Upper Paleolithic* (ed. H. Knecht- A. Pike-Tay- R. White). Boca Raton 1993, 229.

⁸J.J. Preston, “Goddess Worship: An Overview”. Şurada: *The Encyclopedia of Religions VI* (ed. L. Jones). New York 2005, 3583-3584.

⁹ A. Şenel, *İlkel Topluluktan Uygur Topluma*. Ankara 1982, 80.

¹⁰ M.A. Yolcu, “Babasız Gebelik Mitleri Bağlamında Türk Mitolojisinde Gök-Yer Dikotomisi ve Ana Tanrıça Kültürünün İzleri”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2014), 72.

¹¹ Bazı bilim adamları Paleolitik ve Neolitik dönemde Avrupa’da üretilmiş kadın heykelciklerinin çokluğunun, kadının kutsal sayılmasını tam olarak kanıtlamayacağını ileri sürmüşlerdir. Söz konusu bilim adamları, kadının toplum içinde daha sıradan bir statüye sahip olabileceğini, bu heykelciklerin de cinsel fetiş objeleri ya da büyüsel içerikli olabileceğini belirtirler. Bk. L. McDermott, “Self-Representation in Upper Paleolithic Female Figurines”. *Current Anthropology* 37-2 (1996), 233-234.

imajı yansıttığı ve çağdaş dünyada varlığını bir şekilde devam ettirdiği şeklindeki dini açıklamalardır. Çünkü yanında aslan ya da leoparlarla veya kucağında emzirir gibi çocukla görülen, otoriter görünümdeki örnekler aksi bir görüşe ters düşmektedir. Ayrıca bu objeler fetiş objeleri olsalar bile oldukça büyük betimlenmiş cinsel organlarıyla çocuk oynacağı olamazlar. Bu nedenle kadına dair bütün buluntular aslında kutsal bir güç olarak Ana Tanrıça'yı düşündürmektedir¹².

Venuslerin, ilerleyen tarihi süreçte ortaya çıkacak olan Ana Tanrıça'nın öncülleri olabileceği varsayımı, figürinlerde kadın üreme organlarının özellikle vurgulandığı düşüncesinden ileri gelmektedir. Nitekim bodur Venus tiplerinde, yüz hatlarının nadiren belirtilmesi, ayak, bacak, el, kol gibi vücut organlarının son derece silik oluşu, bu organlar yerine doğumu çağrıştıran organların ön plana çıkarılması bereket kültü fikrini desteklemektedir¹³. Bu görünümleri ile onların, bereket simgesi olarak algılanması mümkündür¹⁴. Aynı şekilde Çatalhöyük'te 2002 yılında ele geçmiş olan topraktan şişman bir kadın heykelciğinin karnında tespit edilen tohum tanelerinin de kadınların bereket ile yüceltildiğine dair düşüncelerin kanıtı olabileceği ileri sürülmektedir¹⁵. Zira avcı-toplayıcı toplulukların yaşayışlarında bereket pek çok şeyi ifade etmektedir¹⁶. O halde Venus figürinlerinin dini boyutunu belirlemek tam olarak mümkün olmasa da kadının kutsallığından ötürü bu türden betimler oluşturulmuş olması olağan görünmektedir¹⁷. Kadının öne çıkarılmasında bir diğer olasılık ise avcı-toplayıcı topluluklarda üreme sürecinde erkeğin rolünün tamamıyla anlaşılabilmesi ve bu doğrultuda kadının üreme kültürleriyle ilişkilendirilmiş olabileceğidir¹⁸. Bu nedenle ilk insan topluluklarında kadının, yaratıcı olarak kutsanmış olması muhtemeldir¹⁹.

¹² Aydınğün, *a.g.m.*, 49.

¹³ I. Yalçınkaya, "Paleolitik Dönemlerde Kadın Figürinleri". *AÜDTCF Antropoloji Dergisi* 6 (1971) 204.

¹⁴ A.G. Akalın, "Eskiçağda Grek Kadınının Toplumsal Yaşantısı". *TAD* 21/33 (2003), 18.

¹⁵ Aydınğün, *a.g.m.*, 45.

¹⁶ E. Uzunoğlu, "Tarih Öncesinden Demir Çağ'a Anadolu'da Kadın". Şurada: *Çağlarboyu Anadolu'da Kadın: Anadolu Kadınının 9000 Yılı* (yay. hz. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü). İstanbul 1993, 16.

¹⁷ M. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına* (çev. A. Berktaş). c. 1, İstanbul 2003, 33-34.

¹⁸ Erkeğin üreme sürecindeki işlevinin tarih öncesi çağlarda yaşamış insanlarca bilinmediğini öne süren bilim adamlarının yanı sıra bu insanların neslin devamının kadın ile erkeğin birleşmesi sonucunda gelen doğumla gerçekleştiğini bildiklerini öne süren bilim adamları da bulunmaktadır. Bu bilim adamlarına göre Nevali Çori'de ele geçen Neolitik Çağ'a ait bir kap parçası üzerindeki kadın, erkek ve çocuk betimi, Çatalhöyük'te üretilmiş erotik sahneler içeren betimlemeler (Resim I) ve son yıllarda Bafa Gölü'ndeki kaya sığınaklarında tespit edilen

Bazı bilim adamları ise ilkel kabileler üzerinde yapılan gözlemleri Antik dönemler ile ilişkilendirerek bu dönemin insanların üreme sürecini algılayışları ile ilgili yeni önermeler getirmektedirler. Yapılan gözlemlere göre ilkel kabileler, erkeğin üreme sürecindeki işlevinin farkında değillerdir, bu da tarih öncesindeki insanların durumuyla uyusmaktadır. Öyle ki Bronislaw Malinowski, Trobriand yerlilerinin erkek biyolojisi ile üreme arasındaki bağı kuramadıklarını belirtmiştir²⁰. Aynı şekilde Andre Ribard da erkeklerin avcılık ile uğraştığı zamanlarda kadınların bazı üretkenlik tılsımları ile uğraşmasının kadınları ön plana çıkardığını ileri sürmektedir²¹. İlkel kabilelere dair bilgilerden hareketle, ilk insanların doğumun gizemini çözememelerinden ötürü, doğumu tek başına gerçekleştirdiğini gözlemledikleri kadına mistik bir anlam yüklemiş olabilecekleri düşünülmektedir.

1.1.2. Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda Anadolu'da Kadın

İlk insanın din ya da tanrı anlayışının ne zaman oluştuğunu saptamak oldukça zordur. Paleolitik dönemde dinsel içerikli olduğu düşünülen sanat yapıtı denilebilecek örneklere rastlanmakla birlikte bunlar Neolitik dönem denilen İÖ 9 binli yıllarda yaygınlaşmaktadır. Nitekim Paleolitik dönemlerden Neolitik dönemlere geçiş, insanların inanç mekanizmaları üzerinde büyük etkiler bırakmış ve bu geçiş sürecinde kadınlar üstlendikleri roller sebebiyle hem insan üremesinin hem de toprağın verimliliği ile eş tutularak bereketin temsilcisi haline getirilmişlerdir²². İnsan nesli açısından önemli olan çocuk doğurma olgusunu, doğanın toprağı yaratmasının mikrokozmosmik temsili olarak algılayan ilk insan, kadının kendi bünyesinde yarattığı canlının önemi dolayısıyla bu cinse kutsallık atfetmiştir. Doğum olayının 9 ayda gerçekleşiyor olması da erkeğin bu süreçteki rolünün öğrenilmesini geciktirmiş olmalıdır²³. Bu süreçte kadını bereket simgesi haline getiren Antik dönem insanları Ana Tanrıça'yı da kurgulayarak onu evrenin canlı ve kutsal bir imgesi olarak algılamıştır. Bu bağlamda Ana Tanrıça imgesini, kadının toplumsal

kadınli erkekli düğün sahnelerindeki görüntüler bunu kanıtlayan arkeolojik verilerdir. Aydingün, *a.g.m.*, 48-49. Ayrıca bk. J. Mellaart, *Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia*. New York 1967, 148.

¹⁹ Yolcu, *a.g.m.*, 72.

²⁰ B. Malinowski, *Vahşilerin Cinsel Yaşamı* (çev. S. Özkal). İstanbul 1992, 147-151.

²¹ A. Ribard, *İnsanlığın Tarihi* (çev. E. Başar-Ş. Yalçın-H. Berktaş). İstanbul 1983, 8.

²² Yolcu, *a.g.m.*, 70.

²³ M.A. Kaya, *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları: I. Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları. Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar*. İzmir 2012, 39.

yaşamdaki değerinin dışı vurulduğu bir öge olarak da algılamak mümkündür. Bu algı, Antik dönem kadınının inanç üzerinden değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Neolitik Çağ'da yaşayan insan toplulukları mağara yaşantısından çıkarak kurdukları küçük yerleşimlerde yaşamlarına devam etmişlerdir. Avcılık ve besin toplayıcılığı yerine²⁴ de küçük ölçekli tarım faaliyetlerine girişmişlerdir. İnsan modernleşmesinin en büyük ilerlemesi olarak kabul edilen bu süreçte insanlar tüketiciliği bırakarak ilkel üreticiliğe geçmişlerdir²⁵. Bu gelişim evresini hayvanların kontrol altına alınması yani evcilleştirilmesi izlemiştir. Gerekli iş bölümü de yapılarak kadınlar ilkel tarım üreticiliğine başlamıştır²⁶. Çünkü antropologlara göre bu süreçte tarımı başlatanlar, tarım öncesi dönemde yenilebilir bitki toplama işini üstlenmiş kadınlardır. Onlar ilk olarak buğday, arpa, bezelye, mercimek; Çin ve Hindistan'da ise pirinci evcilleştirmişlerdir²⁷. Zira düşünüldüğü gibi bitkisel besin ihtiyacını karşılayanlar kadınlarsa, bitkileri incelerken tohumun varlığının, yaşamın ve üremenin sürekliliğini sağladığını da keşfetmiş olmaları normaldir²⁸.

Kadının ve analığın kutsallığı Paleolitik Çağ'da da bilinmesine rağmen, tarımın keşfi onun gücünü hissedilir bir biçimde arttırmıştır. Bundan böyle kadının doğurganlığı mucizevi yaratılış bilmeceyle iç içe geçmiştir. Toprağın bereketi ile kadının doğurganlığının uyumlu olduğu düşüncesiyle mahsulün bolluğundan da kadın sorumlu tutulmuştur. Çünkü onların düşüncesinde yaratımın sırrını kadınlar bilmektedir. Bu yüzden kadın, toprakla özdeşleştirilmiştir. Kadın ve dişiliğin kutsallığının üst sıralara çıkması da bu zamanlara denk gelmektedir. Öte yandan tarımın keşfedilmesiyle birlikte, Paleolitik avcılarının değerlerinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. İnsanlar artık hayvanlar ile değil bitkiler ile mistik bir dayanışma içine girmişlerdir. Kadınlar bitkilerin yetiştirilmesinde önemli rol oynadıklarından tarlaların sahibi olmuşlardır. Bu gelişmeler kadının toplumsal konumunu yükseltmiş ve anayer gibi özgül kurumlar yaratmıştır²⁹. Kadınlar, tarımın erkeğin denetimine

²⁴Ancak ilk insanların, tarımsal faaliyetlere başladıktan sonra bile, uzunca bir süre daha avcı-toplayıcı özelliklerini devam ettirdiklerini görmekteyiz.

²⁵ Aydınğün, *a.g.m.*, 44.

²⁶ Yolcu, *a.g.m.*, 73.

²⁷ M.A. Kaya, *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*. Ankara 2015, 15.

²⁸ Aydınğün, *a.g.m.*, 44.

²⁹ *Anayer (Matrilocation)*, kadının yaşadığı yer anlamında iken *Anayerlilik*, kocanın evlendikten sonra karısının ailesinin yaşadığı yere yerleşmesine dayalı evlilik düzeni anlamına gelmektedir. Bk. Eliade, *Dinsel İnançlar...*, 58.

geçtiği döneme kadar üretimde söz sahibi olmuşlardır. Hatta ilkel tarımı üstlenmiş olmaları sebebiyle sahip olunan malların kullanımını da belli bir dönem için ana soyluluk üzerinden gerçekleştirmişler³⁰. Yerleşik düzene geçiş ile birlikte, ilkel topluluklar karşılaştıkları bazı zorlukların üstesinden gelecek gelişimi göstererek ürünlerinden yararlandıkları toprağı ikamet etmek için de kullanmışlardır. Ancak Neolitik çiftçilik ile toprak bundan da öte bir değer kazanarak uğruna savaşılacak bir yer haline gelmiştir³¹.

Paleolitik Çağ'da üremeye ilişkilendirilen kültler, Neolitik Çağ'da "artı ürün" denilen besin fazlalığının oluşmasıyla Ana Tanrıça inancına dönüşmüştür³². Antik dönemlerin mitoloji ve inanç merkezindeki Ana Tanrıça'nın, yaşamın besleyicisi olan toprak olduğu düşünülmektedir³³. Kadının toprak ile özdeşleştirilmesi, tanrıçanın formlarından birinin toprak oluşu ile bağdaştırılabilir. Toprakla ilgili inançlar ise onun üretkenlik gücüyle ilişkilendirilmektedir³⁴. Nitekim bu bağlamda kadın ve toprak arasındaki ilişki, kadının toprağı taklit ettiği şeklinde ifade edilmiştir. Toprak, insanların ihtiyacı olan her şeyi sunan dişil bir madde olarak görülmüştür. Dolayısıyla toprak, kadın bedeni için, kadın bedeni de toprak için bir metafordur. Yine kadın mistik olarak toprakla dayanışma halindedir. Çocuk doğurmak, toprağın verimliliğinin bir çeşidi olarak görülmektedir. Kadının kutsallığı toprağın kutsallığıyla ilişkilidir. Bu açıdan, kadınla toprağın özdeşleştirilmesi pek çok kültürde karşımıza çıkmakla birlikte özellikle Sami topluluklarında yaygındır³⁵. Toprağın verimiyle kadının üretkenliği arasındaki benzerlik, tarım toplumlarının

³⁰ Antropolog Johann J. Bachofen'in 1861 yılında yayınladığı *Das Mutterrecht* adlı eserin ilk cildinde, hem ailenin hem de otoritenin kadınların elinde olduğu vurgulanarak anaerkil idarenin Ana Tanrıça imgesi ile örtüştüğü ileri sürülmektedir. Bu iddiaların Darwin'in evrim teorisi ile uyum gösterdiği düşünülerek insanlığın daha erken bir anaerkil dönem yaşamış olabileceği görüşü de ortaya atılmıştır. 19. yüzyılın sonuna doğru ise Avrupa, Ege ve Yakındoğu'da bulunan insan biçimli çoğunluğu dışı olan figürinler anaerkilliğin göstergesi olarak yorumlanmıştır. Bk. G. Sümer, *Anadolu'da Neolitik Dönemde Tanrı ve Tanrıça*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007, 24-25. Ancak Ana Tanrıça kültü ile insanlığın gelişimindeki erken dönemler arasındaki ilişkilendirmeye ilk olarak Bachofen'in eserinde rastlanmakla birlikte onun evrimsel bir süreç olarak değerlendirdiği "ilkel anaerkilik" tezi, sonraki dönemlerde pek çok yazar tarafından eleştirilmiştir. Bk. Maksude Kurt, *Tanrıça Kültü ve Hıristiyanlık'taki Meryem Figürüne Etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2010, 15-16.

³¹ Şenel, *a.g.e.*, 158.

³² Yolcu, *a.g.m.*, 73.

³³ J. Campbell, *Batı Mitolojisi: Tanrının Maskeleri* (çev. Kudret Emiroğlu). Ankara 2003, 12.

³⁴ Eliade, *Dinler Tarihine...*, 244.

³⁵ Kurt, *a.g.tz.*, s. 20.

başlıca özelliklerinden biri olduğundan çok uzun süre Yunanlar ve Romalılar da tarla ile rahmi, tarım ile doğumu özdeşleştirmişlerdir³⁶.

Ana Tanrıça inancının toprak ve verimlilik ile olan benzeşiminin kanıtlarına, İlkçağ toplumlarının mitolojilerinde rastlanılmaktadır. Bunlardan Sümer mitolojisinde, bereket tanrıçası İnanna'nın yanında yeri doğuran ana Nammu ve verimliliğin sembolü olarak da Ninhursag'ın önemli konumda olduğu dikkati çeker. Ana Tanrıça imgesi, farklı coğrafyalarda farklı tanrıçalar olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Sümer'in İnanna'sı, Babil'in İştâr'ı, Anadolu'nun Kybele'si, Yunanistan'ın Aphrodite ya da Demeter'i, Roma'nın ise Venüs'ü egemen figürleriyle karşımıza çıksa da aslında tüm bu tanrıçalar, verimliliğin kutsal bir kadının elinde olduğu geleneğini temsil etmişlerdir³⁷. Bu bağlamda Ana Tanrıça, tarımın öneminden dolayı bereket açısından öne çıkarken yaşamın da yaratıcısı olarak düşünülmüştür. Bu sebepten olacak ki arpa, mısır, buğday gibi tanrıça formları oluşturulmuş ölen ve dirilen tanrılar bitkisel bereket döngüsünü sembolize etmişlerdir³⁸.

Yeni bir nesil üreten varlık olarak görülen kadının, toprak ile bir tutulduğu ve ona kutsallık atfedildiği yorumunu, insanın yaratıcılık düzeyine eriştiği ilk dönemlerden itibaren ürettiği sanat eserlerinin ağırlıklı olarak kadınlar üzerine olması desteklemektedir. Anadolu'da Paleolitik Çağ sonundan itibaren (İÖ 10 binler) Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Çağ'da görülmeye başlayan sanat eserleri arasında kadın betimlerinin sayıca fazlalığı ve bu betimlerin Neolitik Çağ'ın ortalarında artması dikkate değerdir³⁹. Bu betimler Ana Tanrıça'nın yukarıda dile getirilen anlamsal boyutunun yanında görsel boyutunun olduğunu da göstermektedir. Anadolu'daki Hacılar, Çatalhöyük ve Çayönü gibi Antik yerleşimlerde karşımıza çıkan kadın heykelcikleri bunu ortaya koymaktadır. Bu yerleşim merkezlerinde rastlanılan kadın heykelcikleri, Ana Tanrıça'ya erken dönemlerde tapıldığına göstergeleridir. Bu tarihlerin, Sümer toplumundan önceki bir dönemi yansıtması Ana Tanrıça'nın Anadoluluğu düşüncesini beraberinde getirmektedir⁴⁰. Zira Neolitik Çağ'da Akdeniz

³⁶ Eliade, *Dinler Tarihine...*, 258.

³⁷ E. Caner, *Kutsal Fahişe'den Bakire Meryem'e Toprak ve Kadın*. İstanbul 2004, 69.

³⁸ Kurt, *a.g.tz.*, 31.

³⁹ Aydıngün, *a.g.m.*, 43.

⁴⁰ Ö. Çapar, "Anadolu'da Kybele Tapınımı". *AÜDTCFD XXIX/1-4* (1978), 210. F. Işık, *Doğa Ana Kubaba*. Antalya 1999, 9. Z. İndirkaş, *Ana Tanrıçalar, Kybele ve Çağdaş Türk Resmindeki İzdüşümleri*. Ankara 2011, 3.

ve Yakındoğu ülkelerinin birçok yerinde çıplak kadın heykelciklerine rastlanması, Ana Tanrıça'nın bu bölgelerde egemen olduğunu göstermektedir⁴¹.

Dicle'nin küçük bir kolu olan Boğazçay kıyısındaki Çayönü yerleşmesinde taştan ve kilden yapılmış küçük kadın heykelcikleri ortaya çıkarılmıştır. Şematik betimlerden bazılarında kalça ve göğüsler belirtilmiş bazılarında ise doğum pozisyonu gösterilmiştir. Bunlar bereket kavramının kadın şeklinde kişiselleştirilmiş betimleridir⁴².

Anadolu'da Ana Tanrıça'nın görüldüğü yerlerden biri Konya yakınlarındaki Çatalhöyük'tür. Buradaki kerpiç evlerin kutsal tapınak odalarında taştan ya da pişmiş topraktan Ana Tanrıça idollerine rastlanmıştır. Çatalhöyük'te ayrıntıları ile kurgulanan bereketin simgesi Ana Tanrıça mitinde erkek öge boynuzlu boğa ile dile getirilmiştir. Boğa, Ana Tanrıça'nın hayat verici gücünün simgesidir⁴³. Yaşamı veren Ana Tanrıça, yaşam ve ölüm arasındaki çelişkiyi yansıtırken kimi zaman güler yüzlü nitelikleriyle kimi zaman ise korkunç yüz ifadesi ile bereketi yeryüzünden geri alabilecek nitelikte olduğunu dile getirmektedir⁴⁴. Çatalhöyük'te pişmiş topraktan yapılmış bir kadın heykelciği aslında konuyla ilgili karanlık noktaları açıklamaktadır. Her iki yanında panterin yer aldığı bir tahtta oturan şişman kadın, sarkmış göğüsleri ve karnı ile analığın temsilcisidir. Bacakları arasında görülen bir çocuk başı ise onun doğum yaptığı anı göstermektedir (Resim II). Bu yüzden olacak ki insanlık tarihindeki ilk çok tanrılı dinin baş ögesinin kadın olması ve dinin ana ögesi olan Ana Tanrıça'yı temsil etmesi konusunda kimsenin kuşkusu bulunmamaktadır⁴⁵.

Göller bölgesinin Burdur yöresi Hacılar Höyüğü'ndeki buluntular, Son Neolitik Çağ'da İÖ 6. binyılın son yarısında yine kadının baş öge olduğu dinsel bir inanın varlığını kanıtlamıştır. Çiftçi ve hayvancılığa dayalı ekonomik yaşama sahip Hacılar VI. katta ortaya çıkarılan evlerin hemen hepsinde bulunan kadın heykelciklerinde bu durumu izlemek mümkündür. Burada tek başına erkek heykelciğine rastlanmamıştır. Erkekler ancak kadının yanında ikincil bir rolde karşımıza çıkmaktadırlar. Kadınlar

⁴¹ A. Baring-J. Cashford, *The Myth of the Goddesses: Evolution of an Image*. London 1993, 82 vd.

⁴² Uzunoğlu, *a.g.m.*, 17.

⁴³ Baring-Cashford, *a.g.e.*, 129.

⁴⁴ İndirkaş, *a.g.e.*, 4.

⁴⁵ Uzunoğlu, *a.g.m.*, 20.

ise çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Otururken, yatarken, doğururken, genç bir erkekle beraberken ya da kucağında çocuğu ile otururken (Resim III). Bunlardan kucağında çocuğu ile oturmuş durumda olan heykelcik için farklı yorumlar da yapılmaktadır. İri kalçalı, dolgun memeli olarak betimlenen Tanrıça'nın kollarında taşıdığı çok daha ufak bir erkek figürünün aslında Tanrıça'nın hem çocuğu hem de sevgilisi olduğu ileri sürülmektedir. Tanrıça'nın göğsüne yapışmış, üstüne tırmanmış gibi olan bu erkek, ileride Kybele ile anlatılacak olan Attis'e dayandırılmaktadır⁴⁶. Ayrıca buradaki betimlerde Tanrıça'nın vahşi hayvanlara hâkimiyeti vurgulanmaktadır. Göğsünde bazen yavrusunu bazen de panter yavrusunu kucaklayan betimleri, Tanrıça'nın egemenliğinin sevgi ve şefkat dolu olduğunu göstermektedir⁴⁷. O halde Neolitik Çağ insanının inanç sistemi içerisinde merkezde yer alan Ana Tanrıça ile insanlar arasındaki ilişki sevgi ve şükran duygusundan kaynaklanıyor olmalıdır⁴⁸.

Geç Neolitik sonu, Kalkolitik başına tarihlenen Bafa Gölü civarındaki Latmos Dağları'nın mağara resimlerinde de benzer Ana Tanrıça betimleri karşımıza çıkmaktadır. T biçimli başlara sahip kadınların üst gövdeleri ince, alt gövdeleriye arkaya doğru çıkıntılı olup geniş kalçalara sahiptirler. Latmos'taki sahnelerde kadın hep ön planda olmakla birlikte, artık tek başına değil kalabalığın bir parçası olarak betimlenmektedir. Bu da Neolitik Çağ'da yerleşik düzene geçişle birlikte ailenin önem kazandığını ve ailede öne çıkan kimlik olarak da kadının belirginleştiğini göstermektedir⁴⁹.

Kalkolitik Çağ'da (İÖ 5. binyıl ortası – İÖ 4. binyıl sonu) bakırın kullanılması ve ileri üretime dayalı yaşam düzeniyle birlikte Anadolu'daki köyler büyük gelişme göstermiştir. Bu dönemin toplumunda kadın, yine doğurganlığı ile çoğalmayı ve bereketi sağlayan cins olarak ailede ve inanç dünyasında önemli olmalıdır. Nitekim Neolitik Çağ'daki kadar olmasa da Ana Tanrıça heykelcikleri bu çağda da karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da üretilmiş dönemin kadın heykelciklerinde, ayrıntı azalmış baş ve boyun uzamıştır. Gövde yassılaştırılmış, soyut bir görünüme geçiş

⁴⁶ A. Erhat, "Kybele". Şurada: *Mitolojiler Sözlüğü*. İstanbul 1972, 233 vd.

⁴⁷ Uzunoğlu, *a.g.m*, 22.

⁴⁸ Eliade, *Dinler Tarihine...*, 258 vd.

⁴⁹ Aydingün, *a.g.m*, 50-51.

yapılmıştır⁵⁰. Bereket inancına bağlı olarak ise yiyecek ve içecek kapları, hamile kadın vücudu şeklinde yapılmıştır. Bolu Höyüğü'nde bulunmuş olan kadın şeklindeki çömlek, Ana Tanrıça inancının bereket kültü ile ilişkisini belgelerken (Resim IV), Hacılar I. Kat kültürüne ait kadın formundaki çömlek, kadının günlük işlerini, takılarını ve giyimini betimlemektedir⁵¹ (Resim V).

1.1.3. İlk ve Orta Tunç Çağlarında Anadolu'da Kadın

Anadolu'da Tunç Çağı (İÖ 4. binyıl sonu) ile birlikte siyasal örgütlenme başlamıştır. Sosyo- ekonomik ve siyasal değişim sonucu büyük bir olasılıkla erkek, toplumda ve ailede lider duruma geçmiştir. İlk Tunç Çağında Anadolu'da dinsel düşüncedeki gelişimi ancak arkeolojik belgeleri izleyerek yorumlamak mümkündür. Anlaşıldığı kadarıyla bu çağda da Ana Tanrıça kültü inanç dünyasındaki egemenliğini sürdürmüştür. Bereket inancına bağlı olarak hamile kadın biçimindeki törensel kaplar bu dönemde de yapılmıştır. Bu kapların yanında Ana Tanrıça'yı temsil eden betimler de mevcuttur. İdollerde baş ve gövde taslak olarak verilip kadın cinsel organı abartılı şekilde belirtilmiştir⁵² (Resim VI).

Tunç Çağı kadını, iki farklı türde karşımıza çıkmaktadır. Neolitik ve Kalkolitik Çağların toplu kadın heykelcikleri yerine daha zayıf bedenli figürin ve idollerden oluşan iki farklı biçimde gördüğümüz kadınlar, güçlü bir Ana Tanrıça'dan ziyade daha insani bir kişiliğe büründürülmüşlerdir. Ancak Tunç Çağı figürinlerinin, insani boyutlara indirgenmiş kimlikler olabileceği düşünülse de içinde bulunduğu toplumda bir takım dinsel görevleri üstlenmiş bir kadını ya da kutsal rahibelik gibi bir sınıfa temsil ettiği de söylenebilir. Çağın rahibeleri olarak yorumlanan bu kadın figürinlerinin yanında karşımıza çıkan idoller ise önceki çağların Ana Tanrıça imajını devam ettiren sembollerdir. Ancak her ne şekilde karşımıza çıkarsa çıksın Anadolu'nun Tunç Çağında kadın kimliğinin güçlü bir otoritesinin olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Elbette ki Anadolu'daki yerleşim yerleri içindeki her kadını tanrıçalaştırmak ya da kült görevlisi olarak kabul etmek mümkün değildir. Anadolu Tunç Çağı kadınının çoğu ev kadını olmalıdır. Onlar günlük ev işleri, çocuk bakımı,

⁵⁰ Aydınğün, *a.g.m.*, 52.

⁵¹ Uzunoğlu, *a.g.m.*, 22.

⁵² Uzunoğlu, *a.g.m.*, 23.

yemek hazırlığı, dokumacılık, kümes hayvancılığı ve bahçecilik gibi faaliyetlerle uğraşan sıradan kadınlardır. Bu çağa ait kadın iskeletleri incelemelerine bakıldığında kemiklerde görülen kireçlemeler, bize daha çok bedensel olarak ağır işlerde çalıştıklarını göstermektedir. Hatta bazı kadınların savaşlarda erkeklerin yanında mücadele ettiği, aldıkları ağır yaralardan tespit edilmiştir⁵³.

Orta Tunç Çağında (İÖ 2000 - İÖ 1500) kadın-erkek çifti genellikle beraber betimlenmiştir. Öyle ki kadının yanında erkeğin üreme sürecindeki yerini gösteren törensel kaplar yapılmıştır. Kabartmalı tören kaplarındaki kadın-erkek yüzlerinin, günlük kullanılan kaplarda da karşımıza çıkması büyük ihtimalle yaşamın oluşumundaki gerçeği simgeleyen dişi-erkek düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu çiftlerin yanında, Konya Karahöyük'teki gibi, tanrıçanın tek başına yer aldığı betimler (Resim VII) ya da Mezopotamya tanrıçalarının betimleri de bulunmaktadır.⁵⁴

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, insanlığın ilk dönemlerinden itibaren kadının yaratıcı nitelikleri olduğuna inanılmıştır. Bu Üst Paleolitik'ten beri varolmuş bir düşünce biçimidir. Bu düşünce biçiminin olgunlaşp, Neolitik Çağ'da evrensel bir inanç haline gelmesi ise Anadolu topraklarında gerçekleşmiştir. Çatalhöyük'te varlığına rastlanılan Ana Tanrıça inancı bunu kanıtlar niteliktedir. Bu inanç, Anadolu'da zaman içerisinde gerçekleşen değişimlere rağmen korunabilmiştir. Öyle ki Anadolu'nun Güneş Tanrıçası, İlk Tunç Çağından itibaren Çatalhöyük'teki Ana Tanrıça'nın bütün niteliklerini taşımaktadır. Aynı şekilde Anadolu'nun Yunan dönemindeki Kybele ya da Artemis gibi bazı tanrıçaları da Ana Tanrıça niteliklerini taşımaktadır⁵⁵.

⁵³ Aydınğün, *a.g.m.*, 56 vd.

⁵⁴ Uzunoğlu, *a.g.m.*, 23.

⁵⁵ Uzunoğlu, *a.g.m.*, 24.

I.2. Tarihi Dönemlerde Anadolu'da Kadın

I.2.1. Ana Tanrıça İmgesinin Dönüşümü ve Kadının Pasivize Oluşu

Anadolu'nun İÖ 1250'lerde başlayan Demir Çağında, baba tanrı inancının oluşmasına rağmen Ana Tanrıçalar uzunca bir süre daha inanç dünyasındaki varlıklarını korumuşlardır⁵⁶. Zaman içinde ataerkil düzenin hâkimiyeti ile birlikte Ana Tanrıçalar etkilerini yitirmeye başlamış ancak tamamen ortadan kalkmamışlardır. Ekonomik etkenlerden dolayı ataerkil düzenin oluşumuyla insan düşüncesi, yeni tanrılar ile eski tanrıçaları birleştirme yoluna gitmiştir. Bu yolu takip etme sonucunda farklı yerlerde yaşayan toplumların tanrı ile tanrıçaları arasında sevgililik ya da anne ile oğul ilişkisi karşımıza çıkarak tanrıça figürü zayıflasa da yok olmamıştır. Buna karşılık “sevgili” ya da “oğul” konumundaki tanrılar ise güçlenmeye başlamışlardır⁵⁷. Ancak bu geçişin keskin bir şekilde olamayacağı düşünülmektedir. Çünkü bu süreçte mevcut tanrıçalar, bir şekilde kendisine farklı bir kimlik edinerek halkın inanç dünyasındaki gücünü sürdürmeyi başarmıştır. Eski Ana Tanrıça kült biçimleri bölgeden bölgeye yayılarak benzer tanrıça kültürleriyle birleşmiş ve onların özelliklerini kendi bünyelerinde eritmişlerdir⁵⁸. Öyle ki bu süreçte eski niteliklerin üstünü örten yeni nitelikler, tarih öncesinde yüceltilmiş kadını tarihi dönemlere uyum içinde tanıtmış ve bozulmuş nitelikler yumuşatılarak gösterilmiştir⁵⁹. İlerleyen süreçlerde egemenlik eril tanrılara geçse de Hattiler'de “Vuruşemu”, Hurriler'de “Hepat”, Hititler'de “Arinna”, Geç Hititler'de “Kubaba” Ana Tanrıça kültürünü devam ettiren tanrıçalardır. Bu anlamda Anadolu geleneğini Frigler'in “Kybele”si sürdürmüştür⁶⁰. Anadolu dışında Mısır, Yunan ve Roma dünyasında da Ana Tanrıça kültürünü devam ettiren tanrıçalar bilinmektedir⁶¹.

Kesin olmamakla birlikte Ana Tanrıçalar'ın eril tanrıların hâkimiyetine geçişinin, İÖ 3000 - İÖ 1250 yılları arasında gerçekleştiği tahmin edilmektedir⁶². Bu tarihsel süreç içerisinde, Ana Tanrıça'nın farklı kimlikler edinen çeşitli tanrıçalara dönüştüğünü

⁵⁶ İndirkaş, *a.g.e.*, 5.

⁵⁷ Yolcu, *a.g.m.*, 75.

⁵⁸ F. Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul 2000, 49.

⁵⁹ J.J. Bachofen, *Söylence, Din ve Anaerki* (çev. N. Şarman). İstanbul 1997, 102.

⁶⁰ İndirkaş, *a.g.e.*, 5.

⁶¹ E. Danık, *Öteki Tanrılar*. Ankara 2006, 33 vd.

⁶² Baring-Cashford, *a.g.e.*, 273.

görmekteyiz. Sümer'de İnanna'nın⁶³, Babil'de İştar'ın gücü azalırken Mısır'da da bundan farklı bir durum olmamış, tanrıçalar yalnızca eril tanrılar arasında yaşamın devamlılığını sağlamaktan sorumlu tutulmuřlardır⁶⁴. Öte yandan Eski Yunan baş tanrısı olarak güç kazanan Zeus, tek bir tanrıça yerine güçleri ve nitelikleri dağıtılmış çeşitli tanrıçalar ortaya çıkarmıřtır⁶⁵.

Ana Tanrıça kültünün bu dönüşüm süreci Antik dönem kadınlarının sosyal tarihine dair çok şey ifade etmektedir. Çünkü Ana Tanrıça kültü ve kadının toplum içindeki konumu birbiriyle ilişkilidir. İnsanlık tarihinin ilk devirlerinde Ana Tanrıça'nın bünyesinde kutsanan kadın, tarihi dönemlerde farklılaşan sosyo-ekonomik ilişkiler sonucunda erkeğin ön plana çıkmasıyla toplumsal hayattaki değerini yitirmeye başlamıştır. İşte bu noktada Ana Tanrıça kültüründe, baba tanrılara geçiş ile meydana gelen dönüşüm, kadının sosyal hayattaki yerinin değiştiğinin de en açık göstergesi olmaktadır.

1.2.2. Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da Kadın

Anadolu insanının tarihinde kadın, kültür ayırt edilmeksizin karşımıza çıkmaktadır. Bazen üretkenliği ile kutsanmış bir kadın bazen de verimlilik ile ilişkilendirilmış bir tanrıça ya da güçlü bir kraliçe olan kadın, özündeki analık vasıflarını kaybetmeden farklı zamanlarda ve farklı kimliklerde kendini göstermektedir. Bu kimliklerden Ana Tanrıça kimliği, kadının toplumsal rolü ile doğrudan bağlantı kurmamızı sağlamaktadır. Bu nedenle Antik dönem kadınına dair buraya kadar olan anlatımlarımız, maddi verilerin çokluğu da göz önünde bulundurularak Ana Tanrıça üzerinden gerçekteşmiştir.

Ancak Anadolu'nun tarihi devirlere girmesiyle kadın, arkeoloji ve filoloji verilerinde, önceki dönemlere oranla daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu süreç içerisinde kadının, farklı alanlardaki konumuna dair bilgilerimiz çoğaldığından dönemin Hitit kadınına Ana Tanrıça'dan bağımsız bir şekilde değerlendirmek mümkün hale gelmektedir. Nitekim bu başlık altında, kadının

⁶³ Baring-Cashford, *a.g.e.*, 206.

⁶⁴ K. Demirci, *Dinlerin Dejenerasyonu*. İstanbul 1996, 57.

⁶⁵ Eliade, *Dinler Tarihine...*, 308.

gelenekler ve yasalar karşısında sosyal statüsü araştırılarak, mevcut arkeolojik belgelerin ışığında çeşitli sınıflara mensup kadınların işgal ettiği sosyal, politik ve dini konum aktarılmaya çalışılacaktır.

İÖ 2. binyıl başları Anadolu'nun tarihi devirlere girdiği zaman dilimini göstermektedir. Güney Mezopotamya'da icat edilen çivi yazısı bin yıldan fazla süreyle burada kullanılmış, Anadolu'ya gelişi ise İÖ 2. binyıl başlarında olmuştur. Kuzey Mezopotamya'dan Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarların, İÖ 1950 - İÖ 1750 yılları arasında burada ticaret kolonileri kurarak yoğun ticari faaliyetlere girişmişleri neticesinde Eski Asur üslubundaki çivi yazısı Anadolu'da tanınmıştır⁶⁶.

Anadolu'nun ilk yazılı belgeleri olan eski Asur dilinde çivi yazısıyla yazılmış olan tabletler, çağının kadını hakkında dikkate değer bilgiler içermektedir. Orta Anadolu'da Hattuşa, Kaniş, Alişar gibi yerleşimlerde bulunan, tüccarların arşivlerinde korunmuş eski Asur dilindeki belgelerin ışığında, dönemin Anadolu toplumu ve toplumdaki kadınların faaliyetleri, sosyal mevkileriyle tanınabilmektedir⁶⁷. Anadolu'nun yoğun ticari faaliyetlerin yürütüldüğü bu şehirlerde, rubatumlar (kraliçe) aktif rol oynamakta hatta büyük ihtimalle katıldığı işlerden kar ederek servet sahibi olabilmektedir. Bu çağa ait resmi belgelerin azlığından bazı şehirlerin başında bulunan rubatumlar'ın statülerini saptamak mümkün olmasa da toplumun üst sınıf kadını temsil eden rubatumlar'ın hükümdarlık makamında otoriteye sahip olduğu anlaşılmaktadır⁶⁸.

Rubatum'ların yanında halk kadınına ve onların yaşantısına değinen belgeler de mevcuttur. Bu çağda Anadolu'da yaşayan kadınlar, kendi başlarına iş hayatına atılıyor, kendi adına ticari anlaşmalar düzenliyor, kendi adına borçlanıyor veya ödünç para verebiliyordu. Kısacası hür kadınlar ekonomik ve hukuki işlerde aktif rol oynayabiliyordu⁶⁹. Zira yazılı belgeler üzerinde kadın adlarını gösteren mühür baskıları, onların sahip oldukları hak ve yetkileri kanıtlar niteliktedir. Çağın halk kadını, toplumda üstlendiği bu rollerden dolayı mülkiyet hakkına sahip olarak,

⁶⁶ T. Yiğit, *Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağında Anadolu*. Ankara 2000, 8.

⁶⁷ M. Darga, "Anadolu Tarihi Çağlarında Kadın". Şurada: *Çağlarboyu Anadolu'da Kadın: Anadolu Kadınının 9000 Yılı* (yay. hz. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü). İstanbul 1993, 26.

⁶⁸ Darga, "Anadolu Tarihi Çağlarında...", 27.

⁶⁹ R. Kuzuoğlu, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu Kraliçeleri". *Belleten* LXXI/262 (2007), 796.

mahkemelerde tanık olarak gösterilebiliyor olmasının yanında dava da edilebiliyordu⁷⁰. Kültepe kaynaklı aile hukukuna yönelik belgelerin azlığı evlilik ve boşanmanın ayrıntılarını öğrenmemizi engellese de monogaminin var olduğu anlaşılan Anadolu toplumunda kadının, evlenirken erkeğe satılması durumu söz konusu değildir⁷¹. Öyle ki kadına boşanma hakkı tanıyan toplumsal düzen, ona çocuklarını da vermektedir⁷². Bu durum Anadolu toplumunda eskiden beri var olan anaerkil aile geleneğinin devamlılığı gibi görünmektedir⁷³. O halde Asur Ticaret Kolonileri Çağında yaşayan kadın, erkekten aşağı olmayıp onun haklarına tam anlamıyla sahip olmasa bile bazı temel hak ve özgürlüklere kavuşmuş, erkeğe paralel bir konumda yer almaktadır.

I.2.3. Hitit Çağında Anadolu'da Kadın

Hitit uygarlığından günümüze ulaşan tarih, edebiyat, sihir, bayram, hukuk, din gibi çok çeşitli konuları içeren çivi yazılı belgede diğer bir deyişle devletin arşivinde Hitit kraliçeleri hakkında bilgi veren çok sayıda metin yer almaktadır. Bu metinler sayesinde Hitit toplumunda kraliçenin rolü, dini ve politik konumu öğrenilmektedir. Kraliçeler yanında Hitit halk kadınlarının sosyal mevkileri ve sahip oldukları haklara dair bilgilere ise kısmen de olsa yine Hitit kanunlarından ulaşılmaktadır⁷⁴.

Hititlerin ilk dönemlerini teşkil eden dönemde (İÖ 1700 - İÖ 1450), Hititlerin büyük kralı “tabarna” devlet yönetiminin baş sorumlusudur. Hitit kralının yanında ise “tavananna” unvanıyla kraliçe yer almaktadır. Döneme ait ele geçen belgelerden Eski Hitit Krallık Döneminde, kraliçenin yönetim ile ilgili bazı görevleri kendi başına yerine getirebildiği anlaşılmaktadır. Bu durumun kanıtı ise kraliçelerin kendilerine ait tavananna unvanlı mühürleridir. Bunun yanı sıra taht sırasının kadının soyuna göre belirlenmesi Anadolu'daki kadın tarihi için önemli bir veridir. Bu bilgi bizlere İÖ 2. binyılın ilk yarısında kadınların yönetim üzerindeki etkileri hakkında ipuçları sağlamaktadır. Dini metinlerden elde edilen bilgilere göre ise Hitit kraliçeleri

⁷⁰ Darga, “*Anadolu Tarihi Çağlarında...*”, 27.

⁷¹ Aksi bir iddia için bk. E. Bilgiç, “Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları”. *AÜDTCFD IX/1-2* (1951), 237.

⁷² Ayrıntılı bilgi için bk. E. Mandacı, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Aile Hukukunda Kadın (MÖ. 1950-1750)”. *History Studies 7-1* (2015), 81-94.

⁷³ Darga, “*Anadolu Tarihi Çağlarında...*”, 28.

⁷⁴ A. Süel, “Sapinuva'nın Kraliçesi: Taduhepa”. Şurada: *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 137.

tanrılara sunulan dini törenlerde de yönetici olarak yer almaktadır. Bu dini olgu, kraliçelerin dini alandaki aktif rolünü de göstermektedir⁷⁵.

Kraliçeler, Eski Hitit Döneminde olduğu gibi İÖ 1250 - İÖ 1200 yılları arasına tarihlenen Büyük İmparatorluk Dönemi'nde de önemli bir yere sahip olmuşlardır. Arşiv belgelerinden ve krallar arası yazışmalardan bu durumu izlemek mümkündür⁷⁶. Ancak Hititlerin kraliçelik müessesesi, çağının kraliçelerinden farklı olarak özel bir konuma sahiptir. Mısır ve Mezopotamya'da kraliçeler, kralın eşi olarak bir takım dini görevlere katılmak dışında hiçbir idari yetkiye sahip değildir. Saltanat yetkisine de sahip olmayan bu kraliçeler hiçbir zaman eşleri olan krallarla eşit tutulmamışlardır. Oysa Hitit kraliçelik müessesesinin başındaki SAL.LU-GAL.GAL “büyük kraliçe”, “meşru kraliçe”; tavananna “egemen kraliçe” unvanıyla Hitit kralına eşittir. Kraliçe, memlekete hükmetme yetkisi olan, dış politikaya karışan bağımsız bir kadın temsilcidir. Bütün bu yetkiler, kral tahtında iken kraliçeye verilen resmi yetkililerdir. Kralın ölümü durumunda tahta geçen ilk oğlu zamanında da eski kralın eşi olarak çeşitli alanlardaki yetkilerini ölünceye kadar devam ettirebilmektedir⁷⁷.

Dönemin Hitit toplumunda halk kadınının yerini saptayabilmek için incelenmiş yazılı belgelerin ve arkeolojik buluntuların yetersiz olduğunu belirtmek gerekir. Zira farklı kaynaklardan edinilen kadın figürleri, daha çok tanrısal bir kadın tipini yansıtmakta ya da soylu kadını betimlemektedir. Bu belgelerden ancak üst sınıf Hitit kadınının durumunu anlamak mümkündür. Yazılı belgeler Boğazköy'deki krallık arşivinden elde edildiği için çoğunlukta resmi belgelerden oluşmaktadır. Doğrudan Hitit halkının özel yaşantısını anlatan buluntu mevcut değildir. Bu sebepten Hitit kadınının sosyal mevkiine dair bilgiye, yetersiz de olsa Hitit kanunlarından ulaşılmaktadır⁷⁸.

Kanunlardan edinilen bilgilere göre Hitit ailesi babaerkil aile tipindedir. Ancak koca, aile reisi olmakla birlikte mutlak hâkim değildir. Kadının hakları ve belli ölçüde korunan serveti bulunmaktadır. Hür insanlar arasındaki evlilikte, söz ve nişan gibi devreler vardır. Evlilik için kız kaçırma olaylarının yaşandığı Hitit toplumunda, bu

⁷⁵ M. Darga, “Eski ve Orta Hitit Devleti Çağında Kraliçeler”. Şurada: *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 128 vd.

⁷⁶ Darga, “*Anadolu Tarihi Çağlarında...*”, 29.

⁷⁷ M. Darga, “Büyük İmparatorluk Çağı Kraliçeleri”. Şurada: *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 134 vd.

⁷⁸ Darga, “*Anadolu Tarihi Çağlarında...*”, 33.

olayın suç sayıldığını da kanun maddelerinden öğrenmekteyiz⁷⁹. Hitit ailesinde erkeğin, karısı ve çocukları üzerinde otoritesi vardır. Evli bir erkek isterse çocuklarını satabilmekte ya da tazminat olarak verebilmektedir⁸⁰. Hitit ailesinde boşanmanın varlığı da anlaşılmaktadır. Halk arasında ve soylular sınıfında boşananların hakları ile çocukların durumları da yine kanunlarda belirtilmektedir. Boşanma konusunda hür ve esirler arasında hiçbir ayırım bulunmamaktadır⁸¹.

Hitit kadınının iş hayatına dair bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Kadın mesleklerinin başında gelen ve soylu kadınlara verilen dini görevlerden ilki rahibeliktir. SAL SANGA olarak tanımlanan Hitit rahibelerinin başında kraliçe gelmektedir. Rahibelerin en üst mertebesi “Tanrıların Anası” unvanını taşıyan soylu kadınlardan oluşmaktadır. Rahibelerin çoğunluğunu ise kült görevlisi kadınlar oluşturmaktadır. Bu kadınlar tanrılar adına düzenlenen kült törenlerinde hizmet etmektedir⁸². Rahibeliğin yanında dinsel işlevlere yönelik olarak büyücülük, hekimlik, şarkıcılık⁸³, çalgıcılık ve tapınak fahişeliği⁸⁴ de dinsel yazıtlardan öğrendiğimiz kadın mesleklerindedir. Bu mesleklerden büyücülüğü seçen kadınların toplumunda önemli bir pozisyonda olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki bu kadınlar gerektiğinde kral ve kraliçenin danışmanlığını yapmaktadır. Bazı kadınlar ise “hekim” sıfatı ile tılsımlarla iyi durumlar yaratmak için büyü törenlerinde yer almışlardır. Hekimliğin yanında ebelik de Hitit toplumundaki kadın meslekleri arasında bulunmaktadır⁸⁵.

Geç Hitit Çağı (İÖ 1190 - İÖ 620/600) yazılı belgelerinin resmi ve kadınların konu edilmediği türden olmaları, bu çağın kadınına dair bilgilerimizin, tanrıça betimli arkeolojik buluntulara dayanmasına sebebiyet vermektedir. Eski Hitit döneminin önde gelen tanrıçalarına İmparatorluk döneminde de tapılmaya devam edildiği görülür. Bunun yanı sıra Hitit İmparatorluğunun, I/II. Tudhaliya döneminden itibaren Güneydoğu Anadolu ve Suriye’de izlediği yayılcı politika, Hurri tanrıçalarının da

⁷⁹ Darga, “*Anadolu Tarihi Çağlarında...*”, 34.

⁸⁰ Bk. Y. Kılıç-H. Duymuş, “Hititlerde Kadın ve Siyaset”. *TAD* 26/42 (2007), 87.

⁸¹ M. Darga, “Evlilik Müessesesi, Boşanma, Zina, Veraset ve İş Hayatı”. Şurada: *Anadolu’da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 189-190.

⁸² Darga, “*Anadolu Tarihi Çağlarında...*”, 35. Kült törenlerinde görevli kadınlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. M. Darga, “Kült Törenlerinde Görevli Kadımlar”. Şurada: *Anadolu’da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 197-208.

⁸³ Bk. L. Murat, “Kült Görevlisi Şarkıcı Kadımlar: MUNUS(.MEŞ)katra-, MUNUS(.MEŞ)hazgara-”. *TAD* 32/54 (2013), 115-134.

⁸⁴ T. Yiğit, “Boğazköy Arşivi Belgelerine Göre MUNUS(.MEŞ)KAR.KID Üzerine Bir İnceleme”. *TiD* XVII/1 (2002), 73-81.

⁸⁵ Kılıç-Duymuş, *a.g.m.*, 89.

Anadolu coğrafyasına girişini sağlamıştır. Zira Hurri inançları, Anadolu'nun Geç Tunç Çağı halklarının toplumsal hayatındaki yerini, Demir Çağındaki büyük göçlere kadar koruyarak daha sonra gelen toplulukların inanç dünyalarını da etkilemiştir⁸⁶.

Geç Hitit Çağının çok tanrılı sisteminde baştanrı erkektir ve erkek tanrıların adı yazıtlar ile yapı kitabelerinde sık sık geçmektedir. Buna karşılık tanrıçaların adları, listelerin sonlarında, pasif görevler üstlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁷. Tanrıçaların bu durumu, kadının, dinsel çerçevedeki pozisyonu ile sosyal yaşamdaki rolünün pek de farklılık göstermediğini düşündürmektedir. Ana Tanrıça ise Kubaba adıyla tapınım görüp birçok kez betimlenerek inanç âlemindeki varlığını sürdürmektedir⁸⁸. Geç Hitit Çağında ikonografik açıdan tanrıçanın simgelerinden sayılan aynanın ise Anadolu mitolojisinde sıkça Ana Tanrıça ile birlikte anılan Kader Tanrıçası'na ait olduğu belirtilmektedir⁸⁹.

Ancak tanrıçalara ait buluntular dışındaki kadın tasvirlerinden anlaşıldığı kadarıyla, İÖ 1. binyılın Hitit kadını daha geri planda olmasına rağmen İÖ 2. binyıl Anadolu kadınına kıyasla oldukça iddialıdır (Resim VIII). Çağın kadınları bu görünümleriyle, İÖ 2. binyıl kadınlarının kapalı giysili, ağırbaşlı hallerinin tam tersi bir tablo çizmektedir⁹⁰. Bu dönemde kadına dönük bir endüstrinin ortaya çıktığı ve üst tabakanın lüks tüketimine, kadının itibar kaygısına dönük ürünlerin üretiminin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır⁹¹.

Sonuç olarak, buraya kadar aktarılan bilgilerden yola çıkılarak diyebiliriz ki Anadolu kadını çevresindeki kültürler içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. Çatalhöyük bulgularının da gösterdiği gibi Neolitik Çağ'dan itibaren Anadolu'ya özgü bir Ana Tanrıça inancı oluşmuş ve bu inançta kadın merkezi bir yer almıştır. Ancak madenin keşfi, kentlerin oluşması ve siyasal örgütlenmenin başlamasıyla bu inançta büyük değişimler yaşanmıştır. Bu değişim sonucunda erkeğin toplumda önem kazanmasına karşılık kadın toplumdaki saygınlığını yitirmeye başlamıştır. Devam eden süreçte

⁸⁶ M. Popko, *Religions of Asia Minor* (ing. çev. I. Zych). Warsaw 1995, 123-124.

⁸⁷ Konyar, *a.g.m*, 246.

⁸⁸ İndirkaş, *a.g.e*, 6.

⁸⁹ H.T. Bossert, "Die Schicksalsgöttinnen der Hethiter". *Die Welt des Orients* 2/4 (1957), 351.

⁹⁰ M. Darga, "Geç Hitit Döneminde Kadın (MÖ 1190-620/600)". Şurada: *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 227.

⁹¹ Konyar, *a.g.m*, 246.

erkeğin egemenliğini pekiştirdiği toplum yapısı içinde kadının işlevi ve söz hakkı kısıtlanmıştır. Bu değişim inanç dünyasını da etkilediğinden Ana Tanrıça, insani boyutlara indirgenmiş ve bulunduğu toplumda yalnızca bazı dinsel görevleri üstlenebilmiştir. Bu yüzden dini hiyerarşi içinde farklı tanrıça kimliklerine bürünmüş ve sonuçta Hititlerde “Ana Tanrıça” geleneği Hepat ile sürdürülebilmıştır. Ancak kadın, tarihsel süreçten gelen verimlilik ve doğurganlıkla ilgili kutsallığından ötürü saygınlığını nispeten koruyabilmiştir.

I.2.4. Demir Çağında Anadolu’da Kadın

Genel hatlarıyla İÖ 1200 - İÖ 330 tarihleri arasına tanımlanan Demir Çağında, Trak topluluklarının Anadolu’ya gelişi ve Hitit İmparatorluğu’nun yıkılışı birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Bu çağda Lydia ve Phryg krallıklarının yanında Batı Anadolu’da İon kent devletleri ortaya çıkmıştır. Doğu bölgelerinde de durum farklı değildir. Anadolu’nun doğusunda Urartu, Geç Hitit, Arami krallıkları ve bölgesel krallıklar oluşmuştur. Bu dönemde kadınların kullandığı süs eşyaları, giyim kuşamları hatta dinsel ikonografileri, Yakındoğu’ya gelen halk grupları ile etkileşimin izlerini taşımaktadır⁹².

Dönem kadınının sosyal tarihine dair eldeki yazılı belgeler yetersizdir. Bu nedenle arkeolojik bulgular, mitoloji, ikonografi ve kültürler değerlendirildiğinde kadınının durumuna dair öngörülebilir bulunmak mümkün hale gelmektedir. Böylesi bir değerlendirme sonucunda kadınların, Neolitik Çağ’da başlayan toplumsal değerini yitirme sürecinin, İÖ 1. binyıldaki gelişmelere bağlı olarak hızlandığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık kadın, analıktan kaynaklanan kutsallığını bu dönemde de korumuş gibi gözükmektedir.

İÖ 1. binyılda Asur, Babil ve Urartu’da görülen eril tanrı hâkimiyetinin aksine Phryg ve Lydia’da dişil tanrı hâkimiyeti karşımıza çıkmaktadır. Anadolu’da Neolitik dönemi takip eden tarihsel süreçten itibaren İÖ 1. binyıla kadar Ana Tanrıça inancı ile ilgili arkeolojik kanıtların yetersiz olduğu⁹³ ancak Phrygler ile birlikte Ana

⁹² E. Konyar, “Demir Çağı’nda Anadolu Kadını: Urartu, Frig ve Lidya”. Şurada: *Anadolu’da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 241.

⁹³ Roller, *a.g.e.*, 63.

Tanrıça kültürünün tekrar önem kazandığı anlaşılmaktadır⁹⁴. Phrygia'nın en eski ve karakteristik tapınımı Yunanlar'ın Kybele, Phrygler'in Kubila ya da Mater Kubila, Lydialılar'ın Kybele, Luwiler'in Kubaba dedikleri doğanın anasının kültürüdür. Phrygler ona Agdistis (Kayanın Kızı) de demektedir⁹⁵. Dönemin Kybele figürleri, Ana Tanrıça inanişinin devamı olarak algılandığında ise karşımıza oldukça farklı bir imaj çıkmaktadır. Antikçağ'da Akdeniz dünyasında uzun süre varlığını sürdürecektir olan Ana Tanrıça imajı, Phrygia'nın Ana Tanrıçası ile başlamıştır. Tanrıçanın adı, dış görünüşü ve kültürünün birçok özelliği Phryg kültürüne ait olup, bunlar Phrygia'ya özgü biçimle ancak bazı yönleri önemli değişikliklere uğratarak Anadolu'nun başka bölgelerine, Yunanistan'a ve Roma'ya kadar aktarılmıştır⁹⁶.

Doğanın büyük tanrıçası ve âşık eşi Attis ile ilgili olarak çeşitli mitoslar anlatılmaktadır. Bu anlatılardan birine göre Agdistis, çift cinsiyetli bir canavardır. O, Pessinus kralının damadı olan Attis'e âşık olarak onu ve onun kentini yıkıma götürmüş, kendisini de hadım etmiştir. Farklı bir anlatıya göre ise Agdistis, gençliğinin baharında yaban domuzu tarafından öldürülen Attis'e büyük bir aşk duymaktadır. Fakat Attis, her ilkbaharda yas ritüeli uygulayan inananların vasıtasıyla dirilir ve doğa yeniden canlanır. Ritüel sırasında heyecan öyle bir noktaya ulaşır ki ateşli inananlar kendilerini hadım eder. Bu tapınım, yumuşatılarak batıya doğru süzölmüş ve Anadolu ile bağlantılı Yunan mitoslarına da yansımıştır⁹⁷. Kökeni Mezopotamya'ya varan Kybele-Attis tapınıminin ve efsanelerinin Yunanlar'da çeşitli versiyonları olduğu görülür⁹⁸. Burada önemli olan Attis kültüründeki hadım olmayı, Yunanların yumuşatarak felç olma ya da yaşlılığa uğrama olarak yorumlamalarıdır⁹⁹.

Lydia kadınının sosyal konumu hakkında ise Herodotos ve Aristophanes gibi antik kaynaklardan bazı bilgiler elde etmekteyiz. Herodotos'un bir pasajından, Lydia'da kadınların üretim ilişkileri içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Yazar, tümölüs biçimli bir mezar yazıtında, tümölüsün yapımına katkı sağlayanlar arasında hayat

⁹⁴ E. Oral, "Anadolu'da Ana Tanrıça Kültü". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/8 (2014), 157.

⁹⁵ Ö. Çapar, "Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri". *AÜDTCFD* 31/1.2 (1987), 65.

⁹⁶ Roller, *a.g.e.*, 79.

⁹⁷ Çapar, "Phrygia ve Demir ...", 66-67.

⁹⁸ Bu versiyonlardan en bilineni Aphrodite-Adonis'in mitidir. Bu mitin Mezopotamya'daki benzer mitlerle paralellikleri için bk. C. Penglase, *Greek Myths and Mesopotamia: Parallels and Influence in the Homeric Hymns and Hesiod*. London and New York 1994, 150.

⁹⁹ Ö. Çapar, "Hellen Mitoslarında Doğulu Unsurlar". *TİD* VI (1991), 87.

kadınlarının da yer aldığını belirtmektedir¹⁰⁰. Kadının gündelik yaşamda daha sık karşımıza çıkması, onun toplum içinde çeşitli statülerde olduğunu göstermektedir. Lydia'da aristokrat sınıfa mensup kadınlar daha belirgin bir konumda olmakla birlikte insanlara hizmet sunan farklı sektörlerde çalışan kadınların varlığı da bilinmektedir. Nitekim Lydia toplumunda kadının sosyal statüsü, Lydia'nın konumu gereği, İÖ 1. binyılın diğer toplumlarına göre daha yüksektir. Çünkü kıyı ya da liman yerleşmeleri ile bunların çevresindeki alanlarda daha dışa dönük toplumlar gelişmektedir. Bu durum bir birey olarak kadını, toplumun içinde daha çok görmemizi sağlamaktadır¹⁰¹.

Lydia'da kadının sosyal yaşantıdaki aktif konumuna paralel olarak inanç sisteminde de Kybele kültü benimsenmiştir. Kybele, Phryg'lerde olduğu gibi kadın biçiminde ve kutsal hayvanlarıyla betimlenmiştir. Sardeis'te Kybele için yapılmış bir tapınağın varlığı da bilinmektedir¹⁰². Diğer bir itibarlı tanrıça ise Artimu'dur. Yunanların Artemis dediği bu tanrıça, Hellenistik ve Roma dönemlerinde Ephesos kentinin baş tanrıçası olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰³.

Phryg ve Lydia inanç sisteminde egemen tanrıçalardan hareketle, bu toplumlarda kadının sosyal hayatta önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Tabi ki bu durumun tam tersini, Demir Çağının diğer Anadolu kavimleri için de söylemek mümkündür. Bu kavimlerde egemen tanrılardan yola çıkılarak, kadının sosyal hayatta önemsiz bir rol üstlendiği varsayılabilir. Zira Demir Çağ Anadolu'sunda kadının sosyal konumu, doğal olarak yaşadığı bölgenin toplumsal, siyasal ve kültürel olgularının gerçeklikleri çerçevesinde oluşmuştur. Örneğin Urartu gibi dışa kapalı toplumlarda kadının sosyal konumu, özellikle Lydia gibi dışa açık coğrafyalarda yaşayan toplumlar ile kıyaslandığında oldukça geridir. Urartu'da çıplak tanrıça betimi ve bununla ilgili bir kulte özgü arkeolojik bulgu mevcut değildir. Buna karşın Kuzey Suriye/Doğu Akdeniz toplumlarındaki İştar betimleri, Urartu kadını veya tanrıça betimlerinden radikal biçimde ayrılmaktadır. Yine Phryg'lerdeki Kybele kültü çerçevesinde üretilen heykel, kabartma ve kaya anıtları, Kybele'nin kadınsılığı da göz önüne alındığında Yakındoğu için oldukça sıra dışı kalmaktadır. Phryg tanrıçası Kybele, Lydia

¹⁰⁰ Bk. Herodotos, I. 93.

¹⁰¹ Konyar, *a.g.m.*, 261-262.

¹⁰² Herodotos, V. 102.

¹⁰³ Kaya, *İlk Çağ Tarih...*, 151.

kültüründe ve daha sonraki Yunan/Roma uygarlıklarında farklı isimler ile varlığını devam ettirmektedir.

O halde Anadolu'nun Demir Çağı kavimlerinde, gerek dinsel gerek sosyal yönü ile kadın incelendiğinde denilebilir ki İÖ 1. binyıl, İÖ 4. binyılda oluşmaya başlayan ve kadının toplumsal konumunu pasivize eden sürecin doruk noktasıdır. Çünkü İÖ 1. binyılda toplumsal cinsiyeti erkek temsil etmektedir. Kadının aile içindeki konumu, olasılıkla ev içi hizmet, çocuk bakımı ve bu çerçevede gelişen olaylar ile ilişkilidir. Hitit toplumunda olduğu gibi Anadolu'nun diğer kavimlerinde de bahçe üretimine katılma, dokumacılık ve çömlekçilik kadınlara özgü mesleklerdendir. Kamusal alanda gördüğümüz kadın ise ya tanrıça veya onların kültlerine hizmet eden rahibeler ile sıradan halk kadınları ya da kısmen aristokrat olmak üzere yönetici eşleri veya zengin tüccar eşleridir¹⁰⁴.

¹⁰⁴ Konyar, *a.g.m.*, 262-263.

II. BÖLÜM

ESKİ YUNAN DİNİNDE KADIN

II.1. Eski Yunanda Kadınların Dinsel Rollerini

Eski Yunan toplumu, değişik insan gruplarının katkılarıyla oluşmuş bir kültüre sahiptir. Bu özelliği ile Eski Yunan dini, yalnızca Mykenler'in egemenlikleri altına aldığı Girit'in Minos kültüründen değil aynı zamanda komşu kültürlerin dini geleneklerinden gelen unsurları da bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim Girit dini araştırıldığında da içerisindeki Anadolu unsurları göze çarpmaktadır. Zira Girit'te de Anadolu'da olduğu gibi tanrıçalar önemli bir yer tutmaktadır. Neolitik dönemden başlayarak Girit'te de en çok üreme uzuvları belirtilmiş ilkel kadın heykelciklerine rastlanması her şeye hayat veren bir tanrıçaya tapınıldığını kanıtlamaktadır. İÖ 2. binyılda bu tanrıçanın dağların ve hayvanların egemeni olarak karşımıza çıkması, aynı tanrıçanın tarihi dönemlerde Girit'te Rhea, Anadolu'da Kybele adını taşıyan "tanrılar anası"nın karşılığı olduğunu göstermektedir. Bu tanrıça imgesinin çeşitli versiyonları ise tarihi süreçte Yunanistan Akalarına etki ederek farklı isimlerdeki Yunan tanrıçalarına dönüşecektir¹⁰⁵. Bu bağlamda pek çok alanda olduğu gibi dini alanda da başta Anadolu olmak üzere Mezopotamya ve Mısır kültürlerinden büyük oranda etkilenmenin söz konusu olduğu açıktır. Bu etkiler, Eski Yunan'dan günümüze ulaşmış olan efsaneler ve mitoslar incelendiğinde net bir şekilde ortaya çıkmaktadır¹⁰⁶.

Farklı kültürlerin izlerini taşıyan Eski Yunan dini içinde, gelenekten gelen bazı adet ve inançlar varlığını devam ettirmiştir. Tarihi süreç içinde bu adet ve inançlar birçok yönden dinin parçası haline gelirken, bunların eski basit formları da bu uygulamalara eşlik etmiştir. Dini yönü olmayan büyü unsurunu içinde barındıran gelenekler buna verilebilecek en güzel örnektir. Büyüler, oldukça din dışı karakterde görünmelerine rağmen popüler gelenek içinde görülmüş ve sıkça değişime uğrayarak dinle iç içe geçmiştir¹⁰⁷. Bu basit formlar yalnızca kırsal bölgelerde yaşayan insanlar arasında değil aynı zamanda büyük tanrıların kült merkezleri ve festival alanlarında da

¹⁰⁵ A.M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara 2004, 51 vd.

¹⁰⁶ Çapar, "Hellen Mitoslarında ...", 79.

¹⁰⁷ M.P. Nilsson, *Greek Popular Religion*. New York 1940, 40.

sürdürülmüştür. Antik dönem insanının dinsel dünyasının gerçek hayata olan güçlü etkisinin bir sonucu olan kült festivalleri, çeşitli zamanlarda ve çeşitli mekânlarda gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden abartılı bir tabirle söylenebilir ki Klasik Dönem (İÖ 5. - İÖ 4. yüzyıl) Yunan toplumunun sosyal yapısı içerisinde festivaller, Klasik Dönem dininin en önemli özelliklerini yansıtan uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁸.

Eski Yunan sosyal yaşantısında dinin önemi, polis vatandaşlarının düzenlenen dini festivaller ile birbirine kaynaşmalarında oynadığı pozitif rolden kaynaklanmaktadır. Festivaller, polis vatandaşları arasında dayanışmanın gelişmesine katkıda bulunduğu gibi farklı polislerden gelen kişilerin belli bir tanrı ya da tanrıça tapınağı etrafında dini birlik oluşturmasıyla polisler arasındaki dayanışmanın gelişmesine de yardımcı olmaktadır. Bu nedenle Eski Yunan toplumsal hayatı içinde festivaller yadsınamaz bir öneme sahiptir.

Eski Yunan dininin gereği olarak düzenlenen festivallerin, toplumun bireyleri arasındaki merkezi konumuna karşılık bu dini uygulamaların merkezinde ise kadınlar yer almaktadır. Gerek görsel gerek yazılı belgeler kadınların bu dini uygulamalar içinde sahip olduğu önemli yeri kanıtlamaktadır. Mevcut kanıtlardan hareketle, özellikle Arkaik ve Klasik Dönemlerde Yunan kadınlarının, toplumsal hayattan soyutlanmış rollerinin bir istisnası olarak sahip oldukları dini rolleri aracılığıyla toplumsal hayata entegre olabildiğini söylemek mümkündür¹⁰⁹. Zira Eski Yunan kadınlarının toplumsallaşma süreci ancak tanrı ya da tanrıçalar onuruna düzenlenen dini ritüellere katılımları ile gerçekleşmektedir. Bu yüzden pek çok haktan mahrum bırakılmış, çocuk doğurup iyi vatandaş yetiştirmek dışında bir işe yaramayan varlıklar olarak görülen Yunan kadınlarının, görünür oldukları tek alan olan din içerisindeki aktiviteleri üzerine odaklanmak gerekmektedir.

Eski Yunan kadınına dair ulaşılan en eski kanıtlar, İÖ 6-3. binlere tarihlenen Kyklad ve Girit'te bulunmuş olan kadın figürinleridir. Kadının o dönemlerdeki toplumsal rollerini ve yerini tam olarak tespit edecek kadar kanıt bulunmasa da az sayıdaki

¹⁰⁸ P. Cartledge, "The Greek Religious Festivals". Şurada: *Greek Religion and Society* (ed. P.E. Easterling - J.V. Muir). Cambridge 1985, 98.

¹⁰⁹ Bk. J. Neils, "Adonia to Thesmophoria: Women and Athenians Festivals". Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 242-250.

buluntu, kadınların çevre kültürlerdeki gibi bereket simgesi haline getirilerek dini aktiviteler içinde yer aldığını göstermektedir. Devam eden süreçte Minos uygarlığında da kadının anaerkil toplum düzeni sebebiyle tanrıçalar olarak ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır. Myken kültüründe de benzer özelliklerle karşımıza çıkan kadın Yunan tarihi devirlerinde önemini giderek yitirmeye başlayacak ve erkek hâkimiyetine girecektir. Bu sebepten Arkaik ve Klasik Dönem polis hayatında karşımıza çıkan kadınlar genellikle dini aktiviteler içerisinde çeşitli görevler almış kadınlar olacaklardır. Onların dini alanda sahip oldukları rolleri ise toplumsal hayatın diğer alanlarında sahip olamadıkları rolleri ile zıt bir durum gösterecektir. Öyle ki evinin dışına bazı istisnalar dışında tek başına çıkamayan kadınlar, tanrıçalara hizmet etmek ve festivallere katılabilmek için yaşadıkları yerleşim yerinin dışına çıkabilme imkânına sahip olmuşlardır.

Eski Yunan toplumunda kadınlar çok farklı amaçlarla çeşitli tanrıçalara hizmette bulunmuşlardır. Genellikle kadınların hizmet ettiği bu tanrıçaların kültleri içerisinde ise benzer nitelikler ve ritüeller mevcuttur. Burada altı çizilmesi gereken nokta, bahsi geçecek tanrıçaların kült özelliklerinin gerek Mezopotamya gerek Anadolu'dan pek çok unsuru içeriyor olmasıdır. Tanrıçalardan Gaia, Hera, Persephone ve Demeter'e yönelik tapınım, verimlilik, bolluk ve ruhsal kutsanmaya yöneliktir. Artemis, Athena, Persephone'ye yönelik ritüeller genç kızlığa geçiş amaçlıdır. Aphrodite, Hera ve Hestia'ya yönelik olanlar ise yetişkinlere özgü olan aşk, cinsellik ve evlilik ile ilgilidir. Bunun yanı sıra Athena ve Aphrodite, yaratıcı ve entelektüel aktivitelerin tanrıçaları iken Demeter ve Athena yasa koyucu vasıfları ile medeni toplumun temellerini temsil eden tanrıçalardır. Tanrıçaların kült ritüelleri arasında görülen bu benzerlikler, Yunan tanrılarının ritüelleri arasında da görülmektedir. Ancak Zeus, Apollo, Dionysos ve Poseidon gibi tanrıların ritüelleri daha çok kadınların hariç tutulduğu polis kamusal aktiviteleri ile ilgilidir¹¹⁰.

Eski Yunan dininde kadınlar, sıkça rahibe olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların tanrı ya da tanrıçalarına hizmeti meslek olarak seçtikleri rahibelik dışında şehir kültürü ile ilgili görevleri de bulunmaktadır. Atina'da çok sayıda kült bulunduğu için kadınlar, bu kült uygulamaları için pek çok festival ve ritüelde görev almaktadır.

¹¹⁰ B. Vivante, "Women in Greece". Şurada: *Womens Role in Ancient Civilizations* (ed. B. Vivante). London 1999, 232.

Atina'nın diğer sakinleri ile birlikte kült uygulamalarına katılımlarının yanı sıra, yine şehirle ilgili ancak sadece kadınların katılabildiği bazı ritüellerde yer aldıkları da bilinmektedir. Kadın-erkek karışık grupların ya da yalnızca kadınların katılımına açık festival uygulamaları dışında ise evlilik, doğum¹¹¹ ve cenaze¹¹² ritüellerindeki çeşitli görevleriyle yine kadınlar karşımıza çıkmaktadır¹¹³.

Kadınların dini alanda sahip olduğu bu serbestliğin nedenine dair farklı yorumlar mevcuttur. Bunların en ilginçlerinden biri, cenaze ritüellerinde ağıtıcı olarak görev alan kadınların, aslında kendi bastırılmışlıklarına duydukları üzüntünün dışa vurumu olduğu yönündeki yorumdur¹¹⁴. Bu ihtimal daha geniş perspektifte ele alındığında, kadınların bastırılmışlığının dışa vurumunun izlerini cenaze ritüelleri haricindeki dini uygulamalarda da bulunabileceğini varsayabiliriz. Bu nedenle Yunan toplumunda kadının yerini tam olarak anlayabilmek, onların günlük hayattaki sınırlı rollerine bakmanın yanı sıra toplumsal yaşamlarındaki dini görüntüye bakmak ile mümkün olabilmektedir. Bu amaçla, dinin büyük bir bölümünü oluşturan ritüellerdeki kadın rollerini değerlendirmek büyük önem arz etmektedir. Bu bölümde ise kadınların görece sınırlı toplumsal rollerine karşılık, Eski Yunan dininde yalnızca kadın katılımına açık olan festivaller aracılığıyla onların görece aktif dini rolleri incelenmeye çalışılacaktır.

II.1.1. Rahibelik

Eski Yunan toplumunda Arkaik Dönemden beri kadınların tanrı ya da tanrıçaların tapınaklarında görev aldığı bilinmektedir. Bu kadınların bir kısmı rahibeliği meslek olarak seçerken bir kısmı da hizmet veya finansal destekleri ile tapınak çevresinde yer almaktadır¹¹⁵. Bu sebeple tanrı ya da tanrıçalara hizmet eden kadınlar arasında zikretmemiz gereken ilk grup, sahip oldukları dinsel rol gereği rahibelerdir¹¹⁶. Eski

¹¹¹ Kadınların evlilik ve doğum ritüellerindeki rolü ile ilgili olarak bk. V. Sabetai, "Women's Ritual Roles in the Cycle of Life". Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 288-298.

¹¹² Kadınların cenaze ritüellerindeki rolü ile ilgili olarak bk. John H. Oakley, "Women in Athenian Ritual and Funerary Art". Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 334-342.

¹¹³ E. Fantham, vd., *Women in the Classical World: Image and Text*. New York 1994, 83.

¹¹⁴ K. Stears, "Death Becomes Her: Gender and Athenian Death Ritual". Şurada: *The Sacred and the Feminine in Ancient Greece* (ed. S. Blundell- M. Williamson). London and New York 1998, 113.

¹¹⁵ Akalın, *a.g.m.*, 33.

¹¹⁶ Fantham, *a.g.e.*, 95.

Yunanda rahibeliğe dair bilgilere yazılı ve yazısız pek çok farklı kaynaktan ulaşılabilmektedir¹¹⁷. Bu kaynak türlerinden görsel olanlar ise konuyla ilgili olarak büyük öneme sahiptir (Resim IX). Çünkü bu sahnelerde rahibelerin kurban sunularıyla ilgili çok sayıda betim mevcuttur¹¹⁸. Bu betimlerin yanı sıra rahibeliğin Eski Yunan toplumunda önemli olduğunu, erken örnekleri İÖ 7. yüzyıl ortalarına kadar giden “Kore” heykelleri göstermektedir. Zira uzun elbiseler giyen ve ellerinde kült eşyaları taşıyan kadın figürinleri buldukları yerler göz önüne alınarak rahibe olarak değerlendirilmekte ve böylece rahibeliğin Yunan toplumunda erken dönemlerden itibaren var olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁹.

Atina’da çok sayıda rahiplik unvanına sahip kadın bulunmaktadır¹²⁰. Bunun yanında şehrin patronu ve koruyucusu olan Athena Polias Rahibesi mevcuttur¹²¹. Rahipler genellikle tanrılara hizmet ederken rahibeler ise tanrıçalara hizmet etmektedir¹²². Buna rağmen Eski Yunan rahibeleri, rahipler ile aynı değere ve statüye sahip değillerdir. Çünkü erkekler ve kadınlar için belirlenmiş rahibeliği satın alma ücretleri birbirinden farklıdır. Bu ücret bir erkek rahiplik unvanı için kadının kine oranla daha yüksektir. Buradan rahibeliğin Eski Yunan toplumunda bir kadın için önemli bir mevki olduğu, ancak erkekler söz konusu olduğunda kadınların rahipliğinin daha düşük olduğu anlaşılmaktadır¹²³.

Eski Yunan toplumunda rahibelik belirli şartları karşılayanlar tarafından satın alınabilmektedir. Bu durum rahibelik makamının yalnızca kalıtsal yollar ile aktarılmadığının göstergesidir. Nitekim İÖ 3. yüzyılda Kos Adası’nda Aphrodite

¹¹⁷ Rahibelik ile ilgili olarak bk. C.B. Connelly, *Portrait of a Priestess: Women and Ritual in Ancient Greece*. Princeton 2007. R.S.J. Garland, “Religious Authority in Archaic and Classical Athen”. *ABSA* 79 (1984), 75-123. R.S.J. Garland, “Priests and Power in Classical Athens”. Şurada: *Pagan Priests: Religion and Power in the Ancient World* (ed. M. Beard-J. North). London 1990, 73-91. R.S. Kraemer, *Her Share of the Blessings*. Oxford 1992, 80-92. M.P.J. Dillon-L. Garland, *Ancient Greece: Social and Historical Documents from Archaic Times to the Death of Socrates*. London 2000, 419 vd. S.B. Aleshire, “The Demos and The Priests: The Selection of Sacred Officials at Athens from Cleisthenes to Augustus”. Şurada: *Ritual, Finance, Politics: Athenian Democratic Accounts Presented to David Lewis* (ed. R. Osborne-S. Hornblower). Oxford 1994, 325-337. L.B. Zaidman, “Pandora’s Daughters and Rituals in Grecian Cities”. Şurada: *History of Women in the West: From Ancient Goddesses to Christian Saints* (ed. P. S. Pantel). Cambridge MA 1992, 338-76.

¹¹⁸ J.B. Connelly, “In Divine Affairs-The Greatest Part: Women and Priesthoods in Classical Athens”. Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality In Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 187.

¹¹⁹ Akalın, *a.g.m.*, 33 ve dn 151.

¹²⁰ D.D. Feaver, “Historical development in the priesthoods of Athens”. *YCS* 15 (1957), 125; 132; 137-8; 140-2; 145-6; 153-4; 157. B. Jordan, *Servants of the Gods: A Study in the Religion, History and Literature of Fifth-century Athens*. Göttingen 1979, 28-36; 77-80.

¹²¹ J.D. Mikalson, *Ancient Greek Religion*. Oxford 2005, 141.

¹²² M. Dillon, *Girls and Women in Classical Greek Religion*. London and New York 2002, 73.

¹²³ Dillon, *Girls and Women...*, 76.

Pandamos'ın rahibeliği, fiziksel sağlık şartını karşılayan bir kadın tarafından alınmıştır¹²⁴. Ancak Atina'da kalıtsal olmayan rahibelik görevi ile kalıtsal rahibelik arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Çünkü Atina'da rahibelik makamının devamlılığı genellikle kalıtsal yollar ile sağlanmaktadır¹²⁵. Bununla birlikte Atina'da rahiplik makamının satılabildiğine dair herhangi bir kanıt da mevcut değildir. Atina dışında ise hiçbir yerde kalıtsal rahibelik uygulaması bilinmemektedir. Bu sebeple mevcut örneklerden hareketle kalıtsallığa dayanmayan satın alma yönteminin Küçük Asya ve adalarda uygulandığını söylemek mümkündür¹²⁶.

İster kalıtsal uygulamalarla ister kalıtsal olmayan uygulamalarsa olsun rahibe olabilmek için kadınların bazı şartları karşılaması gerekmektedir. Örneğin Delphoi'deki¹²⁷ Pythia Rahibesi¹²⁸ evli olabilir ancak tanrılara hizmet ettiği sürece kocasından ayrı bir evde yaşayıp cinsel münasebetten uzak durmalıdır. Bu şekilde saflığını koruyan rahibeler, tanrılar ile konuşma görevleri için temel şartı sağlamış olmaktadır. Önceki uygulamalara bakıldığında ise rahibe olabilmek için bir genç kızın bakire olmasının şart olduğu ancak tecavüz olaylarının artması sonucu bakire olmayan orta yaşlı kadınların da bakire elbisesi giyebildiği anlaşılmaktadır. Çünkü kült uygulamalarını gerçekleştirebilmek için en önemli koşul bekârettir. Ancak zamanla uygulamalarda meydana gelen değişiklikler sebebiyle bu kavramın belirli bir süre için tayin edildiği düşünülmektedir. Zira bakire kızların rahibe olduktan sonra evlenenleri bulunmaktadır. Bu sebeple Thespiiai'de, Herakles'e ölene kadar hizmet eden bakire bir rahibe olduğu söylene de bu durum sıra dışı görünmektedir. Buna karşın, Eleusis'deki Demeter kadın rahiplerinin çocuk sahibi olabildiği kabul edilmektedir. Bütün bu bilgilerden hareketle Eski Yunan dininde bekâretin değerinin kültler içerisinde farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür¹²⁹.

Eski Yunanda rahibeliği sembolize eden bazı simgeler de bulunmaktadır. Bunlardan en sık karşılaşılanı anahtar simgesidir. Rahibeler genellikle tapınakların anahtarlarını ellerinde tutarlarken tasvir edilmişlerdir. Bu yüzden Attika'da kadınlara ait mezar

¹²⁴ Dillon, *Girls and Women...*, 74.

¹²⁵ Fantham, *a.g.e.*, 93.

¹²⁶ Dillon, *Girls and Women...*, 76.

¹²⁷ Yunanistan'da Phokis bölgesinde bir kent ve Apollon bilicilik ocağının bulunduğu yer. Bk. M.C. Howatson, "Delphoi Bilicilik Ocağı". Şurada: *Oxford Antikçağ Sözlüğü* (çev. F. Ersöz). İstanbul 2013, 222-223.

¹²⁸ Apollon bilicilik ocağındaki rahibe. Bk. Howatson, "Delphoi Bilicilik...", 223-225.

¹²⁹ Dillon, *Girls and Women...*, 77.

taşlarında anahtar simgelerine sıkça rastlanmaktadır. Bu simgelerin boyları yaklaşık olarak 40 santimetre olup bronzdan yapılmışlardır¹³⁰.

II.1.2. Genç Kızlığa Geçiş Ritüelleri

Eski Yunan toplumunda genç kızlar ve kadınlar, gerek ritüellerde gerekse tanrılara adak sunmada kutsal kabul edilmektedir. Bu durum kadınların, dini alanda büyük öneme sahip olduğunu göstermektedir¹³¹. Toplumdaki bakire kızlar ise Eski Yunan dininde çok daha özel bir konuma sahiptir. Nitekim bakireler, kült ritüelleri sırasında çeşitli dini eşyaları taşıma görevlerinin dışında tanrılar için şarkı söylemek ve dans etmek gibi sorumlulukları da üstlenmişlerdir¹³². Kadınların, Eski Yunan dini içinde önemli bir yere sahip olduğunu gösteren diğer bir durum ise Artemis, Athena ve Demeter gibi tanrıçaların kült ibadetlerini gerçekleştirebilmek için ev dışında bulunabilme özgürlüğünü ellerinde bulundurmalarıdır. Aynı kadınlar dini görevleri sayesinde evlerinin, köylerinin ve hatta şehirlerinin dışına çıkabilmektedirler¹³³.

Eski Yunanda kadınların tanrıçalarla olan ilişkisi genç kızlığa geçiş törenleriyle başlamaktadır. Özellikle üç tanrıçanın tapınım gördüğü ve sadece kadınların katıldığı bu törenler Persephone, Artemis ve Athena onuruna düzenlenmektedir. Bu törenlerde kız çocuklarının ergenliğe geçişi ve böylece çocuk doğurabilecek düzeye erişmeleri kutlanmaktadır. Her yıl ya da dört yılda bir olmak üzere düzenlenen ritüeller, genellikle altı ile on yaş arasında ve henüz regl dönemine girmemiş kız çocuklarının katılımıyla gerçekleşmektedir. Böylece kız çocukları, regl dönemine girmeleriyle yaşayacakları fiziki değişime ruhsal açıdan hazırlanmaktadır¹³⁴.

Diğer bir genç kız ritüeli ise tanrıçalara adakların sunulduğu, şarkıların söylendiği, dans edilip çeşitli yarışmaların düzenlendiği, ergenlikten yetişkinliğe geçişi temsil eden kutlamalardır. Anlaşıldığı kadarıyla kızların çocukluktan ergenliğe ve

¹³⁰ Dillon, *Girls and Women...*, 79-80.

¹³¹ Dillon, *Girls and Women...*, 1.

¹³² Dillon, *Girls and Women...*, 37. Ancak bu görevleri yalnızca bakire genç kızların yerine getirmediği yönünde bir yorum da mevcuttur. Bu yoruma göre ritüellerde sepet taşıma görevi Attika vazo resimlerinin de desteklediği gibi yalnızca bakire kızlara özgü olmayıp erkek çocukları tarafından da gerçekleştirilebilen bir görevdir. Bk. Neils, *a.g.m.*, 243.

¹³³ Mikalson, *Ancient Greek...*, 142.

¹³⁴ Vivante, *a.g.m.*, 232.

ergenlikten evlenebilecek yetişkinliğe ulaşmaları kutlanırken erkeklerde bu durum yalnızca ergenliğe geçişin kutlanmasıyla sınırlıdır¹³⁵.

Kız çocuklarının genç kızlığa geçiş ve genç kızların da yetişkinliğe geçiş ritüellerinde tapınım gören tanrıçalardan Artemis¹³⁶, bakireliği temsil eden vasfının yanında çocuk doğumu ve gelişimiyle eş tutulduğundan hamile kadınlar tarafından da tapınım görmektedir¹³⁷. Kadınların tanrıçaya sunuları, hem doğum öncesi hem de doğum sonrası ile ilgili olmasının yanında çocuk doğururken ölen kadınları da temsil etmektedir. Artemis onuruna düzenlenen Brauronia festivali, genç kızların erginlenme ritüellerini içermektedir (Resim X). Ancak bunların içeriğine dair bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Mevcut bilgilerden Brauronia festivalinde şehrin sınırlarını koruduğuna inanılan tanrıça Artemis için bazı ritüeller düzenlendiği anlaşılmaktadır¹³⁸. Bu ritüeller için seçilen kızlar ise Artemis'in kendisi gibi evlenmemiş ve bakire olmalıdır¹³⁹. Bu gereklilik, evlilik çağına yaklaşan kızların, evlilik hayatlarında etkili olacak olan tanrıça kültüne alışmalarını sağlama düşüncesinden kaynaklanmaktadır¹⁴⁰. Bu festivalde, 10 ile 14 yaş arasındaki kızlar, safran renginde elbiseler giyerek ayı kılığına girdikleri bir oyun gerçekleştirmektedir. Bu oyunun kaynağındaki efsaneye göre Artemis'in yakın arkadaşlarından birisi olan ve tanrıça gibi bir erkekle birlikte olmamaya yemin eden Kallisto Zeus tarafından kandırılır. Kallisto'nun hamile olduğunu fark eden Artemis'in öfkesinden onu korumak isteyen Zeus ise Kallisto'yu bir ayıya çevirir. Ancak Artemis okları ile onu öldürür. Bu efsaneden esinlenilerek organize edilmiş bu ritüeller "arkteia" olarak adlandırılmaktadır. Bakire kızların gerçekleştirdiği bu ritüeller ile tanrıça Artemis onurlandırılarak, tanrıçanın şehrin sınırlarını koruması sağlanmaktadır¹⁴¹.

¹³⁵ Vivante, *a.g.m.*, 233.

¹³⁶ E. Vikela, "The Worship of Artemis in Attica: Cult Places, Rites, Iconography". Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 80.

¹³⁷ Akalın, *a.g.m.*, 40. Ayrıca bk. M.R. Lefkowitz-M.B. Fant, *Women's Life in Greece and Rome: A Source Book in Translation*. Baltimore 2005, 285.

¹³⁸ S.G. Cole, "Domesticating Artemis". Şurada: *The Sacred and the Feminine in Ancient Greece* (ed. S. Blundell-M. Williamson). London and New York 1998, 28.

¹³⁹ Fantham, *a.g.e.*, 85.

¹⁴⁰ Lefkowitz-Fant, *a.g.e.*, 28. Mikalson, *Ancient Greek...*, 150-151.

¹⁴¹ G. Cole, *a.g.m.*, 33. Mikalson, *Ancient Greek...*, 151.

Genç kızlığa geçiş törenlerinde tapınım gören diğer bir tanrıça Athena ise yıllık olarak düzenlenen Panatheneia festivali ile onurlandırılmıştır¹⁴². Panatheneia festivali, Atinalılar tarafından Hekatombaion ayının sekizinci günü düzenlenmektedir¹⁴³. Hekatombaion, senenin ilk ayı olup yaz ortasında başlamaktadır. Atina kentinin en önemli festivali olan Panathenaia festivali, Athena'nın doğum günü olarak kutlanmaktadır. Aynı zamanda Athena, tanrı ve tanrıçalar arasında kendisine atfedilen bir günü olan tek tanrıçadır¹⁴⁴. Panathenaia festivalinde Tanrıça Athena'nın hoşuna gitmesi ve onun onurlandırılması için çeşitli yarışmalar ve törenler yapılmaktadır (Resim XI). Bunlar arasında Brauronia'da olduğu gibi genç kızlığa geçişi temsil eden ritüeller bulunmaktadır¹⁴⁵. Panatheneia'dan 9 ay önce, 7 ile 11 yaşları arasındaki aristokrat ailelerin çocukları arasından seçilmiş iki kız tanrıça Athena için peplos dokumaya başlamaktadır¹⁴⁶. Panatheneia festivalinde ise seçilmiş bu iki kız çocuğu, üstlerindeki çocukluk giysilerini çıkartarak yeni kıyafetlerini giymektedir. Bunun akabinde yapılan törenlerde Athena için dokunan peplos, tanrıçanın heykeline giydirilmektedir. Bu ritüel çocukluktan genç kızlığa ve evlilik çağına girmeyi sembolize etmektedir¹⁴⁷. Bu görevi gerçekleştirenlere ise *ergastinai* adı verilmektedir¹⁴⁸.

Son olarak da bakire tanrıça Persephone ve annesi Demeter'e ithafen düzenlenen ritüellerin varlığı bilinmektedir. Bu iki tanrıça aynı zamanda ana-kız arasındaki ilişkinin de sembolüdür. Ritüeller esnasında Persephone'ye hediyeler sunulması, kız çocuklarının genç kızlığa geçerek evliliğe hazır olduğunu temsil etmektedir¹⁴⁹.

¹⁴² O. Palagia, "Women in the Cult of Athena". Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 31.

¹⁴³ E. Simon, *Festivals of Attica*. Wisconsin 1930, 55. H.J. Rose, *Ancient Greek Religion*. London 1946, 68. H.W. Parke, *Festivals of the Athenians*. New York 1977, 33. Ancak bazı eserlerde festivalin başlangıç tarihi aynı ayın farklı günleri olarak verilmektedir. Bk. O. Seyffert, *Dictionary of Classical Antiquities*, New York 1964, 454. N. Gardiner, *Greek Athletic Sports and Festivals*. London 1910, 229.

¹⁴⁴ Parke, *a.g.e.*, 29.

¹⁴⁵ Vivante, *a.g.m.*, 234.

¹⁴⁶ S. Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives and Slaves*. New York 1975, 76.

¹⁴⁷ Akalın, *a.g.m.*, 41.

¹⁴⁸ S. Blundell, "Marriage and the Maiden: Narratives of the Parthenon". Şurada: *The Sacred and the Feminine in Ancient Greece* (ed. S. Blundell-M. Williamson). London and New York 1998, 47. Mikalson, *Ancient Greek...*, 148-149.

¹⁴⁹ Akalın, *a.g.m.*, 40.

II.1.3. Yetişkin Kadınların Ritüelleri

Evli kadınların aktiviteleri pek çok tanrıça ile ilişkilendirilmiştir. Bu tanrıçalardan evlilik ile bağlantılı olanı Hera iken evli kadınların ocağının merkezindeki tanrıça ise Hestia'dır. Bu kadınların evlilikleri içindeki cazibeleri ve cinsellikleriyle ilgilenen Aphrodite'dir. Tarım tanrıçası Demeter ise üretkenliğin ve ruhsal kutsanmışlığın tanrıçası olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁵⁰.

Ocağın tanrıçası olan Hestia, her evli kadının hayatının merkezindedir. Gelin olan bir kadın, yeni evine geldiğinde doğruca ocağın yanına getirilir ve böylece Hestia'nın etki alanına dâhil edilmiş olur. Kadınlar, Hestia'ya her sabah küçük parçalar halinde hamur işi sunuları ile birlikte dualarda bulunurlar. Hera ise kadınların evlilikteki farklı bir rolünü temsil etmektedir. Tanrıça Hera, evli kadınların önemli ritüeli olan verimlilik, cinsellik ve yenilenme ayinlerini gözetmektedir. Edebi alanda baş tanrı Zeus'un kıskanç eşi olarak tasvir edilmesine rağmen Hera, evliliğin kurumsallaşmasını sağlamaktadır¹⁵¹.

Aşkın tanrıçası Aphrodite, bu tanrıçalar arasında evli kadınlar tarafından en fazla tapınım görenlerdendir. Evlilik hayatı boyunca kadın ve erkek, tanrıçanın cinsel ve erotik vasıfları sebebiyle çok sayıdaki özel ritüel ile onu onurlandırmaktadır. Evlilik çağı öncesi ergenlik evresindeki genç kızlar, tanrıça Aphrodite'ye cinsel güç ve doğurganlık kazanmak için sunular da bulunmaktadır. Bu vasıflarının yanında Aphrodite eğlencenin, baştan çıkarmanın ve fahişelerin cinsel aktivitelerinin merkezindeki tanrıçadır¹⁵². Yetişkin kadınların onurlandığı tanrıçalar arasında en büyük öneme sahip olan ise Demeter'dir. Demeter'e tapınımın merkezinde kadınlığın ve üretkenliğin gücü vardır¹⁵³.

Görüldüğü üzere yetişkin kadınlar, çeşitli vasıfları dolayısıyla onurlandırdıkları bazı tanrıçaların ritüellerinde önemli rollere sahip olmuşlardır. Kadınlar, bu dinsel törenler aracılığıyla ise toplumda önemli bir yer elde etmişlerdir. Çünkü bu törenler, kadınların toplumsal rollerini kamusal olarak kutsamış ve geçerli kılmıştır. Eski

¹⁵⁰ Vivante, *a.g.m.*, 235.

¹⁵¹ Vivante, *a.g.m.*, 235.

¹⁵² Vivante, *a.g.m.*, 236.

¹⁵³ Vivante, *a.g.m.*, 237 vd.

Yunan takviminin festivaller açısından zengin olduğu göz önüne alındığında kadınlar, festivaller aracılığıyla sıklıkla özgür ve bağımsız biçimde hareket edebilme imkânına sahip olmuşlardır. Böylece toplumun diğer alanlarındaki kısıtlamalara karşı bir denge unsuru oluşturulmuştur.

Kadınların dini ritüellerdeki varlığına ilişkin dikkate değer bir başka konu ise tanrıçaları onurlandırmak adına düzenlenen bazı ritüellerin yalnızca kadınlara ait oluşudur. Burada kastedilen belli festivaller içerisinde yalnızca kadınların gerçekleştirebildiği ritüeller değildir. Zira buraya kadar anlatılan, genel hatlarıyla kadınların rol aldığı ritüeller ile ilgilidir. Bundan sonraki bölümde anlatılacak olan ise yalnızca kadınlara ait olan festivallerdir. Çünkü Eski Yunan ritüellerindeki belli başlı görevleri kadınların üstlenmiş olması dışında bir de yalnızca kadın katılımına açık olan büyük organizasyonlar bulunmaktadır. Bunlar daha çok Demeter ve Aphrodite onuruna düzenlenen, Eski Yunan takvimine bağlı olan ya da olmayan büyük festivallerdir. Bu festivallerde farklı amaçlarla farklı tanrıçaları onurlandırmak için bir araya gelen kadınlar, ritüellerine erkekleri kati surette dâhil etmezler. Bu festivaller Eski Yunan kadınının özgürce katılabildiği organizasyonlar olmalarından ötürü, toplumda kadının sahip olduğu yeri anlamaya yardımcı olacakları düşüncesiyle ilerleyen bölümlerde ayrıntılarıyla incelenmeye çalışılacaktır.

III. BÖLÜM

ESKİ YUNANDA YAYGIN KADIN FESTİVALLERİ: THESMOPHORIA ve ADONIA

III.1. Thesmophoria Festivali

Klasik Dönem Yunan dünyasında yalnızca kadınların katılabildiği, erkeklerin kesinlikle kabul edilmedikleri çeşitli festivaller düzenlenmektedir. Bu festivallere dair en çok bilgiye sahip olduklarımız, Thesmophoria ve Adonia festivalleridir. Bunun sebebi muhtemelen bu iki festivalin diğer kadın festivallerine göre daha geniş bir coğrafyada düzenleniyor olmalarıdır. Ancak hakkında geniş bilgiye sahip olduğumuz bu festivaller dışında da çeşitli kadın festivalleri düzenlendiği bilinmektedir. Bu konuda Atina'daki Piraeus'ta bulunan İÖ 4. yüzyıla ait bir yazıttan Thesmophoria'nın yanı sıra Plerosia, Kalamaia, Skira ve atadan kalma uygulamalara göre farklı zamanlarda düzenlenen başka festivallerde kadınların bir araya geldiklerine dair bilgiler edinmekteyiz¹⁵⁴. Bu bilgilerden yola çıkarak Piraeus'ta ve Antik Yunan coğrafyasının diğer yerlerinde yaşayan kadınların tıpkı Anadolu kültürlerindeki hem cinsleri gibi bazı tanrıçaları onurlandırarak tarımsal verimliliği arttırmak veya buna benzer sebepler için yılın belirli günlerinde düzenlenen çeşitli organizasyonlarda bir araya geldikleri söylenebilir.

III.1.1. Demeter Kültü ve Thesmophoria

Eski Yunan kadınlarının dinsel dünyaları tarımsal takvimin bütün aşamalarına ilişkin sembollerle doludur. Buna verilebilecek en iyi örnek kuşkusuz ki Demeter¹⁵⁵ onuruna düzenlenen festivallerdir. Çünkü Demeter'e adanmış olan ritüel ve festivallerin çoğuna tarımsal uygulamalar eşlik etmektedir. Sonbahardaki ekim için Thesmophoria festivalinin kutlanması ya da kışın Yunan topraklarındaki ekinler büyüdükçe ve geliştikçe Demeter'e kurbanlar verilmesi ve tahıl harmanlandığında Thalysia festivalinin kutlanması bunu kanıtlar niteliktedir¹⁵⁶.

¹⁵⁴ Dillon, *Girls and Women...*, 109.

¹⁵⁵ Demeter ile ilgili genel bilgi için bk. O. Kern, "Demeter". Şurada: *RE IV-2* (1901), 2713-2764.

¹⁵⁶ Nilsson, *a.g.e.*, 24.

Homeros destanlarında¹⁵⁷ “güzel saçlı kraliçe” veya “güzel örgülü Demeter” olarak geçen toprak ve bereket tanrıçası Demeter, Hesiodos’a göre Kronos’la Rheia’nın kızıdır. Rheia’nın ilk kızı Hestia’dan hemen sonra doğmuş olup ikinci tanrı kuşağındandır. Hesiodos tanrıçanın hikâyesini şöyle anlatmaktadır:

“Demeter’in yatağına girdi Zeus.
Canlıları doyuran, tarlalar tanrıçasının.
Ak kollu Persephone’yi doğurdu Demeter,
Yeraltı tanrısı Aidoneus kaçırdı onu anasının koynundan
ve bilge Zeus bıraktı kızını ona”¹⁵⁸

Eski Yunan dininde Demeter ve bakire kızı Kore/Persephone¹⁵⁹ sıkı bir birliktelik içinde görülmektedir. “Tanrıçalar” olarak adlandırılan Demeter ve kızı Persephone’nin maceraları, onlarla ilgili mitosun temelini oluşturmaktadır. Demeter kültüne ve onun kızı ile ilgili mitosuna ilişkin ayrıntılı bilgi veren en eski kaynak, yaklaşık olarak İÖ 600 yılına tarihlenen Homeros’a atfedilen *Demeter’e Hymnos*’dur¹⁶⁰. Burada Demeter ile kızının başına gelenler tüm detaylarıyla anlatılmıştır. Kızı Persephone’ye kavuşmasıyla birlikte Thria’daki¹⁶¹ Rharian Ovası’nda diğer bitkiler ve çiçeklerle birlikte bol miktarda yetişen tahılı keder içinde geri alan Demeter’in, bu tahılı insanlığa nasıl geri verdiği anlatılmıştır¹⁶². Demeter ve kızı Persephone’ye seslenerek başlayan bu yapıtta, anne kızın mitlerine konu olan efsaneleri özetlenmektedir. Bu özet efsaneye göre Demeter’in kızı Persephone, Nysa Ovası’nda çiçek toplarken, Ölüler Ülkesinin tanrısı Pluto/Hades tarafından kaçırlır.¹⁶³ Demeter dokuz gün boyunca ambrosia’ya¹⁶⁴ dokunmadan kızını arar¹⁶⁵. Sonunda Demeter, Zeus’un kardeşi Hades’le Persephone’yi evlendirmeye karar verdiği gerçeğini öğrenir. Büyük bir üzüntüye kapılan ve tanrıların kralına karşı çok

¹⁵⁷ Homeros, *Odysseia*, V. 125. Homeros, *İlyada*, XIV. 326.

¹⁵⁸ Hesiodos, *Theogonia*, 911 vd.

¹⁵⁹ Demeter-Kore Kültü için bk. Lucian Nixon, “The Cults of Demeter and Kore”. Şurada: *Women in Antiquity* (ed. R. Hawley – B. Levick). London and New York 2004, 76-96.

¹⁶⁰ *Hymn to Demeter*. Anne Demeter ve kızı Persephone olmak üzere iki tanrıça şerefine söylenen bu ilahinin biçemi Homeriktir ve bu biçem, diğer şair ve anlatıcıların es geçemedikleri kimi efsanevi detayların dâhil edilmemesini gerektirmektedir. Bk. C. Kerenyi, *Eleusis: Anne Kızın Arketip İmgesi* (çev. T.B. Yaşar). İstanbul 2012, 47.

¹⁶¹ Günümüzde Attica bölgesel yönetiminin batısında yer alan “*Aspropyrgos*”dur.

¹⁶² Kerenyi, *a.g.e.*, 47.

¹⁶³ *Hymn to Demeter*, 15-20.

¹⁶⁴ Ambrosia, tanrıların söylencesel yemeğidir. Bk. M.C. Howatson, “Ambrosia ve Nektar”. Şurada: *Oxford Antikağ Sözlüğü* (çev. F. Ersöz). İstanbul 2013, 47-48.

¹⁶⁵ *Hymn to Demeter*, 40-50.

öfkelenen Demeter, Olympos'a bir daha geri dönmez¹⁶⁶. Yaşlı bir kadın görünümünde Eleusis'e yönelir ve Bakireler Kuyusu'nun yanına oturur. Kral Keleos'un kızları tarafından sorguya çekilen tanrıça, adının Doso olduğunu ve kendisini zorla Girit'ten kaçıran korsanların elinden kurtulup oraya geldiğini anlatır¹⁶⁷. Kraliçe Metaneira'nın son doğan bebeğine süt verme teklifini kabul eder. Ama tanrıça saraya girince bir tabureye oturur ve yüzündeki peçeyi açmadan uzun süre sessizliğini korur. Sonunda Iambe adında bir hizmetçi kız, kaba saba şakalarıyla onu güldürmeyi başarır. Demeter, Metaneira'nın sunduğu kırmızı şarabı reddederek yerine arpa irmiği, su ve bir tür naneden yapılan karışım olan kykeön ister¹⁶⁸. Demeter, Meraneira'nın bebeği Demophon'a meme vermek yerine onu ambrosia ile ovup gece olunca bir odun gibi ateşin içine yerleştirir. Çocuk giderek bir tanrıya benzemeye başlar. Gerçekten de Demeter onu ölümsüz ve ebediyen genç kılmak istemektedir¹⁶⁹. Ancak bir gece Metaneira oğlunun közlerin içinde olduğunu görerek dövünmeye başlar. Demeter, "Cahil, sağduyusuz insanlar, yazgınızdaki bahtı da bahtsızlığı da görmeyi bilmiyorsunuz!" diye haykırır¹⁷⁰. Artık Demophon'un ölümden kurtulma şansı kalmamıştır. O zaman tanrıça bedeninden yayılan göz kamaştırıcı ışık içinde bütün ihtişamıyla ortaya çıkar. Orada ritüellerini insanlara bizzat öğreteceği büyük bir tapınak ve hemen altında bir sunak taşı yapılmasını isteyerek saraydan ayrılır¹⁷¹.

Sözünü ettiğimiz efsaneye göre tapınağın yapımı bitince, kızını görme isteğiyle yanıp tutuşan Demeter içeri çekilir ve yeryüzünü kırıp geçiren korkunç bir kuraklığa yol açar. Zeus ona sunaklar gönderip, tanrıların arasına geri dönmesini ister ama hiçbir sonuç alamaz. Demeter kızını görmeden Olympos'a adımını atmayacağını ve bitkilerin büyümesine izin vermeyeceğini bildirir. Zeus, Hades'ten Persephone'yi geri getirmesini istemek zorunda kalır ve Ölüler Ülkesinin tanrısı da bu isteğe boyun eğer. Yine de Persephone'nin ağzına bir nar tanesi koyup onu yutturarak Persephone'nin her yıl dört ay boyunca eşinin yanına dönmesini garanti altına alır¹⁷².

¹⁶⁶ *Hymn to Demeter*, 75-95.

¹⁶⁷ *Hymn to Demeter*, 95-145.

¹⁶⁸ *Hymn to Demeter*, 190-210.

¹⁶⁹ *Hymn to Demeter*, 235-245.

¹⁷⁰ *Hymn to Demeter*, 255-260.

¹⁷¹ *Hymn to Demeter*, 270-275.

¹⁷² Öteki dünyanın yemeklerinden tadan kişinin, bir daha yaşayanlar arasına dönemeyeceği yaygın bir mit izleği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bk. Eliade, *a.g.e.*, 359, dn 1. Ayrıca bk. Howatson, "*Ambrosia...*", 47-48.

Demeter kızına kavuştuktan sonra tanrıların yanına dönmeyi kabul eder ve yeryüzü mucizevi bir biçimde yeniden yeşillenir¹⁷³. Tanrıça Olympos'a dönmeden önce ritüellerini açıklayarak bütün mysteria'larını Triptolemos'a, Diokles'e, Eumolpes'e ve Keleos'a öğretir ve şöyle der:

“Bu yüce ritüellerin buyruklarına karşı gelmek,
içine girip sırlarını ifşa etmek olanaksızdır:
Tanrıçaların gözü öylesine güçlüdür ki insanın sesini mühürler.”¹⁷⁴

Bu hymnos, tanrıça ve kızının dinine katılıp onların gizemlerine şahit olanlara, öbür dünyada mutlu bir hayat sağlanacağına ilişkin sözlerle son bulmaktadır:

“Bu gizemleri görmüş olan yeryüzündeki insanlara ne mutlu!
Ama bu dine ermeyen, erenler arasında yer almayan kişi,
Öldüğünde, karanlığa ve sıkıntıya gark olduğunda,
İyiliklerden asla pay alamayacak...”¹⁷⁵

Görüldüğü gibi Demeter ve kızının gizemleri, yaşam ile ölüm, yeniden doğum ile acı çekme ve tanrının yazgısını dine kabul edilen insanla paylaşma üzerine yapılandırılmıştır. Kızı Persephone'nin baharda kendi yanına gelişiyle birlikte, bereket ve bolluğun geri dönüşü ile bir anlamda doğanın uyanması betimlenirken, kışın yeraltının soğuk ve karanlık diyarına dönüşüyle ise doğanın bir sonraki bahara kadar olan kış uykusuna dalması betimlenmektedir¹⁷⁶.

Demeter mevsimleri simgeleyen tek efsanesinde ekinleri özellikle de buğdayı simgelemektedir. Bu sebeple tanrıçanın efsanesi Eski Yunan dünyasının daha çok buğday üreten bölgelerinde gelişmiştir. Tanrıçanın en çok tapınım gördüğü yerler Eleusis¹⁷⁷ ve Sicilya ovalarıdır. Ancak Demeter tapımına Girit'te, Trakya'da ve Peloponnesos'ta da rastlanmaktadır.

¹⁷³ *Hymn to Demeter*, 305-475.

¹⁷⁴ *Hymn to Demeter*, 470-480.

¹⁷⁵ *Hymn to Demeter*, 480-485.

¹⁷⁶ Ç. Dürüşken, *Antikçağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk: Roma'nın Gizem Dinleri*. İstanbul 2000, 115.

¹⁷⁷ Eleusis'te Demeter tapımı için bk. G. Mylonas, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*. Princeton 1969. Nilsson, a.g.e, 42-64.

III.1.2. Festivalin Adı

Tanrıçanın adı onun tahıl ile olan ilişkisini göstermektedir¹⁷⁸. Öyle ki “Meter” ana demektir. İlk hece olan –de hecesi hususunda ise filologlar, hecenin yer ya da tahıl anlamına geldiğini belirtmektedirler. Böylece anne kıza ait kültte Demeter’in tahıl ana ve onun kızının da tahıl bakiresi olduğu kanıtlanmaktadır. Demeter genel anlamda bitkilerin tanrıçası olmamakla birlikte tahıl tarımının tanrıçasıdır. Bundan ötürü olacak ki Homeros savaşıları bu tanrıçaya köylüler kadar dikkat etmemekteydi. Bu bile Demeter’in genel anlamda bir bitki tanrıçası değil de yalnızca köylüler için hayati önem taşıyan tahılın tanrıçası olduğunu göstermektedir. Demeter’in tahılları dağıtan ana tanrıça olduğunu, Homeros’taki az sayıda Demeter göndermesi de kanıtlanmaktadır. Kendisi de bir köylü olan ve şiirlerini köylüler için yazan Hesiodos ise Demeter’den sıklıkla bahsetmektedir. Örneğin Hesiodos, mahsulün bol olması gibi tarımsal işlerle ilgili olarak Zeus ve Demeter’e yeryüzünde dua edildiğini vurgular¹⁷⁹.

Tanrıça Demeter, mitoloji literatürü ve kült yazıtlarında pek çok sıfatla anılmaktadır¹⁸⁰. Demeter’in sıfatlarından birisi Thesmophoria festivaline adını verdiği düşünülen “Thesmophoros”dur. Bu sığata dair pek çok yorum yapılmıştır. Bunlardan biri “thesmos”un yasa/kural taşıyan¹⁸¹ anlamına geldiğidir. Bazı dil bilimcilerin yorumuna göre thesmos eski ve ilahi kanun anlamındadır. Diğer bir yoruma göre ise Thesmophoria’nın pek çok özelliğinden yola çıkılarak, thesmos sıfatının sosyal yaşamı ve kadınsı bereketi simgelediği belirtilmektedir¹⁸². Ancak thesmos, yasa anlamına gelen ve erkeğın değıştirerek yeni koşullarla biçimlendirdiğı “nomos”tan farklıdır. Çünkü thesmos ile değışmeyecek ilahi kökene ve eski zamanlara ait sayğı duyulması gereken bir düzene işaret edilmektedir¹⁸³.

Demeter’in yalnızca kendisi “Thesmophoros” olarak adlandırılırken, kızı ile birlikte “Thesmophoroi” olarak adlandırılmaktadır. Bu lakap zamanla legifera’ya

¹⁷⁸ H. Boyana, “Nikomedea Kenti ve Tanrıça Demeter”. *AÜDTCF TAD* 25/39 (2006), 176.

¹⁷⁹ Hesiodos, *Erga kai Hemerai*, 465.

¹⁸⁰ Demeter’in kült sıfatları için bk. W. Burkert, *Greek Religion: Mystereis for Demeter Thesmophores in Ephesos*. Harvard 1985. R. Parker, “The Problem of the Greek Cult Epithet”. *OpAth* 28, (2003), 173-183.

¹⁸¹ M. Ostwald, *Nomos and the Beginnings of the Athenian Democracy*. Oxford 1969, 3-6.

¹⁸² M. Detienne, *The Gardens of Adonis: Spices in Greek Mythology* (ing. çev. J. Lloyd- Introduction J.P. Vernant). New Jersey 1994, 80-81.

¹⁸³ Ostwald, *a.g.e.*, 3-6.

dönüşmüştür. Bu yoruma göre thesmos, kanun ya da düzen anlamını alır ve bu kavramlar yasalara itaat ile medeni hayatın temeli olarak tarımsal algı içindeki yerini alır. Bu fikir Eleüsis mitlerinde ön plana çıkmaktadır. Bunlar orijinallerinde birbirlerine çok yakın olan Thesmophoria gibi güz hasatı festivalleridir. O halde Atina'nın tarımın ve medeniyetin beşiği olması Demeter'in hediyesidir. Öyle ki Thesmophoros sıfatını kızıyla da paylaşan Demeter onunla birlikte yer aldığı dönemin sanat eserlerinde ellerinde başak demetleri, meyveler, domuz yavruları ve meşaleler tutarken gösterilmektedir¹⁸⁴. Fakat bu kelimenin yorumu o dönem için erken ve hatalı bir yorumdur. Çünkü bu tanım, medeni hayatın temeli olan tarımın tanınmaya başlaması ve insanların bunu yansıtmaya başlamasından sonraki bir zamanda ortaya çıkmıştır. Yani thesmos aslında görünmeyenin işaretidir. Thesmophoria bileşik isminin sonundaki -phoria, birinci bileşenle ifade edilen festivalde gerçekleştirilen uygulamalara gönderme yapmaktadır. Örneğin Oschophoria kelimesi dalların taşınması anlamına gelmektedir. Buradaki -phoria da birinci bileşene gönderme yapmaktadır. O halde thesmoi de, Thesmophoria festivalindeki ritüellerde gerçekleştirilen uygulamalardır.

III.1.3. Festivalin Kutlandığı Yerler

Tanrıça Demeter diğer tanrı ve tanrıçalar gibi çatışmalara katılmamıştır. Erkeklerin katıldığı hiçbir toplantıda da bulunmamıştır. Çünkü Demeter siyaset üstüdür ve Thesmophoros sıfatıyla insanlığın siyaset âlemiyle işi olmadığını belli etmektedir. O, insanlığın en eski ritüeli olan tarımla ve bir ilahi gücün gizemlerine üyelik anlamına gelen telete (τελετή) ile anılmaktadır. Herodotos'un da kullandığı Thesmophoros¹⁸⁵ sıfatının ise Demeter'e evlilik tanrıçası olmasından dolayı yakıştırıldığı da kaynaklarda bildirilmektedir¹⁸⁶.

Thesmophoria festivali¹⁸⁷ Demeter ve kızı Persephone onuruna düzenlenen en eski ve en yaygın kadın festivallerden birisidir. Başka hiçbir festival Thesmophoria kadar

¹⁸⁴ A.B. Stallsmith, "The Name of Demeter Thesmophoros". *GRBS* 48 (2008), 115. T.H. Price, "Double and Multiple Representations in Greek Art and Religious Thought". *JHS* 91 (1971), 48-69.

¹⁸⁵ Herodotos, II. 171.

¹⁸⁶ E. Çaykara, "Kadınlara Özel Bir Bayram: Thesmophoria". Şurada: *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 301.

¹⁸⁷ Festival hakkında bilgi için bk. A. Brumfield, *The Attic Festivals of Demeter and Their Relation to the Agricultural Year*. New York 1981, 70-113. K. Clinton, *Myth and Cult: The Iconography of the Eleusinian*

sıkça karşımıza çıkmamaktadır. Demeter'in kutsal alanlarına, tapınaklarına, arkeolojik bulgulara ve epigrafik verilere (özellikle Demeter'in Thesmophoros sıfatı) baktığımızda festivalin oldukça geniş bir alana yayıldığını görmekteyiz. Öyle ki kadınlar, Demeter tapınımının yaygın olduğu yerlere paralel olarak, Yunanistan, Sicilya, Güney İtalya, Küçük Asya ve Kuzey Afrika'da en az elli şehirde yılın belirli zamanlarında bu festival için bir araya gelmişlerdir. Festivalin adının ve Demeter'in festivale adını veren sıfatının Yunan dünyasında yaygın bir şekilde kullanılmasından, festivalin kökenlerinin İÖ 8. yüzyıldaki kolonizasyondan veya Geç Bronz Çağındaki göç hareketinden çok daha erken bir döneme İÖ 2. binyıla kadar gittiği anlaşılmaktadır¹⁸⁸.

Tahıl tarımının tanrıçası olması sebebiyle Demeter'e daha çok Antik Yunan coğrafyasının buğday üreten bölgelerinde yaygın olarak tapınılmıştır. Bu tapınım, özellikle tanrıçanın tapınağının bulunduğu Eleusis'te yoğun olarak yaşanmasından dolayı Eleusis gizemleri olarak da anılmıştır. Bunun dışında Sicilya'nın ovaları, Peloponnesos ve Trakya bu kültün tapınımının gerçekleştiği önemli merkezler arasında yer almaktadır. Eleusis'teki Demeter kültürünün tarihsel boyutu İÖ 7. yüzyıl gibi erken bir tarihte, Küçük Asya'nın batı kıyısındaki Yunan kent devletlerindeki, Phrygialı bereket tanrıçası Kybele onuruna düzenlenen tapınımlara kadar uzanmaktadır. Yunanlıların Meter ya da Ana Tanrıça olarak tanıdıkları Kybele, Demeter ya da Rhea ile özdeşleştirilmiştir. Demeter ve Kybele, Yunanistan'ın çeşitli kentlerinde değişik adlarla anılan Ana Tanrıça'nın yerel biçimleridirler¹⁸⁹. Herodotos'a göre ise Eleusis'deki Demeter kültürünün kaynağı Antik Mısır'ın İsis'ine kadar uzanmaktadır¹⁹⁰.

Eleusis kentinde, Demeter ve kızı onuruna düzenlenen festival Antik Yunanda saygın dinsel kutlamaların başında yer almaktadır. Erken Myken Dönemine tarihlenen bu kutlamalar, Atina'nın yaklaşık 22 kilometre batısındaki Eleusis'te iki bin yıl kadar varlığını devam ettirmiştir. Eleusis kentinde, İÖ 5. yüzyılda tanrıça adına yapılan ilk

Mysteries. Stockholm 1992, 28-37. L.R. Farnell, *The Cults of the Greek States*. vol. 3, Oxford 1906, 75-112. H.W. Parke, *Festivals of the Athenians*. New York 1977, 82-88. L. Deubner, *Attische Feste*. Berlin 1932, 50-60. R. Parker, *Polytheism and Society at Athens*. Oxford 2005, 270-283. Dillon, *Girls and Women...*, 110-120. Burkert, *Greek Religion...*, 242-246.

¹⁸⁸ Burkert, *Greek Religion...*, 242.

¹⁸⁹ Dürüşken, *a.g.e.*, 116.

¹⁹⁰ Herodotos, II. 59.

tapınaktan (iki iç sütun ve bir tavandan oluşan bir oda) itibaren Yunanistan'ın çeşitli kentlerinden yola çıkan halk, Eleusis'e kadar kutsal hac yolculuğuna çıkar¹⁹¹ ve buraya ulaştıklarında gizli törenlere katılırlarmış. Bu törenlere katılanlarla ilgili olarak Isokrates,¹⁹² Atinalılar'ın Demeter'in kendilerine sunduğu iki armağandan dolayı övgüye layık olduklarından söz eder. Bu armağanlar, insanları yabani hayvanlardan ayıran tarım bilgisi ve insanoğluna yaşamın sonu ile ölümsüzlük konusunda umut aşıl原因an gizemlerdir. Bunun nedeni Sophokles'in sözlerinde gizlidir: "Bu gizemleri görmüş olanlar üç kez daha mutlu halde Hades'e gidecektir. Oradaki gerçek yaşam sadece onların olabilir, bütün kötülükler ise diğerlerinin..."¹⁹³

Görüldüğü üzere Thesmophoria Attika'nın pek çok yerleşim biriminde kutlandığı gibi tüm Yunan dünyasında da yaygın olarak kutlanmaktadır. Festivale ilişkin bilgilerin genellikle Atina'dan sağlanmasına karşın Paros, Sicilya, Eretria gibi yerleşim yerlerinden de bilgiler elde edilmiştir.

III.1.4. Festivalin Genel Özellikleri

Thesmophoria festivalinin temel özellikleri gizlilik¹⁹⁴, domuz kurban etme ve hepsinden önemlisi uygulanan ritüeller ile tarımın verimliliğinin artırılacağına inanılmasıdır.¹⁹⁵

Aeschylos, Sophokles, Herodotos, Aristophanes, Plutarkhos, Pausanias gibi Demeter kültürünün taraftarı olan Yunanlı yazarların eserlerinde dahi festivalin gerçek yapısına dair bilgi verilmemektedir. Bunun sebebi muhtemelen Demeter tapınağının bulunduğu Eleusis'teki gizem yeminini bozmanın büyük suç olmasıdır. Öyle ki Demeter kültüne katılan kişiler, tanrıçanın tapınağının içindeki telesterion'da

¹⁹¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. M. Dillon, *Pilgrims and Pilgrimage in Ancient Greece*. New York 1997.

¹⁹² Isocrates, *Panegyricus*, 28.

¹⁹³ Sophokles, *Fragments*, 719.

¹⁹⁴ Demeter tapınıminde erkeklerin görmemesi gereken gizli ritüeller olduğu bilinmektedir. Bk. R.S. Kraemer, *Women's Religions in the Greco-Roman World: A Sourcebook*. Oxford 2004, 39-40. Eski Yunan dininde yalnızca kadınların katılımına açık olan festivallerin çoğu tanrıça Demeter onuruna düzenlenmektedir. Bk. M. Tiverios, "Women of Athens in the Worship of Demeter: Iconographic Evidence from Archaic and Classical Times". Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro), New York 2008, 125. Bütün bu kanıtlardan yola çıkarak Demeter ve kızı Kore'nin erkeğe yabancı olan ve kendilerini erkeklerden uzak tutan bir anne-kız imgesi sergilediklerini söylemek mümkündür. Demeter kültü psikolojisi, erkeğin gerekli fakat genel anlamda rahatsız edici olduğu yerlerde, anaerki toplum düzeninin özelliklerini sergilemektedir. Bk. Kerényi, *a.g.e.*, 31.

¹⁹⁵ Dillon, *Girls and Women...*, 110.

bulunan şeyin ne olduğu hakkında bilgi vermemeyi onur saymaktadırlar. Çünkü Tanrıça Demeter, Eleusis'ten Olympos'a dönmeden önce ritüellerini açıklayarak bütün mysteria'larını Triptolemus'a, Diokles'e, Eumolpus'e ve Keleus'a öğretmiş; ritüellerin buyruklarına karşı gelenin ya da sırlarını ifşa edenin cezalandırılacağını vurgulamıştır¹⁹⁶.

Herodotos, Yunanların Attika'da sonbahar mevsiminde Demeter için düzenledikleri Thesmophoros adı verilen gizemlerin gizli tutulması gerektiğini, bunlar hakkında ağzın açılmamasını, ancak bu gizleri açıklama yetkisi olanlara bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Benzer şekilde Aristoteles de Aeschylus'un Eleusis gizemlerindeki söylenmemesi gereken gizlere değindiği için yaşamını kaybetme tehlikesiyle karşılaştığını vurgulamıştır¹⁹⁷.

Festivalin gizliliğine dair anlatılan Battos mitinde Kyrene¹⁹⁸ kralı, Thesmophoria festivalindeki ritüelin gizli bir bölümüne izinsiz girmesi sebebiyle kadınlar tarafından hadım edilmiştir. Kralın, rahibelerin telkinlerine karşın Thesmophoria ritüelini izlemek için ısrar etmesi üzerine kurbanları kesmekle görevlendirilmiş olan kadınlara işaret verilmiş ve onlar kurbanlarının kanlarına bulanmış kılıçlarıyla kralı hadım etmişlerdir. Lakonia'daki Aigila'da/Aigina'da? gizlilik ihlali sonucu benzer bir olay yaşanmıştır. Thesmophoria festivalini kutlamakta olan kadınlar Messenialı Aristomenes tarafından yakalanmışlardır. Buna karşılık olarak kadınlar kurbanları kesmek için kullandıkları bıçakları ile saldırıya geçmişler ve Aristomenes'in etlerini şiş yapıp pişirmişlerdir. Miltiades'in kaderi de bu gizliliği anlatmaktadır. Miltiades'in, Paros Adası'nı ele geçirmek için girişimde bulduktan sonra başına gelenler Herodotos'ta özet olarak şöyle anlatılmaktadır¹⁹⁹:

Miltiades güçlükler içinde çırpınırken, tutsaklardan Paroslu Timo adlı bir kadın onunla konuşmak ister. Yeraltı tanrıçalarının²⁰⁰ tapınağında aşağı, sıradan bir görevi olan bu kadın, Miltiades'in karşısına getirildiği zaman, eğer Paros'u ille de almak istiyorsa dediğini yapmasını söyler. Kadının dediklerine uyan Miltiades, doğru kentin

¹⁹⁶ *Hymn to Demeter*, 470-480.

¹⁹⁷ Aristoteles, *Nicomachean Ethics*, III 1, 17.

¹⁹⁸ Günümüzdeki Libya.

¹⁹⁹ Herodotos, VI. 134-135. Ayrıca festivalin gizliliği üzerine bk. Herodotos, II. 171.

²⁰⁰ Demeter ve Persephone.

önünde yükselen tepeye yürür. Bu tepede Demeter Thesmophoros'a adanmış bir kutsal yer vardır. Oraya girmek için kapıyı açamadığından duvardan atlar ve tapınağın büyük salonuna doğru yürür. Giriş yerine girdiği zaman birden yer sallanmaya başlar ve Miltiades koşarak geri döner. Dönüşte taş duvarın üzerinden atlarken düşüp bacağını kırar. Acınacak hale düşen Miltiades gemilerini alıp döner, ancak Atina'ya ne para götürebilmiş, ne de yirmi altı gün süren kuşatmadan sonuç alabilmiştir. Kenti alamamış, sadece adayı soymuştur. İki tanrıçanın hizmetine bakan Timo'nun Miltiades'e yol göstermiş olduğunu öğrenen Paros'lular ise kadını cezalandırmak isterler. Kuşatmadan kurtulur kurtulmaz, Miltiades'i erkeklere yasak olan tapınağa gönderdiği ve yurdunun düşmanına, kenti alabilmesi için en güvenilir yolu gösterdiği için Timo'yu öldürüp öldürmeme konusunda Delphoi'ye elçiler gönderirler.

Herodotos'tan aktardığımız bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere diğer tüm törenlerde olduğu gibi Paros'taki Thesmophoria ritüelinde de erkeklerin görmemesi gereken gizli ritüeller vardır. Nitekim Herodotos'tan öğrendiğimiz Miltiades'in ölümü, Demeter Thesmophoros'un tapınağına zorla girmeye çalışmanın sonucunu resmetmektedir.

Thesmophoria'ya ilişkin olarak İÖ 411'de Atina'da oluşturulmuş Aristophanes'in *Thesmophoriazousae* (Thesmophoria Festivalindeki Kadınlar) adlı oyununda, gizli uygulamalar olmaları sebebiyle festival ritüellerinin ayrıntılarına dair hiçbir bilgi ile karşılaşılmamaktadır. Oyunun teması Atina'ki Thesmophoria festivalidir. Oyundan açıkça anlaşıldığı üzere Thesmophoria bir kadın festivalidir ve festivale kesinlikle erkekler katılamamaktadır²⁰¹. Aristophanes, Mnesilokhos adında bir erkek ajanın Thesmophoria'ya kadın kılığında katıldığını ve kadınların onu kendilerinden sandıklarını yazmaktadır. Kadınsı erkek Kleisthenes'in²⁰² ise kadınlara aralarında bir erkek casus olduğunu bildirmesiyle kadınlar casusu bulmak üzere harekete geçmişlerdir. Casus Mnesilokhos, bulduktan sonra yalnızca kadın olup olmadığı konusunda test edilmekle kalmayıp geçen yılın ritüelleri için de sorgulanmıştır. Ritüellere dair sorular sorularak kutsal uygulamaları görüp görmediği öğrenilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken adil olabilmek adına, Kleisthenes'ten de festivalden

²⁰¹ Aristophanes, *Women at the Thesmophoria*, 180-185, 275, 1150.

²⁰² Aristophanes, *Women at the Thesmophoria*, 575-655.

çekilmesini istemişlerdir. Çünkü kadınsı olmasına rağmen sonuçta o bir erkektir ve ritüelleri görmesi yasaktır²⁰³.

Festivalde karşımıza çıkan diğer bir özellik, Antik Yunan dinsel törenlerinde görülmeye alışkın olunan domuz kurban edilmesi ve bu domuzların mağaralara atılmasıdır. Bunların, Demeter kültüne özgü en yaygın uygulamalar olduğu bilinmektedir. Demeter kutsal alanlarında karşımıza çıkan adaklık domuz heykellerine, Küçük Asya'dan Sicilya'ya kadar Yunan dünyasının hemen her yerinde rastlanmaktadır²⁰⁴. Domuz kurban etme Thesmophoria festivalinin de en önemli parçası durumundadır. Festivalde kurban edilen domuzlar pişirilmeden yeraltına açılan çukurlara atılmaktadırlar. Atina ve Potniai kentlerindeki Demeter kutsal alanlarında domuz atılan çukurlara dair metinlerde geçen bilgiler Priene kentinde yapılan kazılar sonucu somut örneklerini de elde etmiş olmaktadır²⁰⁵(Resim XII).

Domuzun en ucuz ve en kolay üreyen kurbanlık olması, onun Demeter mitlerinde sıkça karşımıza çıkmasını açıklayacak nitelikte sebepler değildir. Bu sebeplerden çok daha derinlerde sembolik olarak nitelendirebileceğimiz anlamlara sahip bu uygulama Thesmophoria'nın ilk tanıtım gününde ortaya çıkmıştır. Daha sonraları düzenlenen Thesmophoria'da da zorlayıcı bir şekilde yerine getirilen çukurlara domuzları atma ritüeli aslında kendi öz benliğini inkâr etme ve itaat anlamlarını taşımaktadır. Boedromion'un²⁰⁶ 19. günündeki çukurlara domuz atma merasiminin, uzun yürüyüşler sonucu gerçekleştirildiğine ilişkin bilgiler mevcut değildir. Bunun sebebi muhtemelen törensel yürüyüşlerin can sıkıcı olmasıdır. Zaten Eleusis törenlerinde gördüğümüz gibi domuzları kurban etme ritüeli kutlamalara hazırlık mahiyetindedir²⁰⁷.

Demeter/Persephone mitindeki kurbanlık hayvanlar sıkça karşımıza çıkan kurbanlık hayvanlardan farklıdır. Bu farkın nedeni ritüele katılan kadınların, kurbanlık hayvanlarını kendilerinin temin etmesidir. Yine başka bir farklılık olarak burada yer

²⁰³ Dillon, *Girls and Women...*, 110.

²⁰⁴ W. Burkert, *Homo Necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth* (ing. çev. P. Bing), London 1983, 257, dn 4: Demeter kutsal alanlarında karşımıza çıkan adaklık domuz heykelleri için bk. F. Winter, *Die Typen Figürlichen Terrakotten*. I. Berlin 1903, 92-93, 115-118.

²⁰⁵ Çaykara, *a.g.m.*, 297.

²⁰⁶ Boedromion, Atina takviminde yer alan Eylül sonu ile Ekim başına tekabül eden aydır.

²⁰⁷ Burkert, *Homo Necans...*, 258.

vermemiz gereken Plutarkhos'un bir pasajındaki bilgidir. Plutarkhos domuzların kurban edilmelerinden önce yıkandıklarından bahsetmektedir²⁰⁸. Bu yıkama merasiminin Boedromion'un 16. gününde gerçekleştirilen hazırlıklar arasında zorunlu bir uygulama olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak bildiğimiz bir şey var ki o da kutsal olan bu hayvanın kesinlikle temiz olması gerektiğidir. Belki de bu zorunluluktan ötürü Demeter'in ritüellerinde kurban edilen domuzlar, hazırlık aşamasında temizlenmektedirlerdir. Yunanların açıkça bahsettiğine göre hayatın bir değişmezi olarak, hayvanlar ölüme teslim olmak zorundalardır. Bunun anlamı bir hayatı başka bir hayata değiştirmektir. Gerçekten de bu bilinmeyen bir şey değildir. Güney denizinin kırsal kültürleri arasında festivallerde başlangıçta domuz kurbanı oldukça yaygın bir yer değiştirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi bağlamda düşünüldüğünde bunun Demeter mitleri içinde mümkün olabileceği açıktır²⁰⁹.

Eski Yunancada domuz anlamına gelen χοίρος kelimesi argo anlamıyla kadın genital bölgesi anlamında kullanılmaktadır. Aristophanes'in *Akharnians* adlı komedisinde χοίρος kelimesi bünyesinde çıplak domuz ve bir cinsiyet objesi ile ilgili bir bağ kurulmuş olacak ki komedide Megaralı bir baba kızlarını bir çuval içerisinde ritüel domuzcukları olarak satmaktadır²¹⁰. Bu olayda görünenden öte bir anlam çıkarmak mümkündür. Şöyle ki ritüelin hazırlık aşamasında kurban edilen hayvan aslında bir kadın varlığını temsil etmektedir. Bu durumda ritüellerdeki domuz kurbanı, bakire bir kurbanı karakterize ediyor gibi görünmektedir.

Yunan mitolojisi domuz kurban etmeyi, bakirelerin yeraltındaki ataları yani Hades tarafından kaçırılan Persephone ile bağlantılı olduğu yönünde açıklamaktadır. Ölümün kralı, gelinini yerin altına kaçırdığında orada bulunan çoban Eubolus'un domuzları da yerin altına düşmüştür. Thesmophoria'daki kadınlar da bu anlatıyla bağlantılı olarak kurban ettikleri domuzları çukurlara atmaktadırlar²¹¹. Domuz kurban edilmesiyle ilgili farklı bir anlatıda ise domuz sürüsünün, kızının izleri üzerinden geçip onları yok etmesi sebebiyle Demeter, kaçırılan kızı Persephone'nin izini sürememiştir²¹². Bunun sonucunda Demeter kızını kurtaramamış ve Persephone

²⁰⁸ Plutarkhos, *Phocion*, XXVIII 3.

²⁰⁹ Burkert, *Homo Necans...*, 258.

²¹⁰ Aristophanes, *Acharnians*, 719-775.

²¹¹ Lucianos, *Diologi Meretricii*, 275-276.

²¹² Ovidius, *Fasti*, IV. 365.

ölümün tanrısının yanına yer altına düşmüştür. Persephone'nin gözden kaybolmasına sebebiyet veren domuzlar, tanrıçanın tapınağı için ölmeye ve Persephone'nin yeraltına inmesine neden olduklarından da yeraltında çürümeye mahkûm olmuşlardır²¹³.

Mitoslarda domuz çoğunlukla insanlarla tanrılar arasında aracı konumda ve bir kent kuruluşundan pek çok konuya yol gösteren, bireysel zenginliğin artışı, evrenin düzene sokulmasını sağlayan olarak yer almaktadır. Ancak burada J.G. Frazer'ın dediği gibi domuz, tahıl tanrıçası Demeter'in hayvan formunu da simgeliyor olabilir. Frazer yeraltını işaret eden domuzun ayak izlerinin Demeter'le Persephone'nin ayak izleri olduğunu, domuzla tahılın özel bağı bulunduğunu belirttiği çok ilginç yazısındaki yorumuna göre o sırada sürüsünü otlatan çoban Eubuleus, Demeter'in tahılın gizemini ilk olarak açıkladığı kişi olan Triptolemus'un erkek kardeşidir. O halde çobanın erkek kardeşine bu özel bilgi verilerek tanrıça tarafından ödüllendirilmiş ve kadere dâhil edilmiştir²¹⁴. Frazer aynı yorumunda domuz yiyerek kadınların bir anlamda tanrılaştığından da söz etmektedir.

M. Dillon ise Demeter'le ilgili pek çok kùltte kurbandan ve bunların kutsal alanda hemen yendiğinden söz ederken, kadınların bu kurbanı ve yemek işini çadırlarda ya da kutsal alandaki binalarda yaptığını belirtmektedir²¹⁵. Hatta Dillon aynı eserinin ilerleyen sayfalarında Eretria'daki kadınların Thesmophoria festivalinde kurbanlık hayvanın etinin ateş yerine güneşte pişirildiğini ve bunun da bu kurbanın etinin yendiğine dair bir gösterge olabileceğinden bahsetmektedir²¹⁶.

Buraya kadar anlatılan özellikler festivalin adanmış olduğu tanrıça Demeter ve kızı Persephone'nin mitinde karşımıza çıkan bazı olayları canlandıran ritüellere dayanmaktadır. Ancak festivalin ana karakterini kuşkusuz ki tarımla ilgili olan ritüeller oluşturmaktadır. Böyle olmasının akla yatkın sebepleri olduğu da açıktır. Çünkü tarımın hayati öneme sahip olduğu bir dönemin insanların, tarımın verimliliğini arttırmak amacıyla tanrılarına kurbanlar sunması veya bunun gibi ritüeller ile tanrılarından yardım istemesi insanlık tarihi boyunca karşımıza çıkan

²¹³ Burkert, *Homo Necans...*, 259.

²¹⁴ J.G. Frazer, *The Golden Bough*. 1996, 543-546.

²¹⁵ Dillon, *Girls and Women...*, 126-127.

²¹⁶ Dillon, *Girls and Women...*, 243.

uygulamalardır. Thesmophoria festivalinde karşımıza çıkan ritüellerin temelinde de tarımın verimliliğini arttırmak yatmaktadır²¹⁷.

Antik dönemden beri Demeter - Persephone miti açık ve anlaşılır bir şekilde tarım döngüsünün simgesi olmuştur. Persephone'nin bir tohum misali toprak altına gitmek zorunda kalması ölüm gibi görünse de aslında yeni ürünlerin varlığına sebep olan bir olaydır. Persephone gözden kaybolduğunda açlık tehlikesi baş göstermiş, tanrıların ve insanların refahı için Demeter, tohumu kutsayan olarak geri dönmüştür. Tahıla ve una Persephone olarak hitap edilmesi Atina'da yaygın bir metonomidir. Bu bağlamda *Demeter'e Hymnos* gibi eserler ile tarımsal detaylar arasında göze çarpan bazı uyumsuzluklar da önemlidir²¹⁸. Öyle ki birçok eserde Persephone'nin dört ayını yer altında, sekiz ayını ise yer üstünde geçirdiği bilgisi verilmiştir. Ancak tohum toprağa ekildikten birkaç hafta sonra filizlenmeye başlamaktadır. Çünkü Akdeniz etrafında dört aylık bir süre filizlenme için çok uzun bir süredir. Bu sebepten tohumun filizlenmesi ilkbaharda değil sonbaharda gerçekleşmektedir.

Modern kaynaklar ise doğayla daha uyumlu ve özel tarımsal terimlerle yapılmış yorumun savunucusudur. Bu yorumlara göre mitlerde hasat zamanı kaçırılarak yeraltına, tahıl tohumunun ambarına, indirilen Persephone'nin yerüstüne çıkma olayı tahıl bakiresi olması ile ilgilidir. Persephone, Plouton ile belli bir süre geçirip yeryüzüne döndükten sonra bitkilere bereket gelmiş ve meyve vermeye başlamışlardır. Bu mit tahılın ekilmek üzere ambardan çıkarıldığı zaman kutlanmaktadır ki Persephone'nin yerüstüne çıkışı tahıl tohumlarının ambardan çıkarılmasına denk gelmektedir. Diğer taraftan Eleusis mitlerinde festivalin gerçekleştiği zaman dilimi, ne ekim ne filiz ne de hasat zamanıdır. Bu zaman dilimi sonbahardaki ekimden bir ay öncesine, ekime hazırlık zamanına denk gelmektedir.

III.1.5. Festivalin Katılımcıları

Kadınlara ait olan Thesmophoria'ya yalnızca Atina vatandaşlarının eşleri katılabilmektedir. Bu kadınlar küçük çocuklarını da yanlarında getirebilmekteledir.

²¹⁷ Verimliliği sağlamak amaçlı bu ritüellerin kökeni Mezopotamya'ya kadar gitmektedir. Bk. E. Uncu, "Demeter Kültünde Mezopotamyalı Ve Anadolu Unsurları". *History Studies* 4/1 2012, 535 vd.

²¹⁸ *Hymn to Demeter*, 339-403, 445-447. Ovidius, *Fasti*, IV. 614.

Bir kere evlilik yapmış kadınlar, toplum nazarında en utanç verici suç yani zina ile damgalanmış kadınlar ve bir de kocası tarafından uzaklaştırılmış kadınlar bu festivalden uzak tutulmaktadır. Bunlar dışındaki vatandaş eşlerinin, her yıl yapılan organizasyonlara düzenli olarak katılmasa bile, festivale katılma hakkı vardır²¹⁹. Festivale katılan bu kadınlar tapınakta inzivaya çekilebilirler. Ritüeller kadınlar tarafından organize edilip yine kadınlar tarafından yürütülmektedir²²⁰. Sarah Pomeroy'a göre erkekler işin içine ancak eğer zenginseler, eşleri adına bir vergi ödeme kabilinden, şenliğin maliyetini karşılamak zorunda kalarak katılmaktadır²²¹. Üstelik kadınlar bunu yapmak için erkeklerin dünyasından çekilseler de ayini yurttaş sıfatıyla yapmaktadırlar.

Bazı bilim adamları festivalin kadına aitliğini, eski zamanlardan beri tarımın kadının elinde olduğu düşüncesine dayandırmaktadır. Ancak bunun öyle olduğunu düşünmek kısmen hatalıdır. Çünkü tarımın kadının elinde olması durumu tarihi süreçte farklı şekillerde cereyan etmiştir. Kadın fiili olarak tarım faaliyetlerini her dönemde üstlenememiştir. Şöyle ki yerleşik dönem öncesinde yaşayan insan topluluklarında bitki toplama işinin kadınlara ait olduğu ve ilkel bahçe tarımını başlatanların kadınlar olduğu yönündeki yorumlar düşünüldüğünde, bu durum insanlığın en erken dönemleri için doğrudur. Ancak yerleşik düzene geçildikten sonraki süreçte tarım faaliyetleri erkeğin işi olmuştur. Bu süreçten sonra kadın ve tarım ilişkisi şekil değiştirmiş, kadın fiili olarak tarımsal faaliyetleri yönetmese de üretkenliğinden ötürü toprakla eş tutulmaya ve toprağın bereketi ile ilgili uygulamalarda önemini korumaya devam etmiştir. Nitekim insanlığın erken dönemlerinde Anadolu ve Mezopotamya'da karşımıza çıkan tanrıçalar, Yunan coğrafyasına da sirayet etmiş ve verimlilik uygulamalarında tapınım gören tanrıçalar olarak etkilerini sürdürmüşlerdir. İşte Demeter de tahıl tanrıçası olarak kadının, tarımın bereketi için kutsanmasını Eski Yunanda temsil eden tanrıçalardandır. Bu bağlamda Thesmophoria da bir üretkenlik festivalidir ve kadınlar bu üretkenliği yalnızca tarım için değil aynı zamanda kendileri için de istemektedir. Yunancada "ekmek" ve "babası olmak" fiillerinin anlamsal paralelliği bu düşüncenin oluşumunda etkili olmuş olabilir. Bu festivali yalnızca kadınların kutlamasının yegâne sebebi,

²¹⁹ Katılımcılar için bk. Parker, *Polytheism and Society...*, 270-272.

²²⁰ A. Stallsmith, "Interpreting the Athenian Thesmophoria". *CB* 84 (2009), 28-45.

²²¹ S. Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*. New York 1975, 78.

insanlığın en erken dönemlerinden beri üretkenlik büyüünün uygulayıcıları olarak görülmeleridir²²². Öyle ki Thesmophoria'nın tarımsal ve insani verimliliği arttırmak amacıyla düzenlendiği yorumu, bu konuya dair araştırma yapan bilim adamlarının da üzerinde hemfikir oldukları bir noktadır²²³.

III.1.6. Festivalin Düzenlenmesi

Atina Thesmophoria'sı, güz buğdayının, arpasının ve bakliyatının ekiminin Attika'da başladığı Pyanopsion²²⁴ ayında yapılmaktadır²²⁵. Thesmophoria, tohumun büyümesini ve yağmurların devamını garanti altına almak amacıyla yapılan ekim öncesi ritüelidir²²⁶. Antik Attika ikliminde tarlaların sürülmesi ve tohum ekimi genellikle Ekim ayının sonunda başlamakta ve bu işlem ortalama bir ay sürmektedir²²⁷. Atina'daki Thesmophoria, Pyanopsion ayının 11., 12. ve 13. günleri olmak üzere üç gün sürmektedir. Ancak bazı bölgelerdeki yerel kutlamalar da festivale dâhil edilmiştir. Özellikle 9. gündeki Stenia festivali ve Halimus'taki Thesmophoria 10. gün olarak eklenmiştir. Festivali kutlayan kadınlar tapınağın içinde bekârlıklarını sürdürmekte ve bu durumu korumak için kullanıldığı anlaşılan cinsel isteği körelten çeşitli bitkileri kullanmaktadırlar²²⁸. Tapınağın içindeki çadırlarda oturan kadınlar perhize girip yas tutmaktadır. Perhiz son gündedir ve perhiz, bitkilerin, hayvanların ve insanların iyi tohumunun kutsanması olarak gözükmektedir. Persephone miti ile ilgili olduğu düşünülen bazı özel tabular da uygulamalarda gözlenmektedir. Çiçekten taç takmamak ve yere düşen nar tanelerini yememek bu tabulardandır.

²²² Nilsson, *a.g.e.*, 26.

²²³ W. Burkert ve R. Parker gibi alanında otorite sayılan bilim adamlarına göre Thesmophoria bir verimlilik ritüelidir. Bk. Burkert, *Greek Religion...*, 244. Parker, *Polytheism and Society...*, 275. Ancak N. Lowe'a göre büyüsel uygulamalara dayanan bir verimlilik ritüeli değildir. Bk. N.J. Lowe, "Thesmophoria and Haloa: Myth, Physics and Mysteries". Şurada: *Sacred and the Feminine in Ancient Greece* (ed. S. Blundell - M. Williamson). Taylor & Francis e-Library 2005, 120-146.

²²⁴ Boitoia ve diğer yerleşim yerlerinde bu ayın karşılığı *Demetrios*'tur. Bk. E. Simon, *Festivals of Attika*. London 1983, 18.

²²⁵ Thesmophoria'nın zamanlaması şehirden şehire değişmekle birlikte Atina'nın resmi kutlama takviminde Ekim ayının sonu ile Kasım ayının başını kapsayan Pyanopsion ayının 9. Günü ile 13. arasında düzenlenmektedir. Bk. L. Foxhall, "Women's Ritual and Men's Work in Ancient Athens". Şurada: *Women in Antiquity* (ed. R. Hawley - B. Levick). London and New York 2004, 103.

²²⁶ Brumfield, *a.g.e.*, 54-69, 207-222, 233-235.

²²⁷ Brumfield, *a.g.e.*, 19-24. Foxhall, *a.g.m.*, 103.

²²⁸ Cinsel arzuyu köreltmek için söğütün kokusu kullanılmaktadır. R. Sennett, *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir* (çev. Tuncay Birkan). İstanbul 2011, 61.

Pyanopsion’unda düzenlenen festivale dair en önemli kaynaklardan biri olan Lukianos, Thesmophoria’yı Skiphoria olarak da anılan gizli ritüelleri içeren bir Yunan festivali olarak tarif etmektedir. Aynı yazara göre şenliğin kutlanması ilginç olan bir efsaneye dayanmaktadır²²⁹. Bu efsanenin özeti şöyledir:

“Kore/Persephone²³⁰ çiçek toplarken Plouton²³¹ tarafından kaçırılmışken Eubouleus adlı domuz çobanı sürüsünü otlatmaktadır. Plauton’un Persephone’yi kaçırmak için açtığı yarığa bu domuz çobanı da düşer. İşte, Eubouleos’un onuruna, Demeter’in kızı Persephone’nin yeraltına kaçırılırken domuzların da düştüğü ve megara denilen bu yarıklara domuzların atılması bu sebeptendir. Törenlerin saflık kuralları üç gün gözledikten sonra, bulucu denilen kadınlar mağaralara inerler ve çürümüş kalıntıları arayıp bulduktan sonra da yukarı çıkarlar. Tapınağa getirilen bu kalıntıları sunağın üzerine koyarlar. Sunak üzerindeki kalıntılardan bir parça eline geçiren kişi de, bunu tohumluk ekinine karıştırıp tarlasında ektiğinde iyi bir ürün alacağına inanır. Ayrıca mağaralarda aşağıya atılan domuz etlerini yiyen yılanlar olduğu söylenir. Bulucu denilen kadınlar gürültü yaparak yılanları korkutup kaçıtır ve aşağıya atılanlardan geriye kalanları alırlar. Yılanların kutsal yerler olarak kabul edilen bu mağaraları koruduğuna inanılır. Bir de benzer biçimde yapılan Arretophoria vardır. Bu da insanoğlunun üremesi ile ürünlerin bereketini arttırmak amacıyla kutlanır. Katılımcılar bu kutsal yere gelirken yanlarında yılanlara göstermek için hamurdan yapılmış erkek cinsel organı şeklinde mahrem nesnelere çok çabuk büyüyen bir ağaç olmasından dolayı kozalaklı çam dalları getirirler. Yanlarında getirdikleri bu nesnelere domuzlarla beraber kutsal saydıkları mağaralara atarlar. Domuzlar, insan ve hayvanların üremesini sağlayan bereket sembolleri olarak kabul edilir. Yani insan soyunu uygarlaştıran Demetrian’a bereketi sağlayan Demeter’e şükran sunusu olarak domuz sunulur²³².

Thesmophoria’da, hazırlık safhasında ve tören sırasında kontrolü elinde bulunduran “antletriai” denilen kefil kadınlar bulunmaktadır. Bu kadınlar²³³ diğer kadınların tören öncesi iffetinden²³⁴ sorumludur. Ayrıca yeraltına, kutsal giriş olarak algılanan

²²⁹ Lucianos, *Diologi Meretricii*, 275-276.

²³⁰ Kore, Persephone’nin “Genç Kız” anlamına gelen diğer adıdır.

²³¹ Plauton, Hades’in ritüel adıdır.

²³² Bk. Çaykara, *a.g.m.*, 299-300.

²³³ Ayrıca bk. Dillon, *Girls and Women...*, 114.

²³⁴ B. Goff, *Citizen Bacchae: Womens Ritual Practice in Ancient Greece*. Londra 2004, 126.

geçit ya da mağaraya domuz yavrularını bırakmalarının ardından diğer kadınlar da kutsal görülen geçitlere (megara) nar, ceviz, incir, tahıl gibi bereketi simgeleyen yiyecekler, erkek ve kadın uzuvları ya da yılan formunda hamurlar, çörekler²³⁵ ve çam filizleri gibi bereket adaklarını bırakırlar. Beyaz giysiler içinde kutsal terasa törenle ilerler, bunları yeraltıyla özdeşleştirdikleri mağaraya atar ve sonra yine ritüellerle ekim zamanı, yani Thesmophoria festivalinin yapılacağı Ekim ayında buraya gelirler²³⁶. Başta kefil kadınlar olmak üzere bu gizemli geçite iner ve yılanların yediklerinden arta kalanları toplarlar. Bu ikinci gelişte getirdikleri yeni adakları, heykelcikleri, figürinleri, adak tepsilerini²³⁷ çeşitli noktalara koyarlar²³⁸ (Resim XIII).

Üç gün süren festivalin ilk günü olan Anados'ta, kadınlar Thesmophorion'da toplanarak festival için hazırlık yapmaktadır. Thesmophorion'un yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte Homer A. Thompson bu konuda akla yatkın bir alan tespiti yapmıştır. Thompson'un Atina'daki Pnyx tepesinin güneyinde gerçekleştirdiği kazılar neticesinde elde ettiği tespit, Thesmophorion'un o bölgede olduğu yönündedir. Bu belirlemeyi bölgedeki kalıntılar ve yerel buluntulara dayanarak yaptığını ileri sürmektedir. Bu fikir oldukça mantıklı görünmektedir. Çünkü festivalin ilk gününde kadınların toplanması için çok geniş bir açık alana ihtiyaç vardır. Yine yabancı erkek istilacılardan korunmak için bu alanın etrafının duvarlarla veya çitlerle çevrilmiş olması gerekmektedir. Geniş alana ihtiyaç duyulmasının bir başka sebebi de üç günlük festival süreci boyunca kadınların kamp yapacakları alana

²³⁵ C. Işık, "Kaunos'un Bereket Tanrıçası Demeter'in İzinde". *Bütün Dünya* 2 (2010), 91.

²³⁶ Kefil kadınların tekrar toplandıkları tarihe dair yorumlar farklılık içermektedir. Bu yorumlar için bk. Goff, *a.g.e.*, 126 ve dn.

²³⁷ Bu bağlamda ele geçen arkeolojik verilerden en önemlisi, Kaunos Demeter kutsal alanında ele geçen, pişmiş toprak bir sunu tepsisidir. Tepsi üzerinde, çeşitli meyve ve tahılları, tepsinin iki kenarında sınırlayan ikişer adet phallosun bulunması önemlidir. Phalloslar üreme ve bereket tanrısı Dionysos ile ilgilidir. Zira kısmı Demeter ile ilişkili olduğundan Demeter adına düzenlenen festivallerde de Phallos ile karşılaşılır. Özellikle Demeter'in orgiastik mitlerinde Dionysos, tarımsal bereketin eril gücünü temsil etmektedir. Bu festivallerde vücudundan soyutlanmış tek başına, ereksyon durumunda verilen Phalloslar tanrı Dionysos'u, onun bereket ve koruyucu gücünü temsil ederler. Demeter'in Eleusis mitlerinde tepsi içinde phallos ve yılan şeklinde çöreklerin sunulduğu da bilinmektedir. Bk. F. Eray Dökü, *Anadolu'da Eril Bereket, Koruyucu Kültür ve Tanrılar –Phallos Sembolü ve Ritüeller*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2002, 29-30.

²³⁸ Çaykara, *a.g.m.*, 302.

ihtiyaçlarının olmasıdır. Bütün bunlar düşünüldüğünde Thompson'un tespitinin akla yatkınlığı ortaya çıkmaktadır²³⁹.

Festival boyunca Demeter kutsal alanında yaşayacak olan kadınlar, kalacakları geçici çadırlarını Anodos (Çıkma)²⁴⁰ gününde kurmaktadır. Bu nedenle festivale, yemek ve konaklama²⁴¹ ihtiyaçları için gerekli malzeme yine kült törenleri için de araç gereç ve kurbanları²⁴² ile katılmış olmaları gerekmektedir. Tüm bu zorunluluklar iyi bir organizasyon yapılmasını ve zaman zaman görevlilerin belirlenmesi sonucunu doğurmaktadır.

Thesmophoria'nın ilk gününde kadınlar hala tam kurumamış domuz leşlerinin bulunduğu çukurlara gidip leşlere tahıl tohumları atmaktadır. Bu gün bir "gitme" (ka.hodus) ve "kalkma" (anodos) günü olarak adlandırılmıştır. Çünkü kadınlar mağaradan kalkıp özel kulübelere girmekte ve burada toprağın üzerinde oturup uyumaktadır.

İkinci gün olan Nesteia'da cinsel arzuyu körelten bitkilerden²⁴³ yapılmış zemine oturan kadınlar Demeter'in yasını canlandırmaktadır. Demeter'in acısını yaşayarak, ağıtlar yakarak kendilerini onunla özdeşleştirip, Persephone'nin ölümü anısına oruç tutmaktadır. Bereketle geçişi simgelediği düşünülen müstehcen danslar da bu güne eşlik etmektedir. Jean-Pierre Vernant'a göre evli kadınlar, anneler ve meşru kızlarının eşlik ettiği, yurttaşlar sıfatıyla kocalarından geçici olarak ayrılan kadınların düzenledikleri bu festivalde, sessizlik, oruç ve cinsel ilişkiden kaçınma, hareketsiz bir konum alıp yere çömelme, yeraltındaki megaraya inip tohumlarla karıştırılacak bereket tılsımları toplama önemli aşamalardır. Yere çömelme aşamasında ise ortama mide bulandıran bir koku hâkimdir ve etrafta güzel kokulu bitkiler yerine söğüt dalı

²³⁹ Parke, *a.g.e.*, 85. Parke, festivalin ilk günü Thesmophorion'a gelen kadınların buraya, belirli bir noktada toplanıp alay düzeni ile gitmiş olabileceklerini de belirtmektedir.

²⁴⁰ Bu günün "Anodos" olarak isimlendirilmesinin sebebi tanrıça Demeter'in tapınağının tepede konumlandırılmış olmasıdır. Ancak tapınağın tepede konumlandırılması yalnızca Atina için geçerli bir durum olmayıp, Yunanistan'ın tamamı ve hatta İtalya ve Sicilya'daki Yunan yerleşimleri için de geçerlidir. Bk. Simon, *a.g.e.*, 18.

²⁴¹ Parke, *a.g.e.*, 85.

²⁴² Burkert, *Greek Religion...*, 242.

²⁴³ Cinsel arzuyu köreltme özelliği olması dolayısıyla bu bitkiler muhtemelen kadınların iffetini ve saflığını simgelemektedir.

demetleri bulunmaktadır. Bunun sebebi ise söğütün anti-afrodizyak nitelikli bir bitki olmasıdır²⁴⁴.

Sonuncu gün olan Kaligeneia (güzel doğum/ürün günü), kurbanların sunulduğu, Persephone'nin dönüşünün ve Demeter'in bereketteki öncü rolünün kutlandığı şölen günüdür. Festivalin üçüncü ve aynı zamanda sonuncu günü olan bu günde, domuz yavrusu leşleri yerlerinden çıkarılarak kutsal bir gübre olarak toprağa gömülmektedir.

Thesmophoria'nın hangi gününde yapıldığı kesin olarak bilinmeyen ve kadınlar tarafından gerçekleştirilen ritüellerden verimliliği/doğurganlığı artırması amacıyla yapıldığı sanılan "morotto"da ise yünden bir kırbaçla kadınlar birbirlerine vurmakta ya da vurur gibi yapmaktadır. Benzer bir ritüel olan Zemía'da da kefarete kurbanı kesilmektedir. Kadınların birbirlerini kovalaması olarak yorumlanan diagma ve Khalkis ritüelleri de yine ne zaman yapıldığı bilinmeyen ritüellerdendir²⁴⁵.

Üç günlük Thesmophoria sürecinden anlaşıldığı kadarıyla kadınlar, Demeter'in kızıyla ilgili acısını, kavuşma sevincini ve bunların bereketle olan ilişkisini ritüellerle yaşatmak amacıyla törenler yapmaktadır. Törenlerin sonunda ise mağaradan alınmış artıkları kutsal alandaki sunağa ya da sunak taşına getiren kadınlar, bu artıkları ezdikten sonra aralarında bölüşmektedir. Bu, onların iyi bir hasat için topladıkları "ilahi kompost"tur. İnanışlarına göre yılanların yediği domuzlar ile berekete dair yiyecek/çörek artıklarının ezilerek arpa ve buğdayla karıştırılması, verimi getirecek ve böylece aylar sonra iyi ekin onlara geri dönecektir²⁴⁶.

III.2. Adonia Festivali

III.2.1. Aphrodite Kültü ve Adonia

Aşk ve güzellik tanrıçası Aphrodite, üretkenliğin kösteklenemez güçlerinin büyük tanrıçasıdır. Babası Ouranus'un erkeklik organının atıldığı denizin köpüklerinden

²⁴⁴ J.P. Vernant, "Introduction". Şurada: *The Gardens of Adonis* (ing. çev. J. Lloyd- Introduction J.P. Vernant). New Jersey 1994, xvii-xviii.

²⁴⁵ Farnell, *The Cults of the...*, vol. 3, 103-104.

²⁴⁶ Çaykara, *a.g.m.*, 303. Lowe, *a.g.m.*, 120-146.

doğmuş olduğu yolundaki en eski söylene, tanrısal kişiliğinde daha derin bir nitelik olduğunu ortaya koyar. O bilinmezliğin ve gizemliliğin sembolü olarak denizden doğmuş, pek çok kere dalgalardan yükselirken tasvir edilmiştir²⁴⁷.

Aphrodite'nin belirgin cinsel ve üretken niteliğinde, Akdeniz'in Ana Tanrıça'sının mitolojik öğeleri görünmektedir. Sözcüğün en zarif anlamıyla aşkın tanrıçası olup duyulardan alınan tadın simgesidir. Yani o üremekten bağımsız, katıksız bir cinselliğin anası, hiçbir şeyin köstekleyemeyeceği yaşam sevincidir. Edimlerini baskısız bir içgüdü düzenler ve onun bu içgüdü, tapımda kendine kusur edilmesi durumunda ya da herhangi bir aşk kıskançlığı duyduğunda uyanan korkutucu öfkesinde ortaya çıkar. İntikamı, çoğu zaman tek tek bireyleri değil topluluğu vurur ve bir yanı kayırmasıyla büyük felaketlere neden olduğu Troia savaşı gibi çok büyük felaketlerle kendini gösterir²⁴⁸.

Eski Yunan uygarlığında önemli bir yere sahip olan, aşk, cinsellik, doğurganlık ve güzellik tanrıçası Aphrodite'nin kökeni meselesi, Yunan din tarihi içerisinde hemen her dönemde araştırmacıların ilgisini çekmiş olup, bu konuda pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu konudaki yayınların çokluğu ise konuya dair yorumların çeşitliliğini beraberinde getirmiştir. Hal böyle olunca bu çalışma içinde bizlere düşen, bugüne değin yapılmış yorumların ışığında Tanrıça Aphrodite'nin kökenine dair bilgi vermek olacaktır. Zira Aphrodite kültürünü doğru biçimde anlayıp değerlendirebilmek için de, tanrıçanın Antik Yunan toplumuna gelene kadar geçirdiği evreleri kısaca gözden geçirmek gerekmektedir.

Herodotos'tan günümüze kadar yapılmış çalışmaların çoğu Aphrodite'yi Yakınoğu ile ilişkilendirmiştir. Bu teorileri desteklemek adına çeşitli kanıtlar da kullanılmıştır. En erken olarak Homeros ve Hesiodos'un şiirlerden anlaşıldığı üzere Aphrodite'nin anavatanının, Yunan ve Yakınoğu kültürlerinin buluşması için uygun bir nokta olan Kıbrıs olduğu düşünülmektedir. Daha açık bir ifade ile ikonografi, mitoloji ve kült özellikleri bakımından Aphrodite, Asya'nın büyük Ana Tanrıça'sına benzemektedir. Buna ek olarak pek çok etimolog, Aphrodite'nin adı ile doğu tanrıçalarının adlarının bağdaştığını ileri sürmektedir. Bütün bu benzerliklerden yola çıkan din tarihçileri ise

²⁴⁷ A. Dalby, *Venus a Biography*. London 2005, 9.

²⁴⁸ R. Agizza, *Antik Yunanda Mitoloji: Masallar ve Söylenceler* (çev. Z.Z. İlkelen). İstanbul 2001, 71.

Aphrodite'nin, Fenikeliler aracılığıyla Yakındoğu'nun Semitik halklarından Kıbrıs'a, oradan da antik Yunan dinine taşındığına yaygın olarak katılmaktadırlar²⁴⁹.

Bununla birlikte Aphrodite'nin kökeni meselesinin yeniden araştırılmasını gerektiren bazı arkeolojik deliller ortaya çıkmıştır. Martin Nilsson'un Kıbrıs Adası'nda yürüttüğü arkeolojik kazılardan elde ettiği bilgiler ışığında bu meseleye yeni yorumlar getirmek mümkündür. Enkomi, Kition ve diğer bazı yerleşimlerdeki kazılar, Mykenler'in Kıbrıs'a, Fenikelilerin adaya gelişinden çok daha eski tarihlerde, Geç Bronz Çağı'nda yerleştiğini kanıtlamaktadır²⁵⁰. Fenikeliler erken Demir devrine kadar Kıbrıs'ta koloni kurmamış hatta bu devir boyunca da Kıbrıs ve Yunan anakarası ile çok az ilişki kurmuşlardır²⁵¹. Eğer Aphrodite, Yunanlılarla bu devirde tanışmışsa, tanrıçanın kültürünün Yunan dünyasının geri kalan kısmına, Arkaik Çağ'da ilişkilerinin başladığı Kıbrıs Adası üzerinden yayılmış olma ihtimali ortadan kalkmaktadır. Fakat Aphrodite Arkaik Dönem Yunan şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Hatta tanrıçanın oldukça karmaşık olan lakaplarının kullanılmasından onun Yunan şiir geleneğinde uzunca bir süredir bilindiği anlaşılmaktadır. Bu tarihi olasılık düşünüldüğünde, Kıbrıs'taki Yunanlılara Aphrodite'yi Fenikelilerin öğretmiş olması ihtimali ortadan kalkmaktadır.

Epigrafik buluntuların gösterdiği kadarıyla Aphrodite'nin Kıbrıs kökenli olması da mümkün değildir. Kıbrıs'ta Antik Çağlara ait kutsal eşyalar ile ilgili pek çok yazıt olmasına rağmen tanrıçanın adının bu yazıtlarda geçmemesinden ötürü O'nun İÖ 4. yüzyıldan önce Kıbrıs'ta varolduğundan bahsedilemez. Zira Kıbrıs, çok daha sonraki bir dönemde Hellenizasyona maruz kalmıştır. Nitekim Eteo-Kıbrıslılar, Zeus ve Apollo'yu Yunanlılardan öğrendikleri zamana denk gelen bir dönemde Aphrodite'yi de öğrenmişlerdir. O halde Kıbrıs gerçekten tanrıçanın anavatanı ise eski geleneği sürdürerek denilebilir ki Aphrodite, Kıbrıs'a Mykenler tarafından getirilmiştir. Bu dönemden sonra bazı asimilasyonlar geçiren doğu kökenli tanrıça Yunan dünyasının geri kalan kısmına Kıbrıs aracılığıyla tekrar tanıtılmıştır. Bu ihtimal geçerli olsa bile

²⁴⁹ Aphrodite'nin Yakındoğu kökenli olduğu yorumunun en güçlü savunucuları L.R. Farnell ve H.J. Rose'dur. Bk. L.R. Farnell, *The Cults of the Greek States*. vol. 2, Oxford 1986, 618-629. H.J. Rose, *Handbook of Greek Mythology*. Taylor & Francis e-Library 2005, 99.

²⁵⁰ Bu konu ile ilgili olarak bk. I. Voskos-A.B. Knapp, "Cyprus at the End of the Late Bronze Age: Crisis and Colonization or Continuity and Hybridization?". *American Journal of Archaeology* 112 (2008), 659-684.

²⁵¹ P.M. Bikai, "Cyprus and the Phoenicians". *The Biblical Archaeologist* 52 (1989), 204.

Aphrodite, Kıbrıs'a Yunanlılar tarafından aktarıldığından tanrıçanın Kıbrıslı olması mümkün olmayacaktır.

Aslında Aphrodite'nin kökenine ilişkin teori çatışması, tanrıçanın adının Mykenlerin diline ait olmayışından kaynaklanmaktadır. Bu durum belki de Linear B ile yazanların, Bronz Çağında Aphrodite'den bir haber olmalarının işaretidir. Fakat bizim Mykenlere dair bildiklerimizin parçalı olması dolayısıyla John Chadwick'in dediği gibi Myken dilinde Aphrodite adına rastlanılmaması tesadüfi bir durum olabilir²⁵².

Antik yazarların özellikle de Herodotos ve Pausanias'ın eserlerinden Aphrodite'ye Kıbrıs'ta tapıldığına dair bilgiler elde edilmektedir.²⁵³ Herodotos eserinde Filistin kıyılarında bir kent olan Askalon'daki Aphrodite Ourania²⁵⁴ (Göksel Aphrodite) tapınağından yola çıkarak Kıbrıs'ta tanrıçanın tapımının izlerini sürmüştür²⁵⁵. Benzer şekilde Pausanias'da Kıbrıs'taki Aphrodite tapımının kökenlerini Yakınoğu'da aramaktadır. Öyle ki eserinde Aphrodite Ourania'ya ilk olarak Asurlular tarafından tapındığı ve oradan da Kıbrıs'taki Paphoslulara ve Askalon'daki Fenikelilere yayıldığından bahsetmektedir²⁵⁶. Bununla birlikte Pausanias, Paphos'taki Aphrodite tapınağını Yunan anakaradaki ile de ilişkilendirmektedir. Efsaneye göre Arkadialı Agapenor Troia dönüşü Paphos'u kurmuş ve Palaepaphos'ta (Eski Paphos) Aphrodite tapınağını inşa ettirmiştir. Nitekim Kıbrıs'ta, Paphos'un aralarında bulunduğu pek çok yerleşim efsanesi, arkeolojik buluntular ile desteklenmektedir.

Aphrodite'nin Kıbrıs kökenli olduğu geleneksel yorumundaki çatışmaları, iki kısımdan oluşan kısa bir açıklama ile çözmek mümkündür. Bu açıklamanın ilk kısmı Aphrodite Ourania adı ile ilgilidir. Herodotos ve Pausanias'ın aktardığı bilgiye göre Aphrodite Ourania adının kullanılması, Askalon ve Asurlularda tanrıçanın kültürünün varlığına işaret etmektedir. Hem Yakınoğu hem de Yunan mitolojisinin en erken dönemlerini araştıranlar, bir kültürdeki tanrıyı diğer bir kültürden yararlanarak belirleme eğilimindedirler. Bu eğilimi Herodotos'ta da görmekteyiz. Örneğin

²⁵² J. Chadwick, *The Decipherment of Linear B*. Cambridge 1970, 124.

²⁵³ A. Delivorrias, "The Worship of Aphrodite in Athens and Attica". Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality In Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 108.

²⁵⁴ Aphrodite Ourania ile ilgili olarak bk. R. Rosenzweig, *Worshipping Aphrodite: Art and Cult in Classical Athens*. Ann Arbor 2004, 59-81.

²⁵⁵ Herodotos, I. 105.

²⁵⁶ Pausanias, I 14, 7.

Herodotos, Dionysos ve Aphrodite'ye Arapların taptığını ve bu tanrılara Orotalt ve Alilat isimlerini verdiklerinden bahsetmektedir.²⁵⁷ Bu durumda diğer yerlerdeki tanrıların yerel isimlerinin eşdeğerleri Yunan panteonunda bulunmaktadır²⁵⁸. Farklı panteonlardaki figürlerin belirlenmesini ise Herodotos kendisi yapmaktadır. Şüphesiz ki bu durum Askalon'daki Aphrodite Ourania tapınağına ilişkin söyledikleri için de geçerlidir²⁵⁹.

Yunan tanrıları, Yunan olmayan tanrılardan faydalanılarak belirlendiğinden bu tanrılar ile Yunan tanrılarının fonksiyonları arasındaki benzerlikler yadsınamaz gerçeklerdir. Aphrodite'nin kült adı olan Ourania'dan ve diğer göstergelerden hareketle, gök tanrı kökenli olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim Yakınoğu'nun büyük tanrıçalarının kült isimleri ve ikonografilerine baktığımızda genellikle göksel özellikler taşıdıklarını görmekteyiz. Göğün tanrıçası Astarte veya Mezopotamya gök tanrısı Anu'nun kızı İhtar gibi tanrıçaların gökyüzü ile olan ortak ilişkisi²⁶⁰ bizlere Aphrodite Ourania'nın da göksel kimliği hakkında ipucu vermektedir.

Aphrodite'nin Kıbrıs kökenli olup olmadığı problematiğini açıklamaya çalışacağımız ikinci kısım ise Yunan kültürünün erken dönem özelliklerine yabancı unsur yerleştirme eğilimi üzerine olacaktır. Dionysos'u bu eğilimin başlıca örneği olarak verebiliriz. Öyle ki Dionysos Yunan dini içerisinde oldukça eski olmasına rağmen bu tanrı Yunan yazarları tarafından sıklıkla doğu kökenli olarak nitelendirilir. Konuyla ilgili bir başka örnek ise Thebai'nin kuruluş efsanesidir. Thebai'nin kuruluşu ve kurucu Kadmos hakkındaki hikâyenin Hint-Avrupalılarla ilgisi açıktır. Ve bu hikâyedeki özne pozisyonunun Yunanlılara atfedilmesi de mümkündür. Ne var ki tüm bu olasılıklara rağmen antik yazarlar Kadmos'u Yunan topraklarına göç etmiş bir Fenikeli olarak nakletmekteledir. İşte bu durum Aphrodite için de böyle gelişmektedir. Tıpkı Kadmos gibi Aphrodite'de Fenike kökeniyle açıklanmaya çalışılmıştır. Kadmos ve Aphrodite'nin hikâyelerinin yabancı kökenlere

²⁵⁷ Herodotos, III. 8.

²⁵⁸ Herodotos, I. 132. Yazar bu pasajında Aphrodite'ye Asurluların Mylitta, Arapların Alilat, Perslerin ise Mitra dediğinden bahsetmektedir.

²⁵⁹ Herodotos, I. 105.

²⁶⁰ C. Wilke, "Inanna/Ihtar". *RIA* 5 (1976 -1980), 80-81.

dayandırılması belki de Yunanların, Fenikeliler aracılığıyla yaptıkları tipik yabancılaştırma formülasyonundan kaynaklı yorumudur.

Kült ve ikonografi özellikleri açısından değerlendirildiğinde, Aphrodite ve Ana Tanrıça, özellikle de Astarte, formları arasında şüphe götürmeyen benzerlikler mevcuttur. Aphrodite'nin doğu kökenli olduğu görüşünün en güçlü savunucularından Lewis Richard Farnell, antik dönemin Ana Tanrıça formu ile Aphrodite arasında çok önemli benzerlikler olduğunu vurgulamaktadır²⁶¹. Ancak Farnell bu benzerlikleri yorumlarken benzer özelliklerin birbirinden bağımsız oluşabilecek paralelliklerine ve birbirinden farklı kökenlere ait olan figürler arasındaki asimilasyona izin vermemektedir. Örneğin tapınak fahişeliği, hem Yakınoğu'nun bazı üretkenlik tanrıçalarında hem de Aphrodite'nin pek çok kültürde karşımıza çıkmaktadır. Ancak Farnell farklı versiyonları olan bu uygulamayı aynı kaynaktan yayılmış olarak göstermektedir. Yine aynı yazar Yunan kaynaklarında, kült fahişeliği uygulaması konusunda Yakınoğu tanrıçaları ve Aphrodite arasında bağ kurulduğundan bahsetmektedir²⁶². Farnell'in bu konudaki kesin yorumu ise Astarte ve Aphrodite'nin kökeninde benzer tanrıçalar olduğu yönündedir.

Tanrıçanın doğu kökenli olduğuna dair bilgi veren bir başka tarihçi Marcovich'tir ve O da Aphrodite'nin Lübnan ve Suriye üzerinden Yunan pantheonuna ithal edilmiş tanrıçalardan biri olduğuna işaret etmektedir²⁶³. Ayrıca İÖ 3000'li yıllara uzanan bir Sümer tanrıçası İnanna ile Akkadca ismi Eş-tar ve eski Babilce'de İştar olan tanrıça arasında paralellik kurmaktadır²⁶⁴. İşaret ettiği paralelliği temellendirmek üzere tanrıçanın etkisinin Yakınoğu'da önemli derecelere ulaştığını ve Astarart, Astoret, Astores ile Astarte gibi isimlerle tapınım alanı kazandığını belirtmektedir.²⁶⁵ Marcovich ayrıca Hıristiyanlığın Meryem Ana çevresinde yoğunlaşan kutsallık halesinin Aphrodite'den miras alındığını da iddia etmektedir²⁶⁶.

²⁶¹ Farnell, *The Cults of the...*, vol. 2, 626-630.

²⁶² Farnell, *The Cults of the...*, vol. 2, 628.

²⁶³ M. Marcovich, "From Ishtar to Aphrodite". *Journal of Aesthetic Education* 30 (1996), 45.

²⁶⁴ Marcovich, *a.g.m.*, 47.

²⁶⁵ Marcovich, *a.g.m.*, 48. Ayrıca bk. Wilke, *a.g.m.*, 74-89. W. Fauth, "Aphrodite". *KIP I* (1964), 425-431.

²⁶⁶ Marcovich, *a.g.m.*, 49.

Prehistorik dönemlerden itibaren ayrı kültür gruplarında değişik adlarla bir doğa tanrıçası olarak tapınılmış olan Ana Tanrıça niteliklerini taşıyan Aphrodite²⁶⁷ kültürünün kökenleri, tarihi kanıt ve kaynakların işaret ettiğine göre Asurluların İştar, Kenanlıların Astarte, İbranilerin Astoret dediği Sümerler'in İnanna'sına dayanmaktadır. Bu olgu, Antik Yunan uygarlığı ve Antik Yakındoğu uygarlığı arasındaki kültürel, dinsel ve düşünsel bir bağın varlığını çarpıcı bir biçimde göstermektedir. Nitekim Antik Yunan dininde, orijinde önemli Semitik etkiler olduğu kaynaklarda belirtilmektedir²⁶⁸. O halde kesin olan şudur ki Aphrodite'nin pek çok temsilinde Yakındoğu etkisi mevcuttur. Diğer birçok tanrı gibi, Antik Yakındoğu uygarlıklarının ortak birikiminden doğmuş bir tanrıçadır. Hatta biraz daha genişletecek olursak Aphrodite'nin, Antik dönem boyunca kültü bulunan çeşitli tanrıçaların bağdaşımından doğmuş bileşik bir figür olabileceğini dahi söylemek mümkündür²⁶⁹. Arkeolojik ve yazılı kaynaklar Tanrıça'nın doğulu kökenini ve neredeyse yaşamın her alanında etkin olan çok yönlü karakterini ortaya koymaktadır. Antik çağda Yunanlar ile Doğu Akdeniz toplumları arasındaki ticari ilişkilerin beraberinde gelişen kültürel etkileşim, Aphrodite'ye Yunanistan ve Anadolu Yarımadası başta olmak üzere Ege ve Akdeniz dünyasında geniş bir tapınım alanı yaratmıştır²⁷⁰.

İştar ile Aphrodite'nin tanrısal özellikleri arasındaki benzerlikler, Aphrodite'nin doğu kökenli olduğu düşüncesine kaynak teşkil etmektedir. Bu benzerliklerden birisi olarak önceki satırlarda da belirtildiği gibi Aphrodite'nin İştar gibi göksel sıfatlarının bulunması karşımıza çıkmaktadır. İştar'a kimi zaman zerafetin timsali kabul edilen Sabah Yıldızı (Venüs) gezegeniyle bir tutularak "Göğün Hakimesi" olarak hitap edilmektedir.²⁷¹ Aphrodite ve İştar'ın gökle olan bu ilişkisinden yola çıkarak Aphrodite, Göğün Hakimesi Astart veya Anu'nun kızı İştar'la beraber

²⁶⁷ Aphrodite isminin aslında Yunanca olmadığı, diğer isimlerle ilişkili olabileceği belirtilmektedir. Bk. P. Friedrich, *The Meaning of Aphrodite*. Chicago and London 1978, 9-54.

²⁶⁸ Friedrich, *a.g.e.*, 22. Ayrıca bk. Çapar, "Hellen Mitoslarında ...", 79-90.

²⁶⁹ S. Budin, "A Reconsideration of the Aphrodite-Ashtart Syncretism". *Numen* 51 (2004), 95. Friedrich, *a.g.e.*, 9-54.

²⁷⁰ G.E. Durna, *Antik Çağda Güney-Batı Anadolu (Karia) Bölgesi'nde Aphrodite Kültü: Aphrodite Karakterine Analitik Bir Yaklaşım*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, 342.

²⁷¹ Marcovich, *a.g.m.*, 49.

tanımlanabilmektedir²⁷². Aphrodite'ye olduğu gibi Astart'a da bazen "Kutsal Hakime" olarak hitap edilmektedir²⁷³.

Aphrodite, İnanna, İştar, Astart ve Astoret kùltleri arasındaki diğer benzerliklere bakıldığında güvercinin ortak sembolleri olması, sunaklarına koku ve esans yakılması, Astoret ve Aphrodite'nin meyve ve çiçeklerle dolu ünlü bahçelerinin olmasını burada saymamız mümkündür²⁷⁴. Bunun yanında tapınak fahişeliği yani "hierodoulos" olgusu da İştar-Aphrodite geleneğinde mevcut olan ve burada belirtmemiz gereken önemli benzerlikler arasındadır²⁷⁵.

Eski Yunan dinine Suriye-Fenike üzerinden ithal edildiği düşünölen Aphrodite için senkretizm (bağdaştırmacılık) vurgusu yapılmaktadır. S. Budin, Aphrodite-Astart arasındaki bağdaşımın ortaya çıkışının, Akdeniz'in diğer yerlerine nazaran Kıbrıs'ta farklı boyutlarda yaşandığını ileri sürmektedir. İki tanrıçanın da adası olan Kıbrıs'ta Aphrodite ile Astart'ın bir tutulduğundan bahsetmektedir. Yunanistan'da ise bunun tersine olarak, Aphrodite'nin doğulu tüm tanrıçalarla eş tutularak Yunan motifleriyle birlikte doğululaşma olduğu yönünde bir bağdaşım kurmuştur. Sonuç itibariyle Aphrodite ve Astart arasındaki birleşim genelleşmiş, bu tüm Akdenizli tanrıçaları kapsamıştır. Ayrıca bir ya da daha fazla pantheonlardan olan aynı cinsiyete mensup yabancı tanrı ya da tanrıçaların Yunanlar tarafından aynı göröldüğünü savunmaktadır²⁷⁶. Buna ek olarak tanrılar arasındaki bu uzun zamanlı paralelliğin aşamalı olarak bir alaşıma neden olduğu, yani yeni bir tanrı anlayışı ya da eski tanrılara dair yeni anlayışlar ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bunun sebebinin ise Yunanların pantheonlarına ilişkin evrensellik anlayışlarında aranması gerektiğini dile getirmektedir. Öyle ki Yunanlar tüm insanların, farklı isimlere sahip ve farklı kùltürlere ait olsalar bile, aynı tanrılara taptığına inanırlardı. Buradan hareketle, Yunanlar farklı kùltürlerle temasa geçtiklerinde, yabancı tanrıların kendilerine has karakterlerini tanımak yerine onları kendi tanrılarına eşitleyip yorumlama yoluna gitmiřlerdir²⁷⁷. Bu durumun en açık örneğini ise Herodotos eserinde vermiştir. Herodotos, Babil'de Asurcası "Mylitta" olan Aphrodite için kutsal fahişelik görevini

²⁷² D. Dickmann Boedeker, *Aphrodite's Entry into Greek Epic*. Netherlands 1974, 7.

²⁷³ Budin, *a.g.m.*, 108.

²⁷⁴ Friedrich, *a.g.e.*, 51.

²⁷⁵ Friedrich, *a.g.e.*, 199.

²⁷⁶ Budin, *a.g.m.*, 97.

²⁷⁷ Budin, *a.g.m.*, 98-99.

gerçekleştiren kadınlardan bahsederken bu âdetin Kıbrıs adasının kimi yerlerinde sürdüğünü belirtmektedir²⁷⁸.

İştar'dan Aphrodite'ye uzanan gelenekte konumuz ile ilgili olan diğer bir paralellik ise tanrıçaların aşk hikâyelerinde görülmektedir. Aphrodite'nin meşhur aşığı Adonis'le²⁷⁹ Sümerli Tammuz motifi büyük benzerlik göstermektedir²⁸⁰. Zira Adonis kültürünün Yunan toplumundaki kökenlerine bakıldığında, kültür Yunanlılar tarafından, İÖ 7. yüzyılda Mezopotamya tanrısı Tammuz (Dumuzi) ve eşi tanrıça İştar (Inanna) için her yıl düzenlenen ağıttan uyarlandığı anlaşılmaktadır. Asurluların batıya doğru yönelmek zorunda oluşu da bu mitin genişlemesini sağlamıştır²⁸¹.

Sümer tabletlerinden edinilen bilgiye göre Tammuz'un (Dumuzi) hikâyesi, Inanna'nın kendisine uygun bir eş arayışına girmesiyle başlamıştır. Çoban-tanrı Tammuz, Inanna'ya erdemlerini anlatarak kendisini tanrıçaya kanıtlamıştır. Inanna Tammuz'la evlendikten sonra evrenin düzenine müdahale etmeye girişmiştir. Hatta kız kardeşi olan Yeraltı kraliçesi Ereshkigal'in yanına yolculuğa çıkmıştır²⁸². Ereshkigal ise Inanna'nın bu maceraperestliğini, onun ruhunu alarak cezalandırmıştır. Buna karşılık Enki, Inanna'yı yeryüzüne çıkarmayı başarmış ancak tanrıçanın cehennem bekçileri tarafından izlenmesine engel olamamıştır. Bekçiler Inanna'nın ruhuna karşılık, ondan başka birinin ruhunu bulmasını istemişlerdir. Bu durum üzerine ise Tammuz ruhunu, yılın yarısını yeraltında geçirmek üzere bekçilere teslim etmiştir²⁸³.

Bu söylencenin bir benzeri, ilerleyen satırlarda ayrıntılı olarak anlatılacağı üzere, Aphrodite ile aşkı Adonis²⁸⁴ arasındaki hikâyede karşımıza çıkmaktadır. Zira Eski Doğu mitoslarının Yunanlar üzerindeki en açık izlerini Büyük Ana Tanrıça ve onun oğlu ya da aşığı rolündeki genç bir tanrı motifinde görmekteyiz. Bunun kökenleri Tammuz-Inanna örneğinde görüldüğü üzere Mezopotamya'ya dayanmaktadır. Ancak

²⁷⁸ Herodotos, I. 199.

²⁷⁹ Adonis ismi, bugün hala Yehova'nın sıfatlarından biri olarak kullanılan Semit dilindeki "Adoni"- "Ah Efendim (Rabbim)" hitabından kaynaklanmaktadır. Bk. Marcovich, *a.g.m.*, 45. J.G. Frazer, *Adonis Attis Osiris: Studies in the History of Oriental Religion*. vol. 1, London 1936, 7.

²⁸⁰ Dalby, *a.g.e.*, 63.

²⁸¹ J.D. Reed, "The Sexuality of Adonis". *CA* 14 (1995), 317.

²⁸² F. Kinal, "Inanna'nın Cehenneme İnişi Efsanesi". *TAD* III/ 4-5 (1967), 1 vd.

²⁸³ G. Leick, "Dumuzi". Şurada: *A dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. Taylor & Francis e-Library 2003, 31-34.

²⁸⁴ Adonis ile ilgili genel bilgi için bk. E.L. Dümmler, "Adonis". Şurada: *RE* I/1 (1893), 383-395.

Hititlerde Yunanlıların genç aşığı Adonis (Attis)'e benzer bir temsilci henüz bilinmemektedir. Buna karşılık Adonis'in öldürüldüğü yaban domuzu avı sahnesi Alacahöyük imparatorluk devri Hitit eserlerinde görülmektedir. Ancak Adonis'in doğu ile olan asıl benzerliği Suriye'deki Bambyce (Hierapolis)'deki Tanrıça Atargatis ve genç âşık Adonis'in tapınımı ile mitosunda gözlenmektedir. Bu kentteki kültün kuruluşu, Asurlu Stratonike ile de ilişkilendirilmiştir. Buna göre, kraliçe kendisine şerefini kanıtlamak için kendi kendini hadım eden kâhyası Kombabus'a âşık olmuştur. Bu Kombabus adı Hititlerin Kubaba'sı ya da Yunanların Kybele'si ile tanınmak istenmektedir. Bu durum kabul edilecek olursa, bu isim ile Sümerlerin Gılgamış destanındaki Humbaba'yla da bir bağ kurmak mümkün olabilir²⁸⁵.

Tammuz-İnanna ve Adonis-Aphrodite efsanelerinin benzerliklerine ek olarak, bu efsaneler ile Hitit bereket tanrısı Telepinu efsanesi arasında da kayda değer benzerlikler bulunmaktadır²⁸⁶. Ancak bu efsane ile olan benzerlikler daha çok yaşam döngüsü motifine dayanmaktadır. Telepinu Hitit Fırtına Tanrısı ile Güneş Tanrıçalarının oğlu olup bitki ve bereketi sembolize etmektedir. Her yıl sonbaharda ölüp ilkbaharda canlanmaktadır. Efsaneye göre, Telepinu kaybolduğunda bütün yaşam durmaktadır. Tanrılar bu durumu çözmek için Telepinu'yu geri döndürmeye çalışmışlar ve sonunda başarılı olup yaşamı normale döndürmüşlerdir. Genelde yaşamın periyodik olarak sonbahar ve ilkbaharda kaybolup canlanması motifi Sümer kökenlidir. Bunu Sümer tanrısı Dumuzi'nin şahsında bulmak mümkündür²⁸⁷. Bu motif Sümerlerde başlamış olsa da Eski Yunan dininde de kendisine yer bulmuştur.

Sonuç olarak Kökeni Mezopotamya'ya varan Ana Tanrıça ile genç aşığı tapınımının ve efsanelerinin Eski Yunanda çeşitli versiyonlarını görmek mümkündür. Çeşitli örneklerde isimler değişmekle birlikte Eski Yunanda karşımıza çıkan bu efsaneler Yunan dininin doğuyla olan bağlantısını göstermektedir. Ancak Yunanlar, Mezopotamya'daki ya da Attis kültüründeki hadım olmayı mitoslarına yumuşatarak uyarlamışlardır. Aşığın yas tutan sevgili Ana Tanrıça motifinin, doğu kökenli olduğu, Platon'un anlattığı ölüm ve yeniden doğumu temsil eden tanrı Ara ile Asur kraliçesi Samiramis'in mitosundan da açıkça anlaşılmaktadır. Mitosa göre, Asur

²⁸⁵ Çapar, "Hellen Mitoslarında ...", 86.

²⁸⁶ A. Erhat, "Adonis". Şurada: *Mitolojiler Sözlüğü*. İstanbul 1972, 12.

²⁸⁷ Çapar, "Hellen Mitoslarında ...", 83.

Kraliçesi, Urartu'ya egemen olan kral Ara'ya âşık olmuş, fakat aşkı reddedilince onu öldürmüştür. Sonradan bu duruma üzülen onu tanrıların yardımıyla yaşama döndürmeye çalışmıştır. Bu örneklerde görünen acı çeken âşık motifi, Büyük Ana Tanrıça'nın döllemesi hareketinin sembolize edilmiştir. Yunanlıların bu mitoslarda yaptıkları ise, bazı unsurların yumuşatılması yönündedir. Doğu mitoslarında görünen kendi kendini hadım etme hareketi, Eski Yunan mitoslarında felç, yaşlanma, yaban domuzu tarafından yaralanma ve bu yaradan ölme şeklindedir²⁸⁸.

Adonis efsanesi köken olarak güney Akdeniz çevresine uzanan bir efsanesidir. Kybele-Attis mythosunun²⁸⁹ bir başka anlatımı olarak değerlendirebileceğimiz bu efsane bir toprak-bereket öyküsüdür. Adonis'in efsanesi şöyledir:

“Suriye kralı Theias ya da Kıbrıs kralı Kinyras'ın Myrrha- Smyrna adında tanrıça Aphrodite'nin lanetine uğrayan bir kızı varmış, bu kız babasına tutulmuş ve onunla sevişmek istemiştir. Dadısının kurduğu bir düzenle babasının yatağına girmiş ve on iki gece onunla sevişmiş, son gecesi de gebe kalmıştır. O gece babası, yanında yatan kadının kendi kızı olduğunu anlamış ve bu korkunç günahı temizlemek için, kılıcıyla kızının üstüne yürüyüp onu öldürmek istemiştir. Ama tanrılar Myrrha'ya acımış ve onu babasının elinden kurtarmak için bir mersin ağacına çevirmişlerdir. On ay kadar sonra ağacın kabuğu çatlamış, gövdesinden dünya güzeli bir bebek çıkmıştır. Çocuğun güzelliğine vurulan Aphrodite onu büyüksün diye yeraltı tanrıçası Persephone'ye vermiştir. Ancak Persephone de çocuğa tutulmuş, onu Aphrodite'ye bir daha geri vermeye yanaşmamıştır. Tanrıçalar arasında kopan kavgaya yargıçlık eden Zeus, Adonis'in yılın dört ayını Persephone'nin, dört ayını da Aphrodite'nin yanında geçireceğine, geri kalan zamanda da istediği yerde yaşayabileceğine karar vermiştir. Adonis sekiz ay Aphrodite'nin yanında kalmayı seçince, tanrıçanın güzel delikanlıya olan aşkını kıskanan öbür tanrılar (Ares ya da Artemis) Adonis'in üstüne bir yaban domuzu salmışlar, kasiğinden yaralanan Adonis'de kanaya kanaya can vermiştir. Toprağı sulayan kanından Manisa lalesi denilen bahar çiçekleri bitmiş, öte yandan sevgilisinin yardımına koşan Aphrodite'nin

²⁸⁸ Çapar, “*Hellen Mitoslarında ...*”, 87 vd.

²⁸⁹ M.J. Vermaseren, *Cybele and Attis: The Myth and the Cult* (ing. çev. A.M.H. Lemmers), New York and London 1977.

ayağına diken batmış, sıyrığından akan bir damla kan tanrıçanın çiçeği olan beyaz gülü kırmızıya boyamıştır²⁹⁰.

III.2.2. Festivalin Adı

Atina festivallerinden Adonia'da, büyük tanrıçanın etkisi altındaki genç ve yakışıklı bir adamın mitini konu alan ritüeller ile ağıtlar yakılmaktadır²⁹¹. Bu festivale adını veren genç ve yakışıklı Adonis'in adı, İbranîce "Efendi (Rab)" anlamına gelen Tammuz (Temmuz) adının Yunanca karşılığıdır²⁹².

Geç Yunan sözlük bilimcileri "Adonia" adının çok ayrı tanımlarını vermektelerdir. Bu adın tanımlarından en ilginç olarak ise "kêpoi Adônidos" (Adonis'in Bahçeleri) karşımıza çıkmaktadır. Yunan sözlük bilimci Hesykhios, "Adônêis" maddesinin bir kırılma ismi ya da bir marul ismi olduğunu, yine Adônis'in bir balık ismi ya da tanrı anlamına gelen Fenike kelimesi olduğu ve son olarak da bir tür zar atış şekli gibi anlamlara geldiğini kaydetmektedir. "Adônêis" maddesini takip eden madde olan "Adônidos Kêpoi" ise şöyle açıklanmaktadır: "Onlar Adonia'da tasvirleri (eidôla) taşırlar ve kil vazolardaki bahçe topraklarını, rezene ve marul gibi her türden sebze için Adonis için hazırlarlardı. Çünkü Adonis'in, marullar arasında Aphrodite'nin yanında yattığını söylerler."²⁹³

Bu konuda bilgi veren Souda, tanımların pek çoğunu tekrar ederken, Adonis bahçelerinin havada kurulduğunu ve bunların geleneksel anlamının müphem ve gerçek dışı şeyleri (vaktinden önce olan, kısa ömürlü ve kök salmayan) gösterme amacıyla olduğunu da eklemeyi ihmal etmez. Photios ise Adonia'yı, bazılarının göre Adonis, bazılarının göre de Aphrodite onuruna düzenlenen bir festival olarak tanımlarken, bu geleneğin de Fenikeliler ve Kıbrıslılardan kaynaklandığını belirtmektedir²⁹⁴.

²⁹⁰ Erhat, *a.g.m.*, 11-12.

²⁹¹ Reed, *a.g.m.*, 317.

²⁹² Erhat, *a.g.m.*, 12.

²⁹³ J.J. Winkler, *Constraints of Desire: The Anthropology of Sex and Gender in Ancient Greece*. New York 1990, 189.

²⁹⁴ Winkler, *a.g.e.*, 190.

III.2.3. Festivalin Kutlandığı Yerler

Adonis tapımı Antik dönemde oldukça geniş bir coğrafyada karşımıza çıkmaktadır. Bu tapının yerlerinden olan Suriye'de Adonis'e özellikle kadınların tapınımı görülmektedir²⁹⁵. Adonis mitine dayanan bu ritüellerin Eski Yunan dinine ithal edilmesi ve özümsemesi ile Adonis, Yunan coğrafyasındaki kadınlar tarafından da tapınım görmeye başlamıştır.

Adonis'in Antik Yunan coğrafyasının çeşitli bölgelerinde tapınım gördüğüne dair bilgiler mevcuttur²⁹⁶. Ancak Adonia festivalinin polis resmi din takviminde yer almamasından ötürü festivalin işleyişine dair bilgilerimiz oldukça sınırlı kalmaktadır. Resmi din takvimi dışında kalan Adonia festivali, polis kurallarına göre düzenlenmek yerine komşuların ya da arkadaşların temmuz ayında kararlaştırdığı bir günde ve kadınların zamanlarının çoğunu geçirdikleri evlerinin çatılarında düzenlenmektedir²⁹⁷. Bu sebeple Atina dışındaki yerlerde kutlandığı günler ve kutlandığı yerler farklılık gösterebilmektedir. Zira Pausanias'tan elde ettiğimiz bilgilere göre Argos'taki Zeus tapınağında Argoslu kadınlar Adonis'in yasını tutmaktadırlar²⁹⁸. Bu bilgiden hareketle Atina dışındaki yerlerde Adonis tapınımının kamuya açık tapınaklarda da gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

III.2.4. Festivalin Genel Özellikleri

Adonis bahçeleri, Adonis'in küçük tasvirleri ve bunlara eşlik eden ağıtlar festival ritüellerinin olmazsa olmazlarından²⁹⁹. Bunun yanında çeşitli kokularının kullanılması da festivalin en dikkat çeken özellikleri arasındadır³⁰⁰.

Aphrodite-Adonis mitinden yola çıkan kadınlar mite uygun davranarak festivalde Adonis'in ölümüne yas tutmaktadır. Bu bağlamda her Temmuz onun adına yapılan şenlikten bir hafta önce kadınlar evlerinin çatılarındaki saksılara çabuk filizlenen

²⁹⁵ Erhat, *a.g.m*, 12. Ayrıca bk. E. Will, "Le Rituel des Adonies". *Syria* 52/1-2 (1975), 93-105.

²⁹⁶ Atina'da kutlandığına ilişkin olarak bk. Aristophanes, *Lysistrata*, 387-396. Argos'ta kutlandığına ilişkin olarak ise bk. Pausanias, 2 20, 6.

²⁹⁷ Winkler, *a.g.e*, 189.

²⁹⁸ Pausanias, 2 20, 6.

²⁹⁹ Parker, *Polytheism and Society...*, 284.

³⁰⁰ Detienne, *a.g.e*, 5-36.

marul³⁰¹ gibi bitkilerin tohumlarını ekmektedirler. Böylece Adonis bahçeleri adı verilen ortam hazırlanmaktadır³⁰². Ekimin ardından özenle sulanıp gübrelenen bitkiler, ilk filiz belirildiğinde solmaya terkedilmektedir. Filizlerin solmaya başlaması ise festival zamanının geldiğini göstermektedir. Çünkü Adonis'in bahçelerinde solan bitkiler onun ölümünü temsil etmektedir³⁰³.

Festivali kutlayan kadınlar yas tutma ritüellerini kelime anlamından farklı bir şekilde gerçekleştirmektedir. Onların yası, gece boyunca dans etmek ve eğlenmek ile gerçekleşmektedir. Bu eğlenceler sırasında kendilerini cinsel olarak uyarmak amacıyla da mür topçukları ve başka baharatları yakmaktadırlar³⁰⁴. Bu ritüelde mür topçuklarının kullanılması, muhtemelen Adonis'in mür perisi Myrrha'nın oğlu olduğu mitine dayanmaktadır³⁰⁵.

Festivalde Adonis tasvirlerinin kullanımının arkasında yatan neden ise Adonis etrafındaki mitolojik hikâyelerden kaynaklanmaktadır. Bu hikâyelere göre Adonis, genç yaşında yaban domuzunun saldırı sonucu ölmüştür. Adonis ölmeden önceki genç ve yakışıklı haliyle kadınların arzuladığı bir erkektir. Bu yüzden de tanrıça Aphrodite, Adonis'in genç aşğının yasını tutmuştur. Bu bağlamda kadınların arzu simgesi olarak Adonis tasvirleri festivalin genel öğeleri arasında yer almaktadır.

III.2.5. Festivalin Katılımcıları

Kışın yeraltına saklanıp baharla birlikte yeryüzüne dönen ve aşk ile coşup gelişen bitkisel varlığı simgeleyen Adonis'e Suriye'de özellikle kadınların taptığını görmekteyiz³⁰⁶. Adonis'e kadınların tapınımı geleneği, Eski Yunan toplumunda da kendisini göstermektedir. Öyle ki Adonia festivaline Eski Yunan toplumunda yalnızca kadınlar katılabilmektedir³⁰⁷.

³⁰¹ Antik Yunanda marulun anti-afrodizyak etkisi olduğu düşünülmektedir. Zira Antik kaynaklardaki bilgiler marulun cansızlık simgesi olduğu yönündedir. Bk. Dioscurides, *Materia Medica*, II 136, 1-3.

³⁰² Parker, *Polytheism and Society...*, 284.

³⁰³ Sennett, *a.g.e.*, 64.

³⁰⁴ Detienne, *a.g.e.*, 60.

³⁰⁵ Detienne, *a.g.e.*, 63.

³⁰⁶ Erhat, *a.g.m.*, 12.

³⁰⁷ Theokritos, *Die Idyllen des Theokritos*, 95-149.

Adonia'ya katılan kadınlara bakıldığında, hiçbir ayırım gözetilmeksizin bütün kadınların festivale katılım hakkına sahip olduğu görülmektedir. Bu kanıya varmamızın sebebi, bu festivale katılan kadınlar arasında hem fahişelerin hem de vatandaş eşlerinin karşımıza çıkmasıdır. Menander'in *Samia* adlı eserinden anlaşıldığı üzere fahişeler ve vatandaş eşleri bu festivalde bir araya gelmektedir³⁰⁸.

Adonia festivaline katılan kadınlara, Thesmophoria'daki gibi sınırlama getirilmemesinin sebebi ise muhtemelen Adonia'nın kamu organizasyonları dışında özel bir organizasyon olmasıdır. Çünkü Adonia özel bir organizasyon olarak özel mülk olan evlerde düzenlenirdi. Nitekim Aristophanes'in *Lysistrata* adlı eserinde belirttiği gibi kadınlar kamu organizasyonu olan festivaller dışında da özel olarak pek çok festivalde bir araya gelmektedir³⁰⁹. Benzer diğer festivallere göre Adonia hakkında daha tekil ancak kayda değer bilgileri antik yazarların kaçak göndermelerinden edinmekteyiz. Bunlardan edindiğimiz bilgiye göre Adonia festivali bireysel eğilime göre şekillenen, düzensiz kutlanan bir festivaldir. Adonia'nın yalnızca adı değil, resmi festivaller dışında konumlandırıldığı da elde edilen bilgiler arasındadır. Öyle ki Aristophanes *Pax* adlı oyununda *Mysteries* ve *Dipolieia*'nında³¹⁰ aralarında bulunduğu listede Adonia'nın adını zikretmektedir.

Organizasyon olarak gayri resmi olan Adonia'ya erkekler ancak izleyici olarak katılabilmektedir. Çünkü Philippides'in yazdığı gibi "Kadınların kutladığı Adonia" yalnızca kadınlara aittir³¹¹. Bu durum bekleneceği üzere erkekleri rahatsız etmektedir. Dönemin yazarlarından Aristophanes'in, *Lysistrata* adlı oyununda, festivalin yarattığı gürültü, şamata ve ayyaşlıkla alay edip alışılmış sessizliklerinden ayrılan kadınları hor görmesi³¹², erkek bakış açısını gösterir niteliktedir. Ama Adonia

³⁰⁸ Menander, *Samia*, 35-45.

³⁰⁹ Aristophanes, *Lysistrata*, 387.

³¹⁰ *Dipolia*, ritüeller boyunca kurban edilen öküzlerden dolayı öküz cinayeti olarak yorumlanan *Bouphonia* adlı festivalin diğer bir adıdır. Aristophanes'in oyunundan anladığımızı göre *Bouphonia*, Arkaik dönemden kalma bir semboldür ve modası geçmiştir. Bk. Aristophanes, *Clouds*, 984. Konuyu yorumlayanlara göre ise *Dipolia*, *Skirphorion*'un on dördüncü gününde Zeus Polieus'a kurbanların sunulduğu bir Atina festivalidir. Ancak etimolojik olarak *Dipolia*'nın Zeus Polieus'a adanan bir festival olmadığı açıktır. Yorumlardan anlaşıldığı kadarıyla ritüelde kurban olarak dişi sığırlar seçilmektedir. Hayvanların dişi olmaları nedeniyle, Toprak Tanrıçası'na kurban edildikleri kuvvetli ihtimaldir. Chthonia onuruna düzenlenen aynı isimdeki festival gibi, *Dipolia*'da da kurban katliamını yapan yaşlı kadınlardır ve yerli ya da yabancı hiçbir erkeğin ritüelleri izlemesine izin verilmemektedir. Buradan hareketle rahatlıkla söylenebilir ki festival toprağın verimliliği ile ilgilidir. Bk. J.E. Harrison, *Prolegomena to the Study of Greek Religion*. Cambridge 1908, 111.

³¹¹ Parker, *Polytheism and Society*..., 283.

³¹² Aristophanes, *Lysistrata*, 388.

aleyhindeki en etkili suçlama *Phaidros*'ta Platon tarafından yapılmıştır. Diyalogda Platon Sokrates'e şunları söyler:

“Şimdi söyleyin bana. Akli başında bir çiftçi değer verdiği ve ürün almak istediği bir tohumu götürüp de yaz ortasında ciddi ciddi Adonis bahçelerine eker ve onun sekiz gün içinde bütün devranını tamamladığını görmekten haz alır mı? Böyle bir şey yapsa bile bunu sadece oyalanmak için eğlence olsun diye yapmaz mı? Ama ciddi davrandığında gerçek ziraat ilkelerini izleyerek ve tohumunu ona uyan toprağa ekecek, ektiği şey de sekiz ay sonra olgunlaştığında gayet memnun olacaktır.”³¹³

III.2.6. Festivalin Düzenlenmesi

Eski Yunan kadınları, yılda bir bahar bayramı yapmaktadır. Saksılara, sepetlere ektikleri tohumları, sulayıp büyötmektedir. Hızla büyüyen bitkiler ise kısa sürede solarak ölmektedir. Adonis bahçeleri denilen bu bitkilerin karşısında ise kadınlar yas tutup “O ton Odonin” (Vah Adonis!) çığlıklarıyla dövünmektedir³¹⁴.

Festivalde çabuk büyüyen marul ve rezene gibi bitkilerin tohumlarının büyük saksılara ekilmesiyle Adonis bahçeleri adı verilen ortam hazırlanmaktadır. Kadınlar bu saksıları evlerinin çatılarına taşıyıp, burada Adonis'in yasını tutmaktadır. Bu ritüellerde Adonis küçük tasvirler ile temsil edilmektedir. Adonis bahçeleri, Adonis'in küçük tasvirleri ve bunlara eşlik eden ağıtlar festival ritüellerinin olmazlarından. Vazo resimlerinde sıkça karşımıza çıkan merdivendeki kadın, her zaman Adonia ile ilgili değildir. Ancak Eros'un elindeki saksı ile merdivendeki kadına yaklaşp, ona elindeki saksıyı uzattığı resim festivale dair en açık temsillerdendir³¹⁵ (Resim XIV).

Festivalin resmi olmayan gece kutlamalarına dans eşlik etmektedir. Festivalin ardından ise Adonis'in bahçeleri taşınarak nehre atılmaktadır³¹⁶. Saksılardaki bitkiler solduktan sonra atılsalar da bunların festival sırasında yeşil olduklarına dair bilgi mevcut değildir.

³¹³ Platon, *Phaedrus*, 276b.

³¹⁴ Erhat, *a.g.m.*, 12.

³¹⁵ Parker, *Polytheism and Society...*, 284.

³¹⁶ Menander, *Samia*, 45. Platon, *Phaedrus*, 276b.

Kadınların taşıdıkları Adonis tasvirleri açıkça Aphrodite'nin ölmüş aşığını simgelemektedir. Zira festivalin dayandığı mite göre, yılın belirli aylarını Aphrodite'nin diğer aylarını ise Persephone'nin yanında geçirecek olan Adonis, amfibi bir balık ile temsil edilmektedir. Böylece iki tanrıça arasında her iki dünyaya da gidip gelen Adonis'in durumu bu şekilde teşbih olunmaktadır³¹⁷. Ancak Atina'daki Adonia ritüellerinin Adonis'in ölümünü merkeze aldığı ve tekrar hayata dönme olgusuna vurgu yapmadığı açıktır.

Atinalı erkeklerin çatıdaki Adonia ritüellerini kınadıkları ve bu ritüelleri kadınların şehvetlerinin bir göstergesi olarak gördükleri bilinmektedir. Erkeklerin Adonis'e dair algıları bir atasözüne bile kaynaklık etmiştir³¹⁸. Tanrıçaların ölümlü erkeklere duyduğu aşkı anlatan mitlerde ölümlü aşkın felakete uğraması motifi ve kadınların bu hikâyelerdeki baskınlıkları nedeniyle oluşan korku Atinalı erkeklerin Adonis kültürüne karşı geliştirdikleri ön yargının nedenlerinden biridir³¹⁹.

Kadınlar açısından Adonis kültü değerlendirildiğinde ise farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Bunlardan bazıları bu ritüelleri, kadınların Yunan dini içinde üstlendikleri genel misyon olan tarımsal verimliliğe bağlamaktadır³²⁰. Bazıları ise bu ritüellerin tarımsal verimlilikten uzak, hatta vatandaş eşlerinin düzenlediği Thesmophoria'nın tam karşısında olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre Adonia'daki kadınlar, tarımsal faaliyetin gülünç bir örneğini canlandırmaktadır³²¹. Ancak Adonia'ya vatandaş eşleri de katıldığından ve yalnızca Platon'un muhakemesine dayanan bu görüş geçerliğini yitirmektedir. Bu ritüeller için yalnızca fahişelerin toplanıp Adonis'e ağıt yakmalarının da yeterli bir açıklama olmadığı açıktır. Belki de kısa ömürlü bahçeler kadınların, erkeklerin cinsel kudretleri ile böbürlenmelerine bir alay iken aslında hayatın tüm alanları üzerindeki gerçek gücün kendilerinde olduğuna dair bir iddia niteliği taşımaktadır³²². Adonia'daki ağıt ritüelleri düşünüldüğünde bu görüş bir bakıma meşrulaşmaktadır. Aynı zamanda

³¹⁷ Parker, *Polyteism and Society...*, 286.

³¹⁸ Aristophanes, *Lysistrata*, 387-398.

³¹⁹ Parker, *Polytheism and Society...*, 286. Bu durumun, tanrıçaların ölümlü erkeklere aşık olduklarında karşılaşılan klasik bir motif olduğu da kaynaklarda belirtilmektedir. Bk. Reed, *a.g.m.*, 332-335.

³²⁰ Deubner, *a.g.e.*, 221.

³²¹ Detienne, *a.g.e.*, 60 vd. Platon, *Phaedrus*, 276b. W. Atallah, *Adonis dans la litte' rature et l'art grecs*. Paris 1966, 227-228.

³²² Winkler da böyle düşünmüş olacak ki eserinin Adonia ile ilgili olan bölümünün başlığını *Ezilenlerin kahkahası* olarak seçmiştir. Bk., Winkler, *a.g.e.*, 188.

Adonia'daki ağıt ritüellerinin çok daha fazla duygusal yoğunluğa sahip olması, onu sıradan kadın ritüellerinden de ayırmaktadır³²³.

³²³ Bazı kaynaklarda kadınların, Solon yasalarının getirdiği kısıtlamalara karşılık bir ihtiyaç olarak bu festivalde ağıt yaktıklarından bahsedilmektedir. Bk. Reed, *a.g.m.*, 345-346. R.R. Simms, "Mourning and Community at the Athenian Adonia". *CJ* 93 (1997 -1998), 136.

IV. BÖLÜM

ESKİ YUNANDA AZ BİLİNER KADIN FESTİVALLERİ ve FESTİVALLERİN ANTİK KAYNAKLARDAKİ YANSIMALARI

IV.1. Az Bilinen Kadın Festivalleri

Eski Yunan toplumunda düzenlenen kadın festivallerine dair geniş bilgiye sahip olduklarımız Thesmophoria ve Adonia'dır. Festivallerin yaygın kutlanması ile ilgili olarak gerek arkeolojik buluntular gerekse Antik edebi kaynaklar bu iki festival hakkında yeterli bilgiyi bizlere sunmaktadır.

Buna karşılık katılımın daha sınırlı olduğu ve Yunanistan'ın belli bölgelerinde gerçekleştirilen diğer festivaller hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bunun bir sebebi bazı festivallerin yalnızca belirli bölgelerde düzenleniyor olması iken bazı festivallerin de gizli ritüeller içeriyor olmasıdır. Nitekim bu durum pek çok kadın ritüelinin ortak özelliğidir. Bunun dışında yaygın olmayan kadın festivalleri hakkında gerekli olan bilgiye, Antik edebi kaynaklar aracılığıyla da ulaşamamaktadır. Onların bizlere sunduğu bilgiler bazı zaman festivalin yalnızca adı iken bazı zamansa çok küçük bir ayrıntısı olmaktadır. Bu nedenle eldeki sınırlı veriler ışığında Eski Yunan toplumunda yaygın olarak kutlanmayan kadın festivallerinin tümünü belirlemek ve organizasyonlarına dair ayrıntıları, Thesmophoria ya da Adonia'da olduğu gibi sunmak olanaksız hale gelmektedir. Bu sebeple bu bölümde, kaynaklarda rastladığımız ve hakkında az da olsa bilgi bulunan kadın festivalleri ile bilgi sahibi olduğumuz tüm kadın festivallerinin Antik edebi kaynaklardaki yansımalarına yer verilmiştir.

IV.1.1. Stenia

Stenia festivali, Thesmophoria festivalinin başlangıç tarihinden iki gün önce düzenlenmektedir³²⁴. Pyanopsion ayının 9. gününde düzenlenen festivalde³²⁵, Boule

³²⁴ Stenia için bk. Deubner, *a.g.e.*, 52-53. Parke, *a.g.e.*, 88. Brumfield, *a.g.e.*, 79-81. Simon, *a.g.e.*, 20.

³²⁵ Festivalin tarihi için bk. Deubner, *a.g.e.*, 52. S. Dow-R.F. Healey, *A Sacred Calendar of Eleusis*. Cambridge MA 1965, 29-31. J.D. Mikalson, *The Sacred and Civil Calendar of the Athenian Civil Year*. Princeton 1975, 69-70.

Prytaneis'inin Demeter ve Kore'ye bu günde bir kurban sunması, festivalin adı geçen tanrıçalar onuruna düzenlendiğini göstermektedir³²⁶.

Stenia festivaline dair bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Bu durum, festivalin en önemli unsurlarından biri olan gizlilik ilkesiyle ilgilidir. Eldeki sınırlı bilgiden, festivalde bir araya gelen kadınlar arasında hakaret içeren diyaloglar olduğu anlaşılmaktadır³²⁷. Kadınların birbirleriyle argo içerikli konuşmaları ve ahlaksız şakalaşmaları, ritüellerin bir parçasını oluşturmaktadır.³²⁸ Bu ritüel ile muhtemelen kızını kaybeden Demeter'i, Iambe'nin açık saçık şakalarıyla güldürmeyi başarması motifinden hareketle, birbirlerine küfür ve el şakaları yapan kadınların psikolojik boşalım sonucundaki rahatlama temsil edilmektedir³²⁹.

Stenia festivali, gizlilik ve erkeklerin ritüellerden hariç tutulmasının yanında Thesmophoria festivalinin takvimdeki tarihine yakınlığı sebebiyle de verimlilik ritüelleri ile ilişkilendirilmektedir³³⁰.

IV.1.2. Proerosia

Hesiodos'un çiftçilere, ürünlerinin bereketi için tanrıça Demeter'e dua etmelerini öğütmesi³³¹ gibi Euripides'in bir oyununda da Thesus'un annesi Aithra'nın, Eleusis'teki tapınağında Tanrıçaya ekinlerin bereketi için yalvarması ve rahibelerini kendisi, Thesus ve Atina için duaya çağırması yer almaktadır. Oyunda Aithra'nın sürülmüş bir tarla için kurban sunması ve Atina'dan ilk ekinin filizlendiği Eleusis'e gitmesi, kadınların toprağın işlenmesi ile ilgili olan bu ritüellerde bir araya geldiklerini açıkça ortaya koymaktadır³³².

Plutarkhos'un bahsettiğine göre Skiron, Rarian Ovası ve akropolisin altı olmak üzere üç yerde bu ritüeller gerçekleştirilmektedir³³³. Muhtemelen bunlar toprağın işlenmesi ile ilgili olan en önemli ritüellerdendir. Bu ritüeller, Atina'nın yerel dökümanlarında

³²⁶ Dillon, *Girls and Women...*, 109.

³²⁷ L. O'Higgins, *Women and Humor in Classical Greece*. Cambridge 2003, 17.

³²⁸ Winkler, *a.g.e.*, 194.

³²⁹ O'Higgins, *a.g.e.*, 58.

³³⁰ Dillon, *Girls and Women...*, 109.

³³¹ Hesiodos, *Erga kai Hemerai*, 460-465.

³³² Euripides, *Suppliant Women*, 28-36.

³³³ Plutarkhos, *Moralia*, 144a-b.

çeşitli şekillerde isimlendirilmiştir: Plerosia, proerosia, prerrosia. Myrrhinous'tan elde edilen bilgilerden hangi ay olduğu belirsiz olmakla birlikte ayın beşinci gününde Zeus onuruna proerosia kutlandığı anlaşılmaktadır³³⁴. Bu ayın Posideion olduğu iddia edilse de Thesmophoria'nın takvimde ilan edildiği Pyanopsion ayı olması daha kuvvetli olan ihtimaldir. Nitekim Eleusis dini takvimine göre Pyanopsion ayının beşinde ritüeller düzenlendiği bilinmektedir. Bu ritüellerin Proerosia'yı işaret ettiği açıktır. Atina'daki Thorikos'un dini takvimine göre ise prerrosia yılda iki kere düzenlenmektedir. İlk düzenlendiği ayın bilgisi kayıp olmakla birlikte ikinci düzenlendiği ay Boedromion'dur. Benzer şekilde Piraeus'ta ve Paiania'da da proerosia bilinmektedir. Atina'nın her bir kırsalında izini bulduğumuz Proerosia muhtemelen toprağın işlenmesi öncesi törenleri ve bunla alakalı olarak da Thesmophoria festivalinin bir parçasıdır³³⁵.

Sonuç olarak Proerosi'daki ritüellerde kadınların rollerine dair Euripides'in oyununda geçen Aithra adlı kadın karakterden başka bir iz olmamasına rağmen Thesmophoria ile olan muhtemel ilişkisi düşünüldüğünde, bu ritüellerde kadınların rol almaması olanaksız gibi görünmektedir.

IV.1.3. Haloa

Atina'da kadınların ekinlerle ilgilenmelerinden birkaç ay sonraki Posideion ayının yirmi altısında Haloa festivali kutlanmaktadır. Haloa festivaline dair en geniş bilgi, Thesmophoria festivalinde olduğu gibi Lukianos'dan elde edilmektedir³³⁶.

Lukianos dışındaki Antik kaynaklarda da Haloa festivaline dair bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan biri İÖ 4. yüzyılda Atina'daki bir yargılamaya aittir. Arkhias adlı Eleusis keşişi, Eleusis'teki Haloa festivalinde Sinope adlı bir hetaira³³⁷ için kurban sunusunu yasal olmayan avluda gerçekleştirdiği için tanrılara saygısızlık

³³⁴ Mikalson, *The Sacred and Civil Calendar...*, 88.

³³⁵ Dillon, *Girls and Women...*, 120.

³³⁶ Lukianos, *Dialogi Meretricii*, 279-281.

³³⁷ Hetairalar için bk. M. C. Howatson, "Hetairalar". Şurada: *Oxford Antikçağ Sözlüğü* (çev. Faruk Ersöz). İstanbul 2013, 391.

yaptığı gerekçesiyle suçlu bulunmuştur. Gerekçesi ise festival gününde sunuların avlu dışında ve rahibelerce gerçekleştirilme zorunluluğudur³³⁸.

İÖ 2. yüzyılda Haloa'da Chloe, Demeter, Persephone ve onurlandırılan diğer tanrılara sunuları düzenleme ile görevlendirilmiş Eleusis yetkilisi atadan kalan uygulamalar göre Haloa'nın yerini belirlemektedir³³⁹. Bu işte dikkat edilen noktalardan birisi de Arkhias'ın yaptığına aksine sunuların festival gününde mutlaka avlu dışında bir yerde gerçekleştirilmesidir. Haloa'da kadınların gerçekleştirdiği gizli ritüellerin, genel kutlamaların önünde yer aldığı açıktır. Neredeyse festival eğlencelerinin bütün kısımlarında yer alan yarışmadan bahseden bir yazıtta, Demeter ve Persephone onuruna kutlanan Haloa festivalinin genel kutlamalarındaki kurban sunma ritüellerine bütün vatandaşların davetli olduğunu ve bunun bedeli olarak da para ödedikleri belirtilmektedir³⁴⁰.

Bu bilgilere ek olarak Lukianos festivale dair bazı ayrıntı bilgileri vermektedir. Bunlara göre festival, Demeter, Persephone ve Dionysos'un gizemleri ile ilgilidir. Bu motiflerden insanlığın üremesinin sembolü olarak fallosun ve Dionysos'un hediyesi şarabın ön plana çıkarılması bu tanrı ile ilişkilendirilmektedir³⁴¹. Eleusis'te aynı gün Haloa'yı kutlayan kadınlar da Dionysos'un mitindeki bu sembollere dayanarak pek çok oyun kurgulamışlardır. Bunlardan bazıları rahibelerin kadınların kulaklarına cinsellik ile ilgili edepsiz sözler söylemeleri veya kadınların eril ve dişil üreme organlarının tasvirlerini taşımalarıdır. Bunların yanında erkekler festival masalarını, deniz ve kara mahsulleri, kadın ve erkek üreme organı biçimli hamur işleri ile donatmaktadır. Ancak bu görevlerini tamamladıktan sonra festival alanını terk edip

³³⁸ Demostenes, 59.116.

³³⁹ N.F. Jones, *Rural Athens Under the Democracy*. Philadelphia 2004, 132.

³⁴⁰ N. Robertson, "Poseidon's Festival at the Winter Solstice". *CQ* 34 (1984), s. 4.

³⁴¹ Bu festivalde fallosların ve şarabın yer alması tanrı Dionysos'un bir mitine dayanmaktadır. Bu mite göre tanrı Atinalı bir çiftçi olan Ikarios'a şarap verir. Şarabın yaratacağı etkilerden bihaber olan çobanlar bu şarabı içtikten sonra Atinalı çiftçiyi öldürürler. Daha sonra Dionysos'a da saldıran çobanlar tanrı tarafından bu eylemleri için cezalandırılırlar. Tanrının onlara verdiği ceza ise şarabın içindeki alkolün sebep olacağı kalıcı ereksiyonun getirdiği çılgınlıktır. Bu durumla başa çıkamayan çobanlar kurtuluş yolu aramak için kâhine başvururlar. Kâhin çobanların bu deritten kurtulmasının yolunun, yapacakları kil fallos modeller olduğunu söyler. Onlar böyle yaparak eski hallerine kavuşurlar. İşte bu festivalde de bu motifler aracılığıyla mit canlandırılmaktadır. Dillon, *Girls and Women...*, 121.

kadınları yalnız bırakmaktadırlar. Dışarı çıkan erkekler, dışarıda festival yarışmaları için hazır bulunan erkekler ile buluşmaktadırlar³⁴².

Atina Devleti'nin Haloa'yı desteklemesi festivali daha da önemli kılmaktadır. Ancak yukarıda bahsi geçen zinaya sebebiyet veren şarap içmenin, üreme organı tasvirli hamur işlerinin ve erkeklerin oyunlar dışında festivale dâhil edilmemesinin üreme ile ilgili olduğu düşünülse de bu konuda kesin yargıya varmak neredeyse imkânsızdır. Burada en bariz obje olarak karşımıza çıkan üreme organı tasvirli hamur işlerinin ise insanların ihtiyaç duyduğu ürünlerin bereketinin artırılması amacının yanında insanoğlunun devamlılığı için ihtiyaç duyulan cinsel verimliliği de arttırdığı düşünülmektedir. Bu amaçlardan ötürü kadınlar bu festivalde en önemli role sahiptir³⁴³.

Yine Lukianos aracılığıyla öğrendiğimiz bir bilgiye göre vatandaş eşlerinin yanında fahişeler de Haloa festivaline katılmaktadır. Haloa festivalinin katılımcıları arasında olan fahişelerin bu kutlamalara katılmalarındaki amaçlarının ise farklı olduğunu düşünmek mümkündür. Vatandaş eşlerinin katılmadığı gece boyunca süren festival etkinlikleri aracılığı ile fahişeler, iş imkânı yakalamaktadır. Fahişelerin gece kutlamalarındaki varlığı ise vatandaş eşlerinin yokluğundan kaynaklanmaktadır³⁴⁴. Zira fahişeler açısından şarap ve cinsel aktivite dolayısıyla cazip olan gece kutlamalarına vatandaş eşlerinin dâhil olmayıp bu kutlamaları kendi evlerinde gerçekleştirdikleri düşünülmektedir.

IV.1.4. Skira

Skira festivali, Thesmophoria festivalinden sonra kutlanmaktadır. Festivalin tarihi yılın ortalarına denk gelmektedir. Eldeki bilgiler incelendiğinde kadınların rolünün gizli kaldığı ortaya çıkmaktadır³⁴⁵. Antik kaynaklara bakıldığında ise Aristophanes'in *Ecclesiazusae* adlı oyununda bu festival zamanında kadınların akropoliste olduğuna dair bir sahne mevcuttur³⁴⁶. Aynı yazarın *Thesmophoriazusae* adlı oyununda ise

³⁴² Dillon, *Girls and Women...*, 121.

³⁴³ Dillon, *Girls and Women...*, 122.

³⁴⁴ Lukianos, *Dialogi Meretricii*, 1.7.4.

³⁴⁵ Festival için bk. Deubner, *a.g.e.*, 40-50. Parke, *a.g.e.*, 158-162. Burkert, *Homo Necans...*, 143-149. Burkert, *Greek Religion...*, 230. Simon, *a.g.e.*, 22-24.

³⁴⁶ Aristophanes, *Ecclesiazusae*, 18.

devletine faydalı bir erkek doğuran kadınların Skira ve Stenia'da en önde yer aldıkları anlaşılmaktadır³⁴⁷.

Kaynaklarda bazı zaman Skiraphoria olarak da geçen Skira festivali, Skirophorion ayının on ikinci gününde bir alay yürüyüşüyle başlamaktadır. Athena Polias'ın rahibesi, Poseidon Erekhtheus'un rahibi ve Helios'un rahibi Atina akropolisindeki Skiron'a doğru yürür. Bu yürüyüşte erkekler de yer almaktadır³⁴⁸.

Skiron, Eleusis'i Attika'nın geri kalanından ayıran Kephissos nehri kıyısında yer almaktadır. Burada tanrıça Demeter ve Persephone'nin tapınağı bulunmaktadır. Bu tapınakta aynı zamanda Athena ve Poseidon'da onurlandırılmaktadır. Skiron'da kahraman Skiron için de bir kutsal alan bulunmaktadır. Bu ritüellerde rahibeler ve rahipler aracılığıyla Athena ve Poseidon temsil edilse de ritüeller esas olarak Demeter ve Persephone onurudur. Kadınlar ve Skira'nın birbirleriyle olan ilişkilerini, festivalin merkezindeki Demeter ritüelleri göstermektedir. Eleusisli Demeter ve Persephone'nin Atinalı muadilleri olan Athena ve Poseion'un bu şekilde Skiron'da temsil edilmesi, Atina ve Eleusis birliğinin sembolü olarak yorumlanmaktadır³⁴⁹.

Skiron festivalinde kahraman Skiron ise onurlandırılmamıştır. Ancak O'nun adı bölgeye ve böylece ritüellere verilmiştir. Bu festivalde tanrıçaların onurlandırılması için bütün ritüellerinin gerçekleştirileceği açıktır. Ancak bu ritüellere dair elde olan kesin bilgi, buradaki kadınların kendilerini cinsel arzularından uzak tutmak için sarımsak çiğnedikleridir. Zira Aristophanes bir oyununda bu durum ile alay etmektedir³⁵⁰. Ayrıca bu festivalin tarihinin hasat zamanına olan yakınlığı düşünüldüğünde tahıl tanrıçası olan Demeter ve kızı Persephone'nin onurlandırılması gayet makul bir sebep gibi görünmektedir³⁵¹. Antik kaynaklardan Plutarkhos'un daha önce bahsettiğimiz toprağın işlenmesi ile ilgili ritüellerin en önemlilerinin gerçekleştirildiği yerleri verdiği bilgi de Skiron'un da adı geçmektedir. Skiron'daki

³⁴⁷ Aristophanes, *Women at the Thesmophoria*, 834.

³⁴⁸ Plutarkhos, *Moralia*, 350a. Mikalson, *The Sacred and Civil Calendar...*, 170.

³⁴⁹ Burkert, *Homo Necans...*, 144. Burkert, *Greek Religion...*, 230. Simon, *a.g.e.*, 24.

³⁵⁰ Aristophanes, *Women at the Thesmophoria*, 493-496.

³⁵¹ Buna karşı bir iddia için bk. Nixon, *a.g.m.*, 104-105.

bu ritüeller toprakla ilgili en eski uygulamalardandır³⁵². Bununla ilişkili olarak kadınların hasat festivalini burada gerçekleştirmesi doğal bir durumdur.

IV.2. Kadın Festivallerinin Antik Kaynaklardaki Yansımaları

Daha geniş bilgiye sahip olduğunuz Klasik Dönem Yunan toplumunda, kadınların sahip olduğu dini rollere ilişkin olarak Antik kaynaklar önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle de dönemin oyunlarında dini ritüel uygulamalarındaki kadınlar alaycı bir anlatımla da olsa sıkça konu edilmiştir.

Eski Yunan dini içinde kadınların önemli bir pozisyonda olduğuna dair en açık ifadeler Euripides'in *Melanippe Desmotis* adlı oyununda bulunmaktadır. Bu oyunun kahramanı Melanippe, kendisine ve hemcinslerine karşı küçük düşürücü sözler söyleyen erkeklere, kadınların dini alandaki önemi hakkında vurgu yaparak tanrılar nazarında da en az toplumsal alandaki kadar öneme sahip olduklarını anlatmaktadır. Aynı yazar kadınların Delphi ve Dodona'da sahip oldukları kâhin-rahibe rollerine de dikkat çekmektedir. Delphi ve Dodona'da kadınlar, tanrıların tanrıların sözcüleri olarak orakl'larda yer almışlardır. Onlar meselelerin çeşitliliğine göre kişisel ya da toplumsal konularda görüş bildirmişlerdir. Modern araştırmacılar Eski Yunan verimlilik ritüelleri üzerinden kadınların dini önemlerine vurgu yapsalar da Euripides onları yalnızca ritüel uygulayıcıları olduklarına değil aynı zamanda aktif rollere sahip dini görevliler olduklarına da vurgu yapmaktadır³⁵³.

Bir diğer Antik yazar Aristophanes ise Euripides'in trajik kadın rollerinden farklı olarak kadınların dini ritüellere atfettikleri önemin eğlence ile olan ilgisini şöyle vurgulamaktadır: "Ah şu kadınlar! Bakkhos bayramına, Pan tapınağına, Kolias Burnu'ndan Aphrodite'ye çağrılısaldı ortalık davul dümbelekten geçilmez olurdu..."³⁵⁴ Bakkhos, Pan ve Aphrodite, şarap ve dans ritüellerini içinde barındıran festivallere sahip olan tanrı ve tanrıçalardır. Bu nedenle kadınların bu tanrıların festivallerine koşarak katılmaları mümkün görünmektedir.

³⁵² Plutarkhos, *Moralia*, 144a.

³⁵³ Dillon, *Girls and Women...*, 1.

³⁵⁴ Aristophanes, *Lysistrata*, 1-3.

Bu iki Antik yazar kadınların dini aktivitelerini değerlendirirken özellikle erkeklerin dâhil edilmediği kadın festivalleri üzerinde durmuşlardır. Aristophanes'in oyunlarında kadınların tanrıların kült aktivitelerinde özgürce hareket edebildiklerini yazarken Platon ise bu durumu kadınların tuhaf zayıflıkları ile ilişkilendirerek bu duygusal inanç hareketlerinin engellenmesi gerektiğini vurgulamaktadır³⁵⁵. Zira Platon gibi Theophrastos'da kadınların dinsel inançlarını bu şekilde somutlaştırmaya daha eğilimli olduklarını belirtmektedir³⁵⁶.

Eski Yunanda kadınların kamusal ya da özel ritüellerde üstlenmiş oldukları çeşitli görevler de Antik kaynaklarda konu edinmiştir. Bu ritüeller evliliğe ve akabindeki anneliğe hazır olduğuna işaret eden ritüeller veya evli ve çocuklu kadınların ritüelleri olarak farklılık göstermektedir. Yetişkin kadınlara özgü olan Thesmophoria festivaline ilişkin olarak ise az sayıda Antik kaynaktan bilgi edinebilmekteyiz. Oysaki aralarında Aiskhylos, Sophokles, Herodotos, Aristophanes, Plutarkhos, Pausanias ve Hıristiyan yazar Alexandriyalı Clemens'in de bulunduğu bir grup yazar ve düşünür, Demeter tapımına taraftar olmuşlardır. Ancak hiçbirinin eserinde Thesmophoria festivali veya Demeter tapımının en önemli merkezlerinden olan Eleusis'teki kutlamaların gerçek yapılarına dair bilgi elde edilememektedir.

Festivale dair Antik kaynaklardan elde edilen bilgilerin azlığı muhtemelen Demeter ve kızı onuruna düzenlenen ve sadece kadınların katılımına açık olan Thesmophoria festivali içerisindeki ritüellerin, yukarıda da belirtildiği üzere, gizlilik ilkesini benimsemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ilkenin ihlali büyük suç olduğu için, özellikle Eleusis'te Demeter dinine katılan kişiler, tanrıçanın tapınağının içindeki telesterion'da (Kutsanma Mekânı) bulunan şeyin ne olduğuna dair bilgi sızdırmamayı onur saymaktalardır. Herodotos Yunanlar'ın Attika'da, sonbahar mevsiminde Demeter için düzenledikleri Thesmophoros adı verilen gizemlerin gizli tutulması gerektiğini, bunlar hakkında ağzın açılmamasını ancak bu gizleri açıklama yetkisi olanlara bırakılması gerektiğini belirtmiştir³⁵⁷. Buna karşın Aristoteles,

³⁵⁵ Platon, *Laws*, 909e-910a.

³⁵⁶ Theophrastos, *Characters*, 16 4.

³⁵⁷ Herodotos, II. 171.

Aiskhylos'un tragedyalarında, Eleusis gizemlerindeki söylenmemesi gereken değindiği için, yaşamını kaybetme tehlikesiyle karşılaştığını vurgulamıştır³⁵⁸.

Yetişkin kadınlara özgü bir diğer festival olan Adonia'nın eski komedyanın dört büyük yazarı olan Phkrekrates, Kratinos, Platon ve Aristophanes'in oyunlarına konu olması, Adonis kültürünün İÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Atina komedyasında yer işgal ettiğini göstermektedir. Diğer oyunların fragmanlarında da festivale ilişkin göndermeler bulunmaktadır.

Klasik Dönem Adonia kutlamalarına ilişkin bilgi veren üç Antik kaynak bulunmaktadır. Bunlardan ikisi komedyası diğeri ise felsefi eserdir. Bu eserlerde karşımıza çıkan anlatım, yazarın kadınlara dair düşüncelerinden etkilenmiştir. En eski kayıt Aristophanes'in *Lysistrata* adlı eseridir. Eserde Akropolisi işgal eden kadınlara, Adonis kültüne olan düşkünlüklerinden ötürü hakaret içeren sözler³⁵⁹ sarf eden kamu güvenliğinden sorumlu görevlinin sonunda hak ettiği cezayı bulduğu anlatılmaktadır³⁶⁰.

Yaklaşık yüz yıl sonra yazan Menander'in *Samia* adlı eserinde adı Moschion olan genç bir adamın kız arkadaşının Adonia kutlamalarında hamile kaldığı itirafı anlatılmaktadır³⁶¹. Moschion'un kız arkadaşı, fakir bir adamın bakire kızı ve Samialı bir fahişenin komşusudur. Zira bu fahişe Moskhion'un zengin babasının metresidir. Her iki evin kadınları zamanla arkadaş olmuşlar ve birlikte Adonia kutlamalarına katılmışlardır. Festival eğlenceleri sırasında Moschion ile arasındaki yakınlaşma sonucu kız hamile kalmıştır³⁶². Bu olay ortaya çıkınca ise Moskhion onunla evlenmiştir. Zira Aristophanes'in *Lysistrata* adlı eserinden anlaşıldığı kadarıyla da Adonia ritüellerine erkekler katılamasalar da kadınları izleyebilmektelerdir. Bu şekilde erkekler, normalde yaşlı bir kadının eşlik ettiği bakire kızlardan, Moskhion'un kurgusal olayında olduğu gibi, istifade edebilmektelerdir³⁶³.

³⁵⁸ Aristoteles, *Nicomachean Ethics*, III 1, 17.

³⁵⁹ Aristophanes, *Lysistrata*, 387-396.

³⁶⁰ Winkler, *a.g.e.*, 190.

³⁶¹ N. Weill, "La fête d'Adonis dans la samienne de Ménandre", *BCH* 94 (1970), 591-593.

³⁶² Menander, *Samia*, 35-50.

³⁶³ Winkler, *a.g.e.*, 191.

Üçüncü önemli kaynağımız olan Platon'un *Phaidros* adlı eserinde ise Adonis bahçelerinin anlamına dair çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır³⁶⁴. Eserde Sokrates adlı karakterin diyalogları festivalin ritüelleri hakkında bilgi vermez iken aynı diyaloglar bahçelerin işlevselliği hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Adonis bahçelerinin amacı verimlilik elde etmek değildir. Kayda değer işler üretmeyen kişiler için kullanılan "Adonis bahçelerinden daha verimsizsin" atasözü yazarın görüşüne uygun olarak kullanılmaktadır³⁶⁵.

³⁶⁴ Platon, *Phaedrus*, 276b.

³⁶⁵ Winkler, *a.g.e.*, 192.

SONUÇ

Tarihin en eski çağlarına ait Ana Tanrıça inancı, çıplak kadınları betimleyen çok sayıdaki heykelcik ile bağdaştırılmıştır. Paleolitik ve Neolitik yerleşimlerin arkeolojik buluntularının önde gelen parçalarından olan bu heykelcikler, Ana Tanrıça figürleri olarak yorumlanmış ve insanın dinsel etkinliğinin en eski devresinin kanıtı olarak ortaya sürülmüşlerdir. Ana Tanrıça inancı ile bağdaştırılan çok sayıdaki çıplak kadın heykelciği, dönemin kadın algısına yönelik olarak da önemli ipuçları vermektedir. Çünkü bunlar, dışının doğurganlık simgelerini tek figürde birleştiren betimlemeler olarak kadının üretkenliğinden dolayı ön plana çıkarıldığına işaret etmektedir.

Anadolu'nun tarihi devirlere girdiği ve Ana Tanrıça kültürünün dönüşümüne tekabül eden süreç, Antik dönem kadınlarının sosyal tarihine dair çok şey ifade etmektedir. Çünkü Ana Tanrıça kültürü ve kadının toplum içindeki konumu birbiriyle ilişkilidir. İnsanlık tarihinin ilk devirlerinde Ana Tanrıçanın bünyesinde kutsanan kadın, tarihi dönemlerde farklılaşan sosyo-ekonomik ilişkiler sonucunda erkeğin ön plana çıkmasıyla toplumdaki değerini yitirmeye başlamıştır. İşte bu noktada Ana Tanrıça kültüründe meydana gelen dönüşüm, kadının sosyal hayattaki yerinin de değiştiğinin en açık göstergesi olmaktadır. Ancak Antik dönem kadınının, Paleolitik dönemden Demir Çağına kadar bereketin simgesi olduğu algısı, ekonomik ilişkilerin değişmesi ile kökten bir değişime uğramamıştır. Kadının doğurganlığından ötürü bir ölümsüz ya da ölümlü olarak kutsanması, şekli bir değişiklik ile geri plana atılarak farklılaşmış ancak değerinden hiçbir şey kaybetmeyerek varlığını devam ettirmiştir.

Antik dönemlerdeki evrenselliği tartışmalı olmakla birlikte Anadolu'daki varlığı kabul gören Ana Tanrıça inancının ve bu inancın ardıllarının çevre kültürleri etkilediği açıktır. Bu bağlamda Anadolu kültürlerindeki Ana Tanrıça inancı ile kadınların sosyal konumlarının birbiri ile olan ilişkisi, çevre kültürlerdeki kadınların konumuna ilişkin olarak da yine dini alana bakmayı gerektirmektedir. Çünkü Ana Tanrıça inancının hâkim olduğu kültürlerde kadına atfedilen kutsallık, etkilediği çevre kültürlerde zamanla şekli bir dönüşüme uğrasa da özündeki değerini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Bu süreçte tanrıçalar etkilerini yitirmiş ancak tamamen yok

olmayarak farklı bir kimlik ile halkın inanç dünyasındaki varlığını sürdürmeyi başarmışlardır. Eski Ana Tanrıça kültleri, çeşitli yollarla bölgeden bölgeye yayılmış, benzer tanrıça kültleriyle birleşmiş ve onların özelliklerini kendilerinde eriterek eski niteliklerinin üstünü yenileri ile örtmüşlerdir. Ancak bu dönüşüm sürecinde değişmeyen tek şey, kadınların, farklı kimliklerdeki tanrıçalara gerek kendileri gerekse toprağın verimliliği için hizmet etmeleri olmuştur.

Kadınların bereket sembolü olarak kutsanmaları ve verimlilik ile ilişkilendirilmeleri Anadolu'da olduğu gibi Eski Yunan kültüründe de görülmektedir. Ana Tanrıça inancındaki kadar net bir tablo ile karşımıza çıkamamasının sebebi ise tarihi süreçte ekonomik ilişkilerin değişmesi sonucu kadının sosyal hayattan pasivize oluşudur. Ancak bu süreçte farklı Yunan tanrıçalarının kisvesi altında devam eden kutsallık, bu tanrıçaların kült hizmetkârları olan ölümlü kadınları da kapsamakta, belki de onları bu tanrıçaların sınırları içinde değer görmeye mahkûm etmektedir. Bu nedendir ki kamusal hayatta ender görebildiğimiz Eski Yunan kadını, tanrıçaların saygıdeğer hizmetkârları olarak sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bunu en net izleyebildiğimiz alan, erkeklerin dâhil edilmediği yalnızca kadınlara ait olan festivallerdir. Bu festivallerin adandığı Demeter, Aphrodite ve Persephone gibi tanrıçaların ortak özellikleri ise tanrıçalık karakterlerinde ve dolayısıyla kültürlerinde verimlilik ile ilgili uygulamalar barındırmalarıdır. Verimlilik ritüelleri, Eski Yunan'a Eski Doğu ve Anadolu'dan gelen, üzerinde Ana Tanrıça inancından da esintiler bulunan özellikleri taşımaktadır. Nitekim tanrıça Aphrodite ya da Demeter'in, Ana Tanrıça'nın Eski Yunan dinindeki karşılığı olduğu iddia edilmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Klasik Dönem Yunan dini içerisinde kadın, bazen yaratıcı ve koruyucu gücüyle bir tanrıça, bazen tanrıçaların kültlerine yardım eden hayırsever bir yurttaş, bazen kült hizmetlisi bir kadın ve her zaman aileyi yönlendiren anne olarak yaratıcılığı ve üretkenliği ile karşımıza çıkmaktadır. Bu kimliklerden tanrıça ya da tanrıçaya hizmet eden kadın kimliği, kadının toplumsal rolü ile doğrudan bağlantı kurmamızı sağlamaktadır. Gerek görsel gerek yazılı belgeler kadınların bu dini uygulamalar içinde sahip olduğu önemli yeri kanıtlamaktadır. Mevcut kanıtlardan hareketle, özellikle Klasik Dönem Yunan kadınlarının, toplumsal hayattan soyutlanmış rollerinin bir istisnası olarak sahip oldukları dini rolleri

aracılığıyla toplumsal hayata entegre olabildiğini söylemek mümkündür. Zira Eski Yunan kadınlarının toplumsallaşma süreci ancak tanrı ya da tanrıçalar onuruna düzenlenen genellikle de verimlilik ile ilgili dini ritüellere katılımı ile gerçekleşmektedir. Bu dini ritüellere katılan Yunan kadını, kendisine, kocasına, oikosuna ve bu sayede de Yunan toplumuna faydalı olmayı amaçlamaktadır. Bu amaç uğrunda Eski Yunan kadınları, Thesmophoria, Adonia ve diğer kadın festivallerini düzenleyerek kült tanrıçalarını onurlandırmaktadır.

KAYNAKLAR

A. Antik Edebi Kaynaklar

Aristophanes, *Acharnians*

Aristophanes, *Acharnians* (ing. çev. J. Henderson). LOEB, Cambridge MA: Harvard University Press 1998.

Aristophanes, *Ecclesiazusae*

Aristophanes, *Ecclesiazusae* (ing. çev. E. O'Neill, Jr.). New York 1938.

Aristophanes, *Lysistrata*

Aristophanes, *Lysistrata* (ing. çev. J. Henderson). LOEB, Cambridge MA: Harvard University Press 2000.

Aristophanes, *Clouds*

Aristophanes, *Clouds* (ing. çev. J. Henderson). LOEB, Cambridge MA: Harvard University Press 1998.

Aristophanes, *Women at the Thesmophoria*

Aristophanes, *Women at the Thesmophoria* (ing. çev. J. Henderson). LOEB, Cambridge MA: Harvard University Press 2000.

Aristoteles, *Nicomachean Ethics*

Aristoteles, *Nicomachean Ethics* (ing. çev. H. Rackham). LOEB, Cambridge MA: Harvard University Press 1934.

Demostenes,

Demostenes, *Orations* (ing. çev. J.H. Vince). LOEB, Cambridge MA: Harvard University Press 1930.

Dioscurides, *Materia Medica*

Dioscorides, *Materia Medica* (ing. çev. L.Y. Beck). Hildesheim: Olms - Weidmann 2005.

Euripides, *Suppliant Women*

Euripides, *Suppliant Women* (ed.ve ing. çev. D. Kovacs). LOEB, Cambridge MA: Harvard University Press 1998.

Herodotos,

Herodotos, *Tarih* (çev. Mümtekin Ökmen). İstanbul 2006.

Hesiodos, *Erga kai Hemerai*

Hesiodos, *İşler ve Günler* (çev. Furkan Akderin). İstanbul 2000.

Hesiodos, *Theogonia*

Hesiodos, *Tanrıların Doğuşu* (çev. Furkan Akderin). İstanbul 2000.

Homeric Hymns, *Hymn to Demeter*

Homeric Hymns, *Hymn to Demeter* (ing. çev. H.G. Evelyn-White).
Cambridge MA: Harvard University Press 1914.

Homeros, *Odysseia*

Homeros, *Odysseia* (çev. A. Erhat-A. Kadir). İstanbul 1998.

Homeros, *İlyada*

Homeros, *İlyada* (çev. A. Erhat-A. Kadir). İstanbul 1975.

Isocrates, *Panegyricus*

Isocrates, *Panegyricus* (ing. çev. G. Norlin). LOEB, Cambridge MA: Harvard
University Press 1928.

Lucianos, *Diologi Meretricii*

Lucianos, *Scholia in Lucianum: Diologi Meretricii* (ing. çev. M. Rabe).
Lipsiae: Typis B. G. Teubneri 1906.

Menander, *Samia*

Menander, *Samia* (ing. çev. W.G. Arnott). LOEB, Cambridge MA: Harvard
University Press 2000.

Ovidius, *Fasti*

Ovidius, *Fasti* (ing. çev. S.J.G. Frazer). LOEB, Cambridge: Harvard
University Press 1931.

Pausanias,

Pausanias, *Description of Greece* (ing. çev. W.H.S. Jones). LOEB,
Cambridge MA: Harvard University Press 1918.

Platon, *Laws*

Platon, *Laws* (ing. çev. R.G. Bury). LOEB, Cambridge MA: Harvard
University Press 1926.

Platon, *Phaedrus*

Platon, *Phaedrus* (ing. çev. H.N. Fowler). LOEB, Cambridge MA: Harvard
University Press 1914.

Plutarkhos, *Phocion*

Plutarkhos, *Phocion* (ing. çev. B. Perrin). LOEB, Cambridge MA: Harvard
University Press 1919.

Plutarkhos, *Moralia*

Plutarkhos, *Moralia* (ing. çev. F.C. Babbitt). LOEB, Cambridge MA: Harvard University Press 1931.

Sophokles, *Fragments*

Sophokles, *Fragments* (ed. ve ing. çev. H. Lloyd-Jones). LOEB, Cambridge MA: Harvard University Press 1996.

Theokritos, *Die Idyllen des Theokritos*

Theokritos, *Die Idyllen des Theokritos* (alm. çev. F. Zimmermann). Stuttgart: Metzler 1859.

Theophrastos, *Characters*

Theophrastos, *Characters* (ing. çev. J. Diggle). Cambridge: Cambridge University Press 2004.

B. Modern Kaynaklar

Agizza, R., *Antik Yunan'da Mitoloji: Masallar ve Söylenceler* (çev. Z.Z. İlkelen). İstanbul 2001.

Akalın, A.G., "Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı". *TAD* 21/33 (2003), 17-47.

Aleshire, S.B., "The Demos and The Priests: The Selection of Sacred Officials at Athens from Cleisthenes to Augustus". Şurada: *Ritual, Finance, Politics: Athenian Democratic Accounts Presented to David Lewis* (ed. R. Osborne-S. Hornblower). Oxford 1994, 325-337.

Atallah, W., *Adonis dans la litte' rature et l'art grecs*. Paris 1966.

Aydınğün, Ş.G., "Mucizenin Kaynağı, Bereketli ve Her Şeye Hâkim". Şurada: *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 43-67.

Bachofen, J.J., *Söylence, Din ve Anaerki* (çev. N. Şarman). İstanbul 1997.

Baring, A. - Cashford, J., *The Myth of the Goddess: Evolution of an İmage*. London 1993.

Beaumont, L.A., "Family". Şurada: *Encyclopedia of Ancient Greece*. New York 2006, 291-293.

Berktaş, F., *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul 2000.

- Bikai, P.M., "Cyprus and the Phoenicians". *The Biblical Archaeologist* 52 (1989), 203-209.
- Bilgiç, E., "Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları". *AÜDTCFD* IX/1-2 (1951), 227-250.
- Boedeker, D.D., *Aphrodite Entry into Greek Epic*. Leiden 1974.
- Boyana, H., "Nikomedeia Kenti ve Tanrıça Demeter". *AÜDTCF TAD* 25/39 (2006), 171-187.
- Budin, S., "A Reconsideration of the Aphrodite-Ashtart Syncretism". *Numen* 51 (2004), 95-145.
- Blundell, S., "Marriage and the Maiden: Narratives of the Parthenon". Şurada: *The Sacred and the Feminine in Ancient Greece* (ed. S. Blundell-M. Williamson). London and New York 1998, 47-71.
- Bossert, H.T., "Die Schicksalsgöttinnen der Hethiter". *Die Welt des Orients* 2/4 (1957), 349-359.
- Burkert, W., *Greek Religion: Mystereis for Demeter Thesmophores in Ephessos*. Harvard 1985.
- _____, *Homo Necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth* (ing. çev. P. Bing). London 1983.
- Brumfield, A., *The Attic Festivals of Demeter and Their Relation to the Agricultural Year*. New York 1981.
- Campbell, J., *Batı Mitolojisi: Tanrının Maskeleri* (çev. K. Emiroğlu). Ankara 2003.
- Caner, E., *Kutsal Fahişe'den Bakire Meryem'e Toprak ve Kadın*. İstanbul 2004.
- Cartledge, P., "The Greek Religious Festivals". Şurada: *Greek Religion and Society* (ed. P.E. Easterling - J.V. Muir). Cambridge 1985, 98-127.
- Chadwick, J., *The Decipherment of Linear B*. Cambridge 1970.
- Childe, G., *Kendini Yaratan İnsan* (çev. F.K. Ofluoğlu). İstanbul 1978.
- Clinton, K., *Myth and Cult: The Iconography of the Eleusinian Mysteries*. Stockholm 1992.

Cole, S.G., "Domesticating Artemis". Şurada: *The Sacred and the Feminine in Ancient Greece* (ed. S. Blundell-M. Williamson). London and New York 1998, 27-45.

Connel, R.W., *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika* (çev. C. Soydemir). İstanbul 1998.

Connelly, J.B., *Portrait of a Priestess: Women and Ritual in Ancient Greece*. Princeton 2007.

_____, "In Divine Affairs-The Greatest Part: Women and Priesthoods in Classical Athens". Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality In Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 186-194.

Çapar, Ö., "Anadolu'da Kybele Tapınımı". *AÜDTCFD* XXIX/1-4 (1978), 191-210.

_____, "Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri", *AÜDTCFD* 31/1.2 (1987), 43-73.

_____, "Hellen Mitoslarında Doğulu Unsurlar", *TİD* VI (1991), 79-90.

Çaykara, E., "Kadınlara Özel Bir Bayram: Thesmophoria", Şurada: *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 296-318.

Dalby, A., *Venus a Biography*. London 2005.

Danık, E., *Öteki Tanrılar*. Ankara 2006.

Darga, M., "Anadolu Tarihi Çağlarında Kadın". Şurada: *Çağlarboyu Anadolu'da Kadın: Anadolu Kadınının 9000 Yılı* (yay. hz. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü). İstanbul 1993, 26-35.

_____, "Eski ve Orta Hitit Devleti Çağında Kraliçeler". Şurada: *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 128-133.

_____, "Büyük İmparatorluk Çağı Kraliçeleri". Şurada: *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 134-136.

_____, "Evlilik Müessesesi, Boşanma, Zina, Veraset ve İş Hayatı". Şurada: *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 188-196.

_____, “Kült Törenlerinde Görevli Kadınlar”. Şurada: *Anadolu’da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 197-208.

_____, “Geç Hitit Döneminde Kadın (MÖ 1190-620/600)”. Şurada: *Anadolu’da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. Emine Çaykara). İstanbul 2013, 227-240.

Delivorrias, A., “The Worship of Aphrodite in Athens and Attica”. Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality In Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 106-114.

Demirci, K., *Dinlerin Dejenerasyonu*. İstanbul 1996.

Detienne, M., *The Gardens of Adonis: Spices in Greek Mythology* (ing. çev. J. Lloyd-Introduction J.P. Vernant). New Jersey 1994.

Deubner, L., *Attische Feste*. Berlin 1932.

Dillon, M.P.J. – Garland, L., *Ancient Greece: Social and Historical Documents from Archaic Times to the Death of Socrates*. London 2000.

Dillon, M., *Girls and Women in Classical Greek Religion*. London and New York 2002.

_____, *Pilgrims and Pilgrimage in Ancient Greece*. New York 1997.

Dow, S. – Healey, R.F., *A Sacred Calendar of Eleusis*. Cambridge MA 1965.

Dökü, F.E., *Anadolu’da Eril Bereket, Koruyucu Kültler ve Tanrılar–Phallik Sembol ve Ritüeller*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2002.

Durna, G.E., *Antik Çağda Güney-Batı Anadolu (Karia) Bölgesi’nde Aphrodite Kültü: Aphrodite Karakterine Analitik Bir Yaklaşım*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

Dummler, E.L., “Adonis”. Şurada: *RE I/1* (1893), 383-395.

Kılıç, Y. – Duymuş, H., “Hititlerde Kadın ve Siyaset”, *TAD* 26/42 (2007), 85-99.

Dürüşken, Ç., *Antikçağ’da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk: Roma’nın Gizem Dinleri*. İstanbul 2000.

Eliade, M., *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına* (çev. A. Berktaş), c.1. İstanbul 2003.

_____, *Dinler Tarihine Giriş* (çev. L. Arslan). İstanbul 2003.

Erhat, A., "Adonis". Şurada: *Mitolojiler Sözlüğü*. İstanbul 1972, 12.

_____, "Kybele". Şurada: *Mitolojiler Sözlüğü*. İstanbul 1972, 233-238.

Fantham, E. - Foley, H.P. - Kampen, N.B. - Pomeroy, S.B. - Shapiro, H.A., *Women in the Classical World: Image and Text*. New York 1994.

Farnell, L.R., *The Cults of the Greek States*. (5 vols.) vol. 2 Cults of Aphrodite, Oxford 1986.

_____, *The Cults of the Greek States*. (5 vols.) vol. 3 Cults of Demeter, Oxford 1906.

Fauth, W., "Aphrodite". *KIP I* (1964), 425-431.

Feaver, D.D., "Historical development in the priesthoods of Athens". *YCS* 15 (1957), 123-58.

Foxhall L., "Women's Ritual and Men's Work in Ancient Athens". Şurada: *Women in Antiquity* (ed. R. Hawley - B. Levick). London and New York 2004, 97-110.

Frazer J., G., *The Golden Bough*. 1996.

_____, *Adonis Attis Osiris: Studies in the History of Oriental Religion*. (2 vols.) vol. 1, London 1936.

Friedrich P., *The Meaning of Aphrodite*. Chicago and London 1978.

Gardiner N., *Greek Athletic Sports and Festivals*. London 1910.

Garland R.S.J., "Religious Authority in Archaic and Classical Athen". *ABSA* 79 (1984), 75-123.

_____, "Priests and Power in Classical Athens", Şurada: *Pagan Priests: Religion and Power in the Ancient World* (ed. M. Beard-J. North). London 1990, 73-91.

Goff B., *Citizen Bacchae: Womens Ritual Practice in Ancient Greece*. Londra 2004.

Hahn, J., “Aurignaciant Art in Central Europe”. Şurada: *Before Lascaux: The Complex Record of the Early Upper Paleolithic* (ed. H. Knecht- A. Pike-Tay-R. White). Boca Raton 1993, 229-241.

Harrison, J.E., *Prolegomena to the Study of Greek Religion*. Cambridge 1908.

Howatson, M.C., “Hetairalar”. Şurada: *Oxford Antikçağ Sözlüğü* (çev. F. Ersöz). İstanbul 2013, 391.

_____, “Ambrosia ve Nektar”, *Oxford Antikçağ Sözlüğü* (çev. F. Ersöz), İstanbul 2013, 47-48.

_____, “Delphoi Bilicilik Ocağı”, *Oxford Antikçağ Sözlüğü* (çev. F. Ersöz), İstanbul 2013, 222-225.

Işık, C., “Kaunos’un Bereket Tanrıçası Demeter’in İzinde”, *Bütün Dünya* 2 (2010), 88-96.

Işık, F., *Doğa Ana Kubaba*. Antalya 1999.

İndirkaş, Z., *Ana Tanrıçalar, Kybele ve Çağdaş Türk Resmindeki İzdüşümleri*. Ankara 2011.

Jones, N.F., *Rural Athens Under the Democracy*. Philadelphia 2004.

Jordan, B., *Servants of the Gods: A Study in the Religion, History and Literature of Fifth-century Athens*. Göttingen 1979.

Kaya, M.A., *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları: I. Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları. Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar*. İzmir 2012.

_____, *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*. Ankara 2015.

Kerenyi, C., *Eleusis: Anne Kızın Arketip İmgesi* (çev. T. B. Yaşar). İstanbul 2012.

Kern, O., “Demeter”. Şurada: *RE* IV/2 (1901), 2713-2764.

Kınal, F., “Inanna’nın Cehenneme İnişi Efsanesi”. *TAD* III/4-5 (1967), 1-23.

Kızılkaya, H., *Anasoyluluktan Günümüze Kadın*. İzmir 2005.

Konyar, E., “Demir Çağı’nda Anadolu Kadını: Urartu, Frig ve Lidya”. Şurada: *Anadolu’da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 241-267.

Kraemer, R.S., *Her Share of the Blessings*. Oxford 1992.

_____, *Women's Religions in the Greco-Roman World: A Sourcebook*. Oxford 2004.

Kurt, M., *Tanrıça Kültü Ve Hıristiyanlık'taki Meryem Figürüne Etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2010.

Kuzuoğlu, R., "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu Kraliçeleri". *Bellekten* LXXI/262 (2007), 795-809.

Lefkowitz, M.R.- Fant, M.B., *Women's Life in Greece and Rome: A Source Book in Translation*. Baltimore 2005.

Leick, G., "Dumuzi". Şurada: *A dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. Taylor & Francis e-Library 2003, 31-34.

Lowe, N. J., "Thesmophoria and Haloa. Myth, Physics and Mysteries". Şurada: *Sacred and the Feminine in Ancient Greece* (ed. S. Blundell - M. Williamson). Taylor & Francis e-Library 2005, 120-146.

Malinowski, B., *Vahşilerin Cinsel Yaşamı* (çev. S. Özkal). İstanbul 1992.

Mandacı, E., "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Aile Hukukunda Kadın (MÖ. 1950-1750)". *History Studies* 7-1 (2015), 81-94.

Mansel, A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara 2004.

Marcovich, M., "From Ishtar to Aphrodite". *Journal of Aesthetic Education* 30-2 (1996), 43-59.

Mcdermott, L., "Self-Representation in Upper Paleolithic Female Figurines". *Current Anthropology* 37- 2 (1996), 227-275.

Mellaart, J., *Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia*. New York 1967.

Mikalson, J.D., *The Sacred and Civil Calendar of the Athenian Civil Year*. Princeton 1975.

_____, *Ancient Greek Religion*. Oxford 2005.

Murat, L., "Kült Görevlisi Şarkıcı Kadınlar: MUNUS(.MEŞ)katra-, MUNUS(.MEŞ)hazgara-". *TAD* 32/54 (2013), 115-134.

Mylonas, G., *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*. Princeton 1969.

Neils, J., "Adonia to Thesmophoria: Women and Athenians Festivals". Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 242-250.

Nilsson, M.P., *Greek Popular Religion*. New York 1940.

Nixon, L., "The Cults of Demeter and Kore". Şurada: *Women in Antiquity* (ed. R. Hawley-B. Levick). London and New York 2004, 75-96.

Oakley, J.H., "Women in Athenian Ritual and Funerary Art". Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 334-342.

O'Higgins, L., *Women and Humor in Classical Greece*. Cambridge 2003.

Oral, E., "Anadolu'da Ana Tanrıça Kültü", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/8 (2014), 154-164.

Ostwald, M., *Nomos and the Beginnings of the Athenian Democracy*. Oxford 1969.

Palagia, O., "Women in the Cult of Athena". Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 30-38.

Parke, H.W., *Festivals of the Athenians*. New York 1977.

Parker, R., "The Problem of the Greek Cult Epithet". *OpAth* 28 (2003), 173-183.

_____, *Polytheism and Society at Athen*. Oxford 2005.

Penglase, C., *Greek Myths and Mesopotamia: Parallels and Influence in the Homeric Hymns and Hesiod*. London and New York 1994.

Preston, J.J., "Goddess Worship: An Overview". Şurada: *The Encyclopedia of Religions* VI (ed. L. Jones). New York 2005, 3583-3584.

Price, T.H., "Double and Multiple Representations in Greek Art and Religious Thought". *JHS* 91 (1971), 48-69.

Pomeroy, S., *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*. New York 1975.

- Popko, M., *Religions of Asia Minor* (ing. çev. I. Zych). Warsaw 1995.
- Reed, J.D., "The Sexuality of Adonis". *CA* 14-2 (1995), 317-347.
- Ribard, A., *İnsanlığın Tarihi* (çev. E. Başar-Ş. Yalçın-H. Berktaş). İstanbul 1983.
- Robertson, N., "Poseidon's Festival at the Winter Solstice". *CQ* 34 (1984), 1-16.
- Roller, L.E., *Ana Tanrıça'nın İzinde: Anadolu Kybele Kültü* (çev. B. Avunç). İstanbul 2004.
- Rose, H.J., *Ancient Greek Religion*. London 1946.
- _____, *Handbook of Greek Mythology*. Taylor & Francis e-Library 2005.
- Rosenzweig, R., *Worshipping Aphrodite: Art and Cult in Classical Athens*. Ann Arbor 2004.
- Sabetai, V., "Women's Ritual Roles in the Cycle of Life". Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 288-298.
- Sennett, R., *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir* (çev. T. Birkan). İstanbul 2011.
- Seyffert, O., *Dictionary of Classical Antiquities*. New York 1964.
- Simon, E., *Festivals of Attika*. London 1983.
- Simms, R.R., "Mourning and Community at the Athenian Adonia". *CJ* 93-2 (1997-1998), 121-141.
- Stallsmith, A.B., "The Name of Demeter Thesmophoros". *GRBS* 48 (2008), 115-131.
- _____, "Interpreting the Athenian Thesmophoria". *CB* 84 (2009), 28-45.
- Stears, K., "Death Becomes Her: Gender and Athenian Death Ritual". Şurada: *The Sacred and the Feminine in Ancient Greece* (ed. S. Blundell- M. Williamson). London and New York 1998, 113-128.
- Stone, M., *Tanrılar Kadıncık* (çev. N. Şarman). İstanbul 2000.

- Süel, A., “Sapinuva’nın Kraliçesi: Taduhepa”. Şurada: *Anadolu’da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe* (yay. hz. E. Çaykara). İstanbul 2013, 137-145.
- Sümer, G., *Anadolu’da Neolitik Dönemde Tanrı ve Tanrıça*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007.
- Şenel, A., *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*. Ankara 1982.
- Tiverios, M., “Women of Athens in the Worship of Demeter: Iconographic Evidence from Archaic and Classical Times”. Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 124-136.
- Uncu, E., “Demeter Kültünde Mezopotamyalı Ve Anadolu Unsurları”. *History Studies* 4/1 2012, 529-545.
- Uzunoğlu, E., “Tarih Öncesinden Demir Çağ’a Anadolu’da Kadın”. Şurada: *Çağlarboyu Anadolu’da Kadın: Anadolu Kadınının 9000 Yılı* (yay. hz. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü). İstanbul 1993, 16-25
- Weill, N., “La fête d’Adonis dans la samienne de Ménandre”. *BCH* 94 (1970), 591-593.
- Wilke, C., “Inanna/Iştar”. *RIA* 5 (1976 -1980), 74-89.
- Will, E., “Le Rituel des Adonies”. *Syria* 52/1-2 (1975), 93-105.
- Winkler, J.J., *Constraints of Desire: The Anthropology of Sex and Gender in Ancient Greece*. New York 1990.
- Vermaseren, M.J., *Cybele and Attis. The Myth and the Cult* (ing. çev. A.M.H. Lemmers). New York and London 1977.
- Vikela, E., “The Worship of Artemis in Attica: Cult Places, Rites, Iconography”. Şurada: *Worshipping Women: Ritual and Reality in Classical Athens* (ed. N. Kaltsas-A. Shapiro). New York 2008, 78-88.
- Vivante, B., “Women in Greece”. Şurada: *Womens Role in Ancient Civilizations* (ed. B. Vivante). London 1999, 219-256.
- Voskos, I. – Knapp, A.B., “Cyprus at the End of the Late Bronze Age: Crisis and Colonization or Continuity and Hybridization?”. *AJA* 112-4 (2008), 659-684.

Yalçınkaya, I., "Paleolitik Dönemlerde Kadın Figürinleri". *AÜDTCF Antropoloji Dergisi* 6 (1971), 203-222.

Yalom, M., *Antik Çağlardan Günümüze Evli Kadınların Tarihi* (çev. Z. Yelçe-N. Domaniç). İstanbul 2002.

Yiğit, T., *Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağında Anadolu*. Ankara 2000.

_____, "Boğazköy Arşivi Belgelerine Göre MUNUS(.MEŞ)KAR.KID Üzerine Bir İnceleme". *TİD* XVII/1 (2002), 73-81.

Yolcu, M.A., "Babasız Gebelik Mitleri Bağlamında Türk Mitolojisinde Gök-Yer Dikotomisi ve Ana Tanrıça Kültürünün İzleri". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/1 (2014), 70-92.

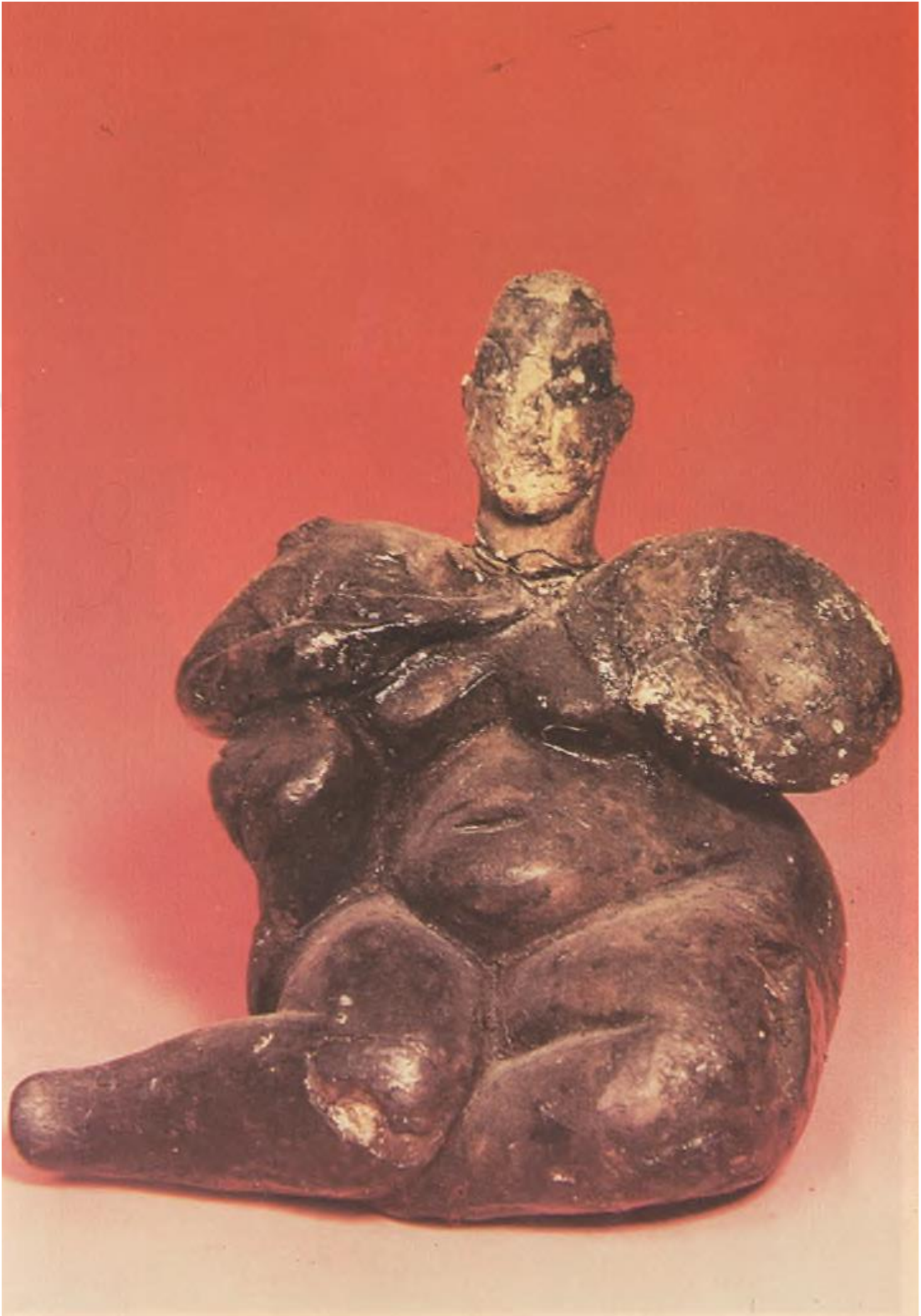
Zaidman, L. B., "Pandora's Daughters and Rituals in Grecian Cities". Şurada: *History of Women in the West: From Ancient Goddesses to Christian Saints* (ed. P.S. Pantel). Cambridge MA 1992, 338-76.

EKLER

Resim I. Nevari Çori'de ele geçmiş kadın,erkek ve çocuk betimi
(Uzunoğlu, *a.g.m*, 47)

Resim II. İÖ 6. yüzyıla ait tahtında oturan Ana Tanrıça heykelciği
(İmdirkaş, *a.g.e.*, 77)

Resim III. Pişmiş topraktan çocuklu Ana Tanrıça heykelciği
(İndirkaş, *a.g.e*, 79)

Resim IV. Kadın biçimli çömlek
(Uzunoğlu, *a.g.m.*, 69)

Resim V. Omzunda testi taşıyan kadın
(Uzunoğlu, *a.g.m.*, 70)

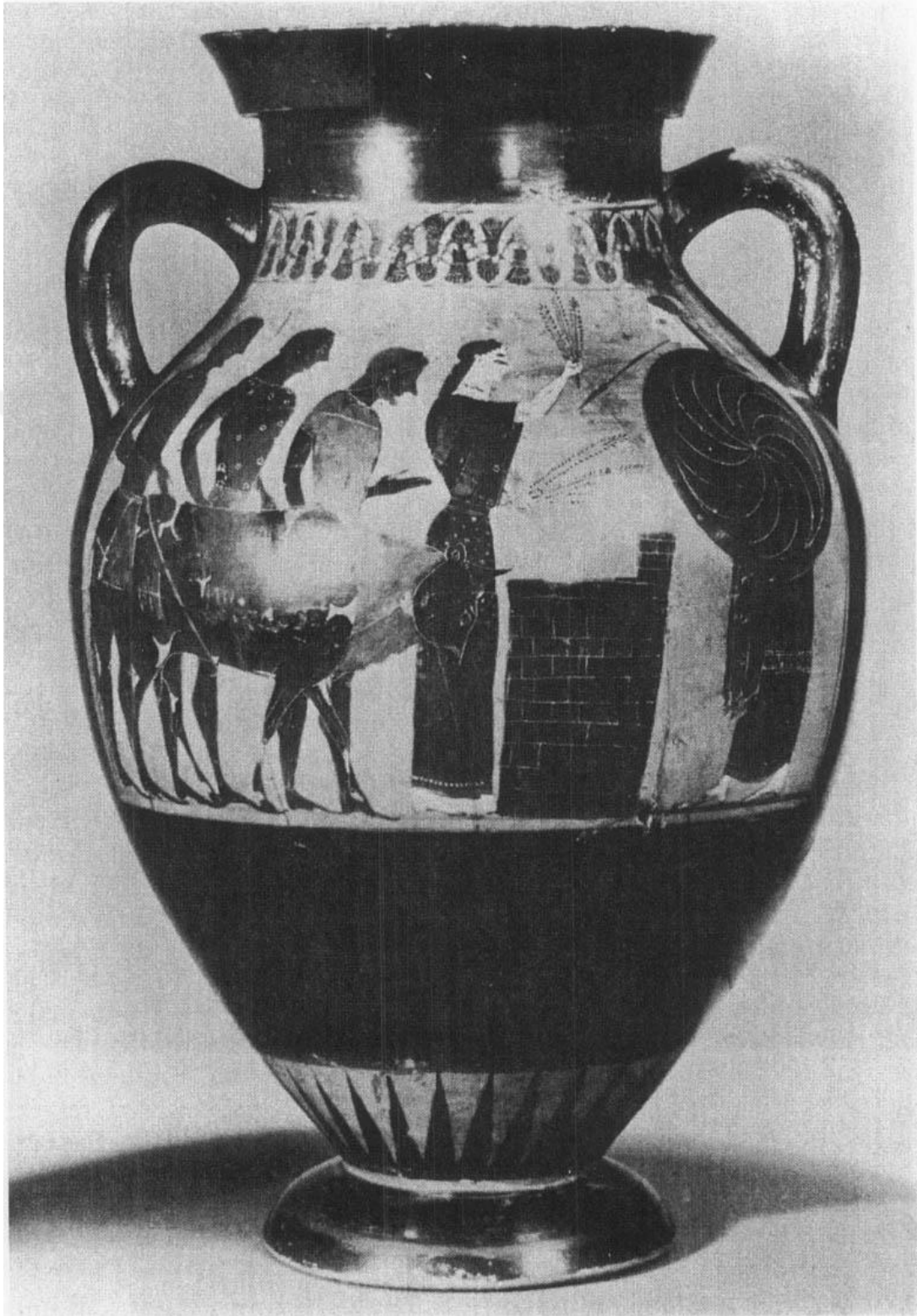
Resim VI. Kadın idölü
(Uzunoğlu, *a.g.m.*, 75)

Resim VII. Kara Höyük kadın heykeli
(Uzunoğlu, *a.g.m.*, 97)

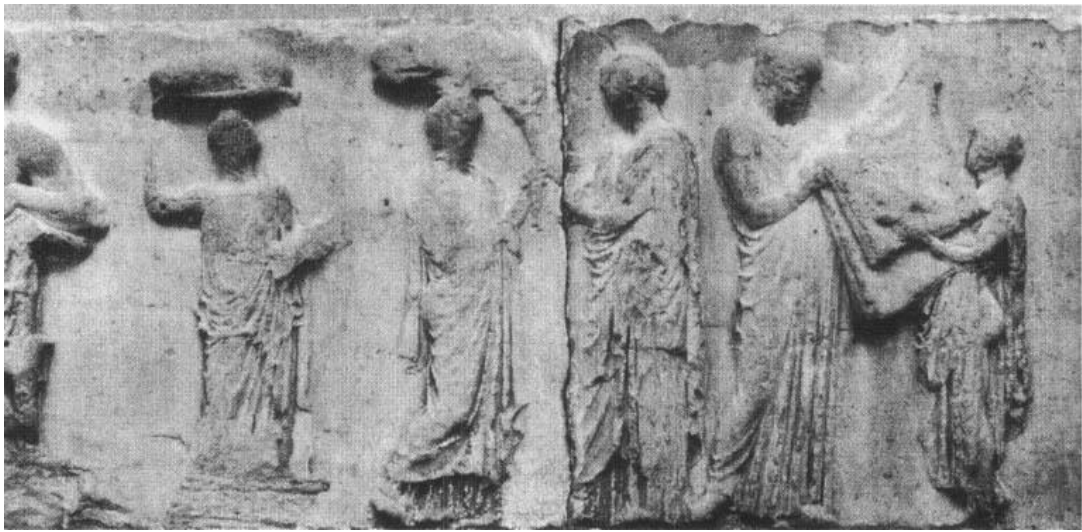
Resim VIII. Hitit kadını
(Darga, "Geç Hitit...", 228)

Resim IX. Akropolis'teki Athena kültünün rahibesine ait
yaklaşık İÖ 550-540'lara ait siyah figürlü vazo
(Fantham, *a.g.e.*, 94)

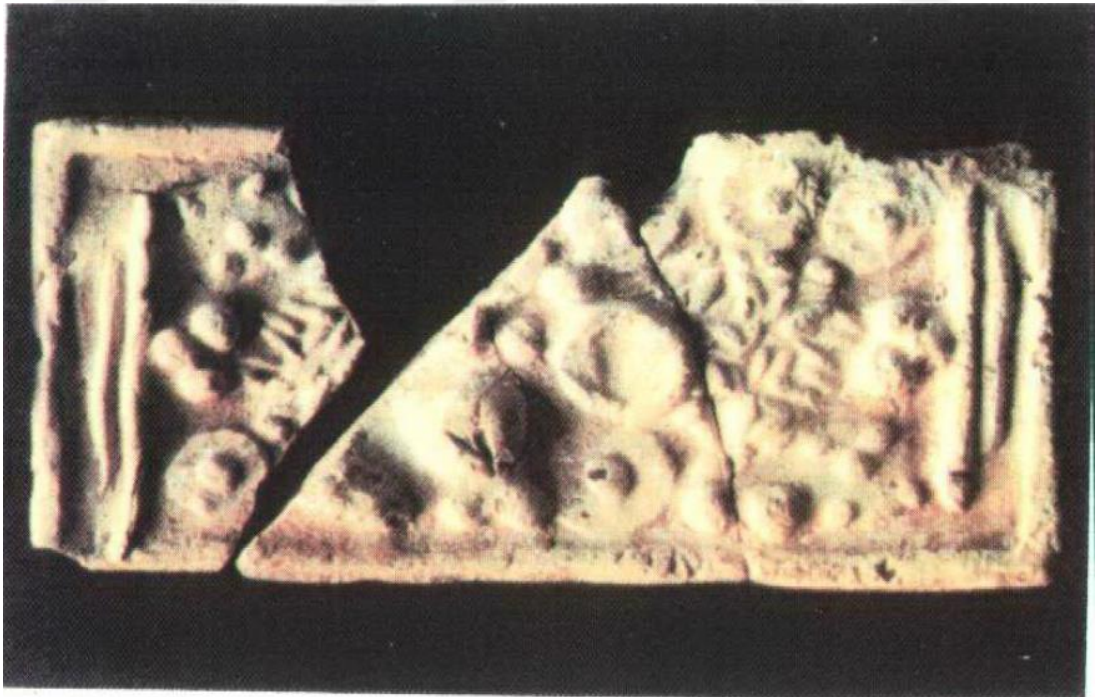
Resim X. İÖ 430'lara tarihlenen ve muhtemelen Brauron'daki Artemis Tapınağında yarışan genç kızlara ait vazo resmi (Fantham, *a.g.e*, 85)

Resim XI. Atina'daki Panatheneia yürüyüşüne ait Parthenon frizlerinden bir sahne (Fantham, *a.g.e*, 84)

Resim XII. Priene Demeter-Kore kutsal alanında, tapınağın dışındaki kurban çukuru
(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/image?img=Perseus:image:1991.09.0733>
adresinden alınan fotoğraf Don Keller tarafından 1991 yazında çekilmiştir.)

Resim XIII. Kaunos'ta İÖ 4. yy'a ait pişmiş topraktan yapılmış sunu tepsi. Bütün
bu tahıl ve meyve sunularını iki yanda çift falloslar sınırlandırmaktadır.
(Dökü, *a.g.tz.*, resim 29)

Resim XIV. Adonia festivalini tasvir eden bir sahne
(Parker, *Polyteism and Society...*, 285)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Sinem DEMİR
Doğum Yeri ve Yılı : İzmir - 1988
Medeni Hali : Evli
Yabancı Dili : İngilizce
E-posta : saydogan@kastamonu.edu.tr

Eğitim Durumu

Lise : İzmir Buca Lisesi / 2002 - 2005
Lisans : Ege Üniversitesi Tarih Bölümü / 2006 - 2011
(Tarih Bölüm Birincisi)
Bitirme Tezi: "Hellenistik ve Roma
Döneminde Pamphylia Kentleri",
Danışman: Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA
Yüksek Lisans : Kastamonu Üniversitesi Sos. Bil. Ens.
Tarih Anabilim Dalı Tezli YL /
2013 - ...(halen)
: Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Ens.
Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Tezli YL /
2013 - ...(halen)

Mesleki Deneyim

Kastamonu Üniversitesi : Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı
Araştırma Görevlisi
2012 - ...(halen)